

KAUFMANN
DÁVID
KÖNYVTÁRA

B. 451.

מורה דרך

בארץ ישראל וסוריה

לתועלת העולים לראות אותה, להאחז בה ולכל
הכמהים לדעת ידיעה ברורה ונאמנה מתכונת
וקורות ארץ אבותינו ויושביה, מצבם ומצב
המושבות אשר נוסדו בה.

מאת

אברהם משה לונין.

ירושלם

תרנ"א, אלף ותתכ"ג לגלותנו.

בדפוס ובהוצאת המחבר.

איש אל יהיץ להדפיס את הספר הזה או
לתרגמו לאיזה לשון שיהיה. לא כולו ולא מקצתו בלי
ידיעת המחבר כד"ת וכחוק.

ה ק ד מ ה

תנועת העליה עוררה בקרבנו החפץ
לגשת אל המלאכה הכבדה הזאת. לחבר ספר
אשר יורה דרך להעולים לראות את ארצה"ק
או להאחז בה, וכן אמנם היה במחשבתנו תחלה
לאצור בו רק תכונת הארץ בקצור, ואיזה ידיעות
והערות מועילות למען ידעו הבאים את אשר
לפניהם. אולם כאשר החלונו לעבוד על הרי ישראל
ולעבור בארץ לארכה ולרחבה, ראינו כי כמעט כל
שרידי עתיקות הארץ, זכרונותיה וקורותיהם,
מכוסים בעפר הנשיה, אשר העלה עליהם הזמן,
לא יכולנו לעבור על פניהם במרם נשדד ונחפור
את רגביהם לברר וללבן את המסורות והזכרונות
הנכונות מאלה אשר רוח ההמון הילידים. ולכן

סרנו ממחשבתנו הראשונה ועמלנו בכל כחנו
לאסוף בספרנו את תכונת וקורות ההרים והעמקים,
הימים והנחלים, הערים והכפרים ומצב יושביהם
השונים; מסורת קברי אבותינו ונביאינו הקדושים,
וקברי התנאים והאמוראים אשר בארץ, ותארי
בניניהם וציוניהם, דבר לא נעדר, הכל לפי
החקירה החדשה, כיד הידיעה הטובה עלינו.
ועתה יהיה ספרנו כלי חפץ ותועלת לא רק
להעולים לארצה"ק, כי אם גם לכל החפצים לדעת
ידיעה ברורה וקצרה ממצב ותכונת
ארץ אבותינו ויושביה. ונקוה כי גם עתה, אחרי
אשר נסגרו שערי הארץ בפני אחינו בני רו"פ,
ימהרו להביא את הספר הזה לביתם, למען יראו
למצער בחזון (עד העת אשר יפתחו שערי
הארץ שנית לפניהם) את הארץ אשר אליה
כלתה ונכספה נפשם.

והיה כאשר נראה כי ספרנו זה הפיק רצון
מאת הקוראים, ומצא מסלות בכתי אחינו בכל

ארצות פזוריהם, נמהר לשית עליו נוספות מכל
חבל עבר הירדן מזרחה, כל ארץ סוריה והערים
האחדות אשר לא באו בהכרך הזה — בכרך
מיוחד, אשר יהיה כחלק שני להספר הזה.
ואתה ה' היה עוזר לנו.

ה מ ח ב ר.

תוכן הענינים.

1	לוח קורות ארה"ק
3	ערי מושב הפחות או ממלא מקומם
4	ימי הישוק
5	המדה, המשקל והמטבעות
7	לוח ערכי המטבעות בכל ערי הארץ
8	מחיר כל מאכל וצרכי האדם
11	סדרי הפוסט והתלגרף
16	נמוסי הערבים ומנהגיהם בדת ובחברת האדם
23	דיני וחוקי הממשלה יר"ה
29	למוד ישפת ערבית
49	ידיעות ואזהרות מועילות
	המסע : אודיסא, קונסמנטינופול, אומיר, אלכסנדריא
52	פורט סעיד
61	יפו
	המושבות : ראשון לציון, נחלת ראובן, רחובות,
68	מוזרת בתיה, גדרה
77	לוד
81	מקוה ישראל
82	הדרך מיפו לירושלם : רמלה, באב אלואד, מוצא

- 87 ירושלם : תכונת העיר, הומתה ושעריה
יום א': כותל המערבי, בתי מחסה, בתי החולים, בתי
הכנסיות, בתי המדרש והישיבה, מגדל דוד,
הר שפך הדשן, קברי המלכים ומערת
שמעון הצדיק
104 יום ב': נחל קדרון, הר הזיתים, מערת חגי ומלאכי,
יד אבשלום, קברי הכהנים, קבר זכריהו, השלוח,
גיא בן הנם, עין רוגל, תעלת השלוח, עמק
רפאים, ברכה התחתונה, בתי הספר, ביה"ח
122 יום ג': מערת צדקיהו, חצר המטרה, מצודת אנטוניא,
שריד הגשר הישן, מושב זקנים, ביהכ"ג
הקראים, ברכת הזקיה, ברכה העליונה, הר
ציון, קברי מלכי בית דוד
144 מירושלם לחברון : קבר רחל, בית לחם, ברכת
שלמה, ארבות, חלחול, אהל אברהם
169 חברון : מערת המכפלה, קבר אבנר בן נר, שכונת
היהודים, קבר ישי, בה"ק, עתניאל בן קנז,
אלוני ממרא
180 קברי הסנהדרין
192 רמה וקבר הנביא שמואל
194 יריחו ים המלח והירדן : בית היני, עין שמש,
יריחו, עין אלישע, עין דוק, בית חגלה, ים
המלח, הירדן, גלגל
196 מירושלם לערי הגליל : בארות, קבר יוסף, שכם,

	השמרונים. הר גריזים והר עיבל, שמרון, עין גנים, עמק יזרעאל, יזרעאל, בית שאן
205	הר תבור
225	טבריה
234	חמי טבריה
238	ים כנרת
240	הדרך מטבריה לצפת
241	צפת
252	המושבות בארץ הגליל
252	ראש פנה
254	יסוד המעלה
254	מחנים
554	משמר הירדן
255	מצפת לעכו וחיפה
260	עכו
263	חיפה
	מחיפה ליפו : אמליט, דאר, זכרון יעקב, קסריה.
265	מי הירקון, פתח תקוה, יהוד
271	לוח הענינים על פי סדר הא"ב
1—24	מודעות

לוח קורות ארזה"ק מזמן גלות בבל עד היום.

3160	הורבן הבית הראשון וקץ מלכות יהודה
3209	עולי גולה הראשונים עם הרובכל ויהושע
3230	הנוכת הבית השני
3231	עולי גולה השניים עם עזרא
3245	חזוק חומת העיר ע"י נחמיה
3591	ביאת ארץ ישראל תחת ידי אנטיוכוס
3592	התעוררות רוח נבונה בלב החשמונאי מתתיהו בן יוחנן
3620	המלוכה נתנה לשמעון החשמונאי לו ולורעו אחריו
3723	מלכות הורדוס
3827	לכידת ארץ הנליל ע"י אספסיוס
3828	הורבן הבית השני על ידי טיטוס
3890	לכידת ירושלים על ידי בר כוכבא
3895	קץ ממשלת בר כוכבא והשבתת שם ירושלים ע"י הצורר אדריאן
4376	לכידת ארזה"ק וסוריא על ידי כורוס השני מלך פרס
4396	לכידת ירושלים דמשק ואנטוכיא מאת הערבים
4859	לכידת ירושלים על ידי נושאי הצלב הראשונים
4947	נצחון סלח-אדין (אצל חטון) וכבישת ארזה"ק
4971	עלית 300 מרבני צרפת ובריטניה להאחו בארזה"ק ולהגדיל ישיבה לכידת סוריא וארץ ישראל על ידי המונגולים אשר רדפו במאד את אחינו והשביתו כל עדה מירושלים
5020	התיסדות ישוב ירושלים מחדש ע"י הרמב"ן (ט' אלול)
5027	התיסדות ישוב צפת מחדש
5250	חזוק ישוב עיר"ק וירושלים על ידי מנורשי ספרד
5252	ישולטן סלימן בנה חומות עיר"ק טבריא
5300	הבחי"נ האחד אשר בירושלים נסגר ע"י המיסטי (ראש דת האיסלם)
5346	רדיפה נוראה ליהודי ירושלים ע"י איבן סרוך מושל העיר
5388	הריסות עיר"ק טבריא
5420	חזוק ישוב האשכנזים ע"י עלית ר"י החסיד
5450	שרפת בחי"נ האשכנזים וסלמת בני העדה הזאת מהעיר (ח' מרחשון)
5481	בנין טבריה מחדש והתחדשות ישוב היהודים בהשתדלות הר"ח אבולאסיה
5502	רעש הארץ החריב עיר"ק צפת כולה
5518	מנסה גדולה בכל ארץ הנליל
5572	התחדשות ישוב האשכנזים בירושלים ע"י תלמידו הנריא אשר מהעיר הזאת לא נתבטל עוד
5572	

- 5592 לכבוד סוריא וארץ ישראל ע"י מחמד עלי סחת מצרים
5594 הדרוזים והפלחים מדרו בהמשלה וירדפו וישללו את היהודים
5596 בהב"נ וחצר האשכנזים הושב לידם בסקודת סחת מצרים
5599 התישבות הקנוזול הראשון לממשלת ברוטניא בע"ק ירושלים
5600 ארץ ישראל וסוריא שבו תחת ממשלת השולטן
5601 הקמת הדפוס הראשון בירושלים ע"י ר"י ב"ק
5614 בנין בית החולים של שרי בית רוטשילד
5615 התיסדות בית הספר עליזע הערץ ס' לעמעל
אבן היסוד לבתי משכנות שאננים (הבתים הראשונים הבנוים מחוץ
לעיר, ע"י השר מונטיפיורי מעובון יהודה טורא)
5616 בנין בהב"נ הנדולה של האשכנזים "בית יעקב" בחורבת ריה"ח
5624 התיסדות בית הספר לבנות עוולין דע רוטשילד
5624 מחלת החלי-רע הפילה הללים רבים בארה"ק
5625 התיסדות בית הספר לעבודת האדמה באחוזת "מקוה ישראל" אשר
לחברת כ"ח אצל יפו
5630 בנין בהב"נ "תפארת ישראל" לעדת החסידים
5632 הבתים הראשונים שנבנו מחוץ לעיר מאת יושבי ירושלים בעצמם
בתשלומים לפרקים (היא חברת מאה שערים)
5635 קנית אדמת סתח תקוה לראשונה ע"י בני ירושלים
5639 התיסדות בית היתומים לנדיבי אשכנז בירושלים
5642 התיסדות בה"ס לחב"ח בירושלים
5642 התיסדות המושבה ראשון לציון
5642 התיסדות המושבה זכרון יעקב מלפנים סמרינ
5642 התיסדות המושבה ראש סנה
5643 התיסדות המושבה מזכרת בתיה היא עקרין
5643 התיסדות המושבה יסוד המעלה
5644 ביאת המושבות תחת הסית הנדיב
5645 התיסדות המושבה נדרה ע"י החלוצים בני ביל"ץ
5648 התחדשות ישוב המלה
5649 התיסדות בה"ס בצפת ע"י הנדיב
5650 אבן הסנה לבנין מסילת הברזל מיפו לירושלים
5650 עלית השירה הראשונה בני רו"ס לארה"ק
5651 התיסדות המושבה רחובות
5651 רשום אדוננו השולטן יריה להבאת מים העיר

ערי ארץ ישראל

אשר בהם מושב פחה או ממלא מקומו (קאים מקאם).

חברון (אֶלְחֵלִיל).

חיפה.

טבריא (טַבְרִיָּה).

יפו.

ירושלם (אֶלְקָדֵשׁ) מושב הפחה.

לוד.

עזה (גֹּזָה).

עין גנים (גִּינִין)¹.

עכו מושב הפחה.

צור.

צידון (צִידָה).

צפת (צַפַּד).

רמלה.

שכם מושב הפחה המפקח על כל חבל עבר הירדן.

בעבר הירדן :

קיר מואב (אֶלְבָּרָד).

רמות גלעד (אֶצְלָת).

בשתי הערים האחרונות, וכן בעין גנים, ובצור לא

נתאחזו עוד אחינו.

¹ ניטל עם קו כראשו יבטא הקורא כמו זו רפה או אות " בשפת צרפת.

ימי השוק בארץ ישראל.

ג'נין (עין גנים) בין שכם ומבריא, ככל יום השלשי.
חברון בכל יום הששי.
חיפה בכל יום הששי.

ירושלם בכל יום הששי, שוק לבהמות, אצל
שער ציון, אשר בו יובאו מארבעים עד שמונים פרים
ופרות.

יפו בכל יום הששי.

לוד בכל יום השני, שוק לבהמות אשר בו יובאו
מלבד פרים ופרות, כבשים ועזים, גם גמלים חמורים, סוסים
ופרדים, וכמאתים פרים ופרות יובאו בכל יום השוק.

מגדל (מגדל) בכל יום הששי, ובו יובאו מלבד
בהמות גסות ודקות גם בגדים וכלים, והוא אחד השוקים
היותר גדולים בארץ.

עזה (גזה) בכל יום הששי.

עכו בכל יום הששי.

צפת בכל יום הששי שוק לתבואה, (יום השוק
הזה נזכר עוד במכתב הנוסע האלמוני משנת רפ"ב הנדפס
בסוף ספר שבחי ירושלם).

רמלה בכל יום הרביעי רק לבהמות.

שכם (נבלום) בכל יום הששי.

שוק אל חאן סמוך למבריא בכל יום השני, השוק
הזה הוא אחד השוקים היותר גדולים אשר בארץ, ומלבד
כל מיני הבהמות יובאו בו גם בגדים ושאר הפצים.

המדה והמשקל (ללח וליבש).

דרהם (דרכמא) = 3 גראם.	1
אָקִיָּה = 75 דרהם = $\frac{1}{2}$ פֿונט = 242 גראם.	1
רוטל = 12 אָקִיָּה = 6 פֿונט = 904, 2 קלוגרם,	1
קנטר — 100 רוטל — 15 פֿוד — 290, 4 קלוגרם.	1
גִּרָה } למדת שמן הזית. — 81 אָקִיָּה — 19, 46 ליטר	1
} למדת שמן השומשמים — 65 אָקִיָּה — 15, 62 ליטר	
תמניה מדת התבואה — 8 רוטל — $1\frac{1}{5}$ פֿוד — 23, 232	1
קלוגראם (בהכפרים ימדדו את התבואה אם בטאָה — $\frac{1}{4}$ תמניה, או בהמדה (פֿל) — 4 תמניה).	
דָרַע (אמה) — 67 סנטימטר.	1
אמת הבנין והקרקע — 75 סנטימטר.	1
דונם (מדת הקרקע) — 1600 אמות מרובעות.	1

ה מ ט ב ע ו ת .

בארץ ישראל וכן בכל ארץ תוגרמה תעבורנה מלבד מטבעות המדינה, גם מטבעות זהב וכסף של שאר הארצות, וכיחוד מטבעות צרפת, אנגליה ורוסיא.

מטבעות המדינה הם:

פֿרָה ² (פרומה) — $\frac{1}{4}$ קופ' — $\frac{1}{2}$ סנמים.	1
מַטְלִיק. 20 פֿרָה, כסף.	1
גרוש, כסף — 40 פֿרָה. 2 גרוש כסף ⁸ .	1

² כעת כמעט חדל להיות לה מהלכום והיא יקרת המציאות.
⁸ ישלושת המטבעות האחרונות יקרו המציאות ולכן עלה מחורם מעט.

1 בישליק, כסף סגים, וממנו נמצא גם הצאים.

1 מגידי⁴ וממנו נמצא גם הצאים ורביעים.

1 לירא זהב, וגם ממנו נמצא הצאים ורביעים.

{	2 לירא	שלשה אלה אינם עוברים לסוחר, ורק כבתי	
	2 1/2 לירא		הכנק והשולחנים ימצאו, והמבקש אותם
	5 לירא		

והנה מפאת סבות ישונות עלה בשוק המסחר ערך המטבעות האלו על הערך הטבוע עליהם, וגם הערך הזה איננו שווה בכל ערי הארץ ושלשה ערכים ראשים להמטבעות בארצנו, הערך הטבוע מאת הממשלה (ובערך הזה יקבלו כבתי סקודת הממשלה)⁵, וערך הנהוג בבארות, ירושלים וערי הגליל, וערך הנהוג ביפו וסביבותיה. ולמען ידע הנוסע את שלשת הערכים השונים לכל המטבעות הישונות, הננו נותנים פה לוח מיוחד למחיר מטבעות מדינתנו, ומטבעות ושמרות של שאר הארצות. הערך הראשון מסומן בחלוח באות א ודשני באות ב והשלשי באות ג ומלבד שלשת הערכים הראשים האלו, ישנם עוד ערים בארצנו אשר ערך המטבעות שונה מהם, ואצל כל עיר מהערים האלו נודיע את ערך המטבעות ביחוד.

4 על שם שולטן עבד אלמג'יד.

5 גם הערך הזה איננו קבוע, ויש בתי סקודת מכס ומס ובכללם

גם בית סקודת הפוסט האטומנית וחברת הטבאק רנייע) אשר לא יקבלו את המגידי רק כסף 19 גרוש (1 גרוש סחות מהטבוע עליו) וכן יש בתי סקודות אשר יקבלו את הלורא זהב כסף 105 גרוש (5 גרוש יותר מהטבוע עליו) הכל לפי ערך עלית וירידת הזהב.

לוח ערכי המטבעות בחשבון הפרו והגרש.

ג	ב	א	
14	12	10	מטליק
3 15	3	2 20	כשליק
26	23	20	מג'די
141	124	100	לירא טורקית
6	5 10		פֶראנק צרפת ואטליה
124	109	90	נפוליון זהב (20 פֶראנק)
3 10	3		20 קופ' כסף
17	15		רובל כסף
124	109	90	5 רובל זהב ($\frac{1}{2}$ אמפריאל)
147	130	110	20 מארק זהב
13 10	11 30		פֶלורין כסף
24	21 20		מריה טֶהרזיען טהלר (ישושה)
70	62 20	52	אדום זהב (דוקאט)
7 20	6 20		שיללינג כסף
10	9		2 רופֶיה (הודו הבריטנית)
156	137	115	לירא שְטֶרלינג
28 20	25		דולר ספרדי (רֶיל עמוד)
140	130	109	5 דולר זהב (אמעריקא)
18	15 30		נייר : רובל
37	33		5 מרק "
13	11 30		פֶלורין "
30 20	27 10		דולר (אמעריקא) "

מחיר כל מאכל ושאר צרכי האדם.

המחיר אשר קצבנו פה הוא המחיר הבינוני הנהוג בירושלם, בארות, חיפה ויפו (בעיר האחרונה מחיר הירקות ופרי העץ הוא כמעט החצי מהקצוב) בשנה בינונית, ובעת מציאותם בשוק, אולם כעבור הזמן הזה יקר מחירו לפי ערך מזג השנה ומצב הדרכים, ולכן מורגלים יושבי ארצה"ק החיים על הצמצום להכין למו רוב צרכי הבית בסוף ימי הקיץ, אך בערי הגליל וכן בשאר ערי יהודה כעזה, שכם חברון וכו', מחיר כל דבר כמעט שלישי מהמחיר הקצוב.

דברים הנמכרים במשקל

ס' נרוש	מאכל	ס' נרוש	מאכל
18	כשר כבש כשר הרוטל	1 20	הרוטל
20	" כשר שור כשר	2	"
18 — 30	" גבינה	8	"
18	" רבש דבורים	3	"
12	" רבש תמרים	5	"
11	דורא כל סאה (8 רוטל)	5	"
1 20	" דלעת	7	"
2	" זיתים חדשים	3	"
4	" זיתים כבושים	2	"
18	חמים כל סאה (8 רוטל)	2 20	"
6	" חלב	10	"

אבטיח

אבטיח הצהוב

אגוזים

אגסים

אפרסקים

ארוז הלבן

ארוז האדום

בית-אנג'אן

כמיא

כצל

כרית

פ' גרוש	פ' גרוש	פ' גרוש	פ' גרוש
1 20	הרוטל	24	הרוטל
	פחמים		חמאה
	פחמים משא גמל	5	"
			חמץ (בן יין)
50 — 60	(ערך 50 רוטל)	1 20—3	טומאט
4 — 6	"	9	"
	צמוקים		יין
40	"	12	"
	קהוח		יין שרף
3 — 4	"	8	"
	קמח מין בינוני		לזים
3	"	1 20	"
	שום		לפת
18—24	"	3 — 4	"
	שימן		לפת האדום
4	"	2 — 3	"
	שופים לחים		לפת הצהוב
12	"	3	"
	שופים יבשים		מורסן
12	"	2	"
	שמן זית		מלח
15—18	"	2	"
	שמן שומשמן		מלפסונות
15	"	4 20	"
	שפירט		נפט
12	(8 רוטל)	9 20	"
	שעורים הסאה		סוכר
8	"	30	"
	שקדים		סיד כל קנטר
1 20	"	4 — 5	"
	תאנים לחים		סלת
3	"	6	"
	תאנים יבשים		עדישים
7	"	1 20 — 3	"
	תמרים		ענבים
3 — 6	"	6	"
	תפוחים		ערמונים
		29	עצים להסקה הקנטר
	הנמכרים במנין.	9	עצים משא חמור
20	אוז כל אחת	18	עצים משא גמל
1 20	אתרוג גדול לטיגון	5—6	הרוטל
			פולין

ס' נחיש	ס' נחיש	ס' נחיש	ס' נחיש
75	כבש	6 — 124	אתרוג לכרכה
90	עגל	12 — 25	כצים כל מאה
	שור אשר לא יוצלח עוד	10	בר אזו ⁶
372	לחרישה	3	יונים כל זוג
	שכירות בתים ⁹	1 20	כרוב
		1	קדא
	כפנים העיר בעד חדר	5—10	למונים
	בינוני שבעה על שמנה	1 20	מים משא חמור ⁷
	אמות עם בית תבשיל	1 10	מים משא אדם ⁸
	קטן וחלק בהאוצר והבור	10	רמונים
	המשותף לכל בני האוצר	5—10	תפוחי זהב
650	לשנה	6 — 10	תרנגולת
550	מחוץ לעיר	23	תרנגול הודי
	בגדים.		
20	אזור בד מרוקם בחומי משי		בהמות וחיות.
	מעיל בד כאשר ילבשו	1200	גמל
31	כני ארץ הקדם	400	חמור

- 6 מיני העופות האלו יביאו על השוק אך לעתים דחוקות מסני מחסור הנחלים והאנמים בסביבות הערים והכפרים.
- 7 שתי נודות המכילים יחד ערך 50 ליטר.
- 8 נוד אחד גדול המכיל ערך 80 ליטר.
- 9 בשלדת הבתים יעלה וידד המחיר לפי ערך כמית המים אשר יכיל הבור הכללי. השכר האמיר הוא לפי המצב הבינוני של רוב בורות העיר אשר מימיהם יכלו בהחל חדש אבי ובדבתים אשר מחוץ לעיר וכלה המים כחצי אלול, ויש אשר יהיה להם מים די והותר לכל השנה.

92	מ' נדוש	מעיל מצמר הנמלים לימות החורף (אֲבִיָּה)
12		מנעלים אדומים כאשר ילכשו ילידי הארץ
60 — 70		מנעלי אירופא
3 — 5		מנעלי עין כאשר תנעלנה נשי הארץ בבתיהן
9 — 15		מצנפת אדומה
		שאר מיני בגדים הטובא מאירופא במקח השוה.

שכר העובד והפועל.

8	שכר איש גדול ליום
4	שכר נער
40—70	שכר פועל העושה מלאכתו אצל האומן לישבוע

סדרי הפוסט והתלגרף.

שני בתי פקודות פוסט בעירנו, הטורקית והאוסטרית, מקום הראשונה ברחוב אֶלְבֶּטְרַאק, סמוך לבית מועצות ציר אמריקא, ומקום האחרונה בלבע הארמינים, ובשניהם נוהג כל חוקי הפוסט הכולל.

מחיר כל מכתב במשקל 15 גרם 1 פיאסטער סאה, ובעד הכתבתו (ריקומאנדירט) ג"כ 1 פיאסטער, ומחיר הפוסטקארט 20 פרוטות, בעד דברים נדפסים ודוגמאות כל 50 גרם 10 פרוטות סאה.

הפוסט תבוא לפה מאירופא ואמריקא בכל יום הישבת, ופעם לישבועים תבוא גם ביום השלישי, והפוסט הטורקית תבוא מלבד בשני הימים האמורים,

גם ביום הרביעי בכל שבוע, וכו' ביום יבואו המכתבים מארץ רוסיא (בהאניה הרוסית) לידי בית מועצות ציר רוסיא, והמכתבים אשר לאחינו ימסרו לידי אחד משמשי הטרדה, איש נאמן בשליחותו, והוא יחלקם לבעליהם. מאמריקא, בריטאניה וצרפת יבואו המכתבים כמעט רק בהפוסט הטורקית, ומארצות אשכנז, אוסטריא רומיניה וכו' יבואו המכתבים כמעט רק על ידי הפוסט האוסטרית.

מארץ אוסטריא ואונגארן וכן מכל ערי החוף בתוגרמה אשר יש בהנה פוסט אוסטריית, יקובל שמרי המחאה של הפוסט עד סך 1200 פראנק, וכן תקבל בית פקודת הפוסט פה כסף עד הסך הנז' להגיע להארץ והערים הנזכרות. אולם השולח מחו"ל מכתב כסף (במזחעל הסך המונח בו), לא ישולח המכתב לידי בעליו פה רק ישאר בבית סוכנות האניות ביפו, ורק אחרי אשר ישלח בעל המכתב בחזרה את ההודעה חתומה בחתימת ידו כי קבל את הכסף, אז ימסר הכסף לידי בא כחו ביפו, ועי"ז יעלה על מכתבים כאלו הוצאה לא מעטה, ולפעמים תעלה החוצאה כערך הכסף האצור בהמכתב, וכן לא יקבלו הפוסטין מפה מכתבי כסף במזחים, ומשלחיהן נאלצים לשלחם לאחד הסוכנים ביפו, והוא ימסרם בבית הפוסט, והדין הזה נוהג גם במשלוח וביאת פוסטפקטים. הפוסט תלך מפה ביום א' ב' ד' ה' כשבוע אחד, וכשבוע שאחריו רק ביום ב' וד' וכן חוזר חלילה.

מפה ליפו, ומיפו לירושלם תלך הפוסט הטורקית בכל יום ומחיר כל מכתב הוא 1 פיאסטער, לעזה תלך דרך יפו וליתר ערי ארה"ק אך פעם אחת בשבוע ורק הטורקית.

בתי פקודות שני הפוסטין פתוחים בכל יום לקבל מכתבים, ולמסור המכתבים שנאו לבעליהם, אולם ביום הליכת הפוסט לא יקבלו מכתבים הנכתבים בספר הפוסט רק עד הצהריים, ולמען ידעו הקוראים את סדר הליכת הפוסט ברור יום יום הננו נותנים פה :

לוח הליכת הפוסט בכל יום ¹⁰ מימי השבוע.

יום ראשון,	אירופא, דרך בארות, מערסינע, זמירנע וקונסטנטנופול דמשק, ארם צובא.
יום שני,	אירופא, דרך בארות, מערסינע, זמירנע וקונסטנטנופול דמשק, ארם צובא.
יום שלישי,	(פעם בשבועים רק הטורקית) מצרים, אירופא, מצרים, אירופא, קונסטנטנופול.
יום רביעי,	מצרים, אירופא, קונסטנטנופול.
יום חמשי,	בארות, דמשק, ארם צובא מערסינע.
יום הששי,	יפו.
יום השבת,	חיפה, טבריא, עכו, צפת, צ'לָת (רמת גלעד), שכם.

¹⁰ הפוסט ההולכת מפה תבוא ליפו ביום המחזורי והפוסט הבאה לפה תבוא ליפו ביום שלפניו, ולכן ליושבי יפו הליכת הפוסט יום אחד מאחרי, וביאת הפוסט תמיד יום אחד קודם מהימים הרשומים פה.

התלגרף.

בית פקודת התלגרף הוא בבית הפוסט המזרחית, תלגרמים בשפות אירופא לא יקובלו רק עד השעה הרביעית אחרי הצהרים, וכשפת ערבית כל היום ושתי שעות מהלילה. מחיר התלגרמים הוא בערך זה : בארץ סוריא 20 פרוטות סאח המלה, וביתר ערי ארץ תוגרמה 1 פיאסטער המלה, ובהוספת שכר חמש מלים ובחויץ למדינה יפרד המחיר לפי סדר הארצות בערך זה, מכלי כל הוספה על מספר המלים.

מחיר הדעפעשיץ לכל ארצות התבל.

שאר חלקי התבל		מדינות אירופא	
מספרים.	בעד כל מלה בעלת 10 אותיות או 3	מספרים.	בעד כל מלה בעלת 15 אותיות או 5
פראנק		פראנק	
11, 44	אויסטריה	0, 46	אוסטריא והונגריא
2, 45	אמריקה הבריטית	0, 48	אטליה
1, 20	בושהיר	0, 67	אלג'יריה
8, 32 1/2	ברזיליה	0, 55	אשכנז
3, 23	הודו הבריטית	0, 38	בולגריה
12, 89	זעלאנד החדשה	0, 60	בלגיה
8, 89	חינה	0, 38	בוסניה והרצוגווינה
6, 89	יווא	0, 76	בריטניה
13, 89	יפן	0, 69	גברלטא
6, 14	מלאקא	0, 60	דנמרק

פראנק		פראנק	
3	מינעסוטא ארצות הברית	0, 60	הולאנד
3, 10	מאניטובה	0, 96	טרישולי המערבית
2, 75	מיסיפי	0, 38	יון
9, 39	מקא (הודו הפורטוג')	0, 42	איי ארץ יון
1	מצרים מערכה א'	0, 60	לוקסמבורג
1, 25	מצרים מערכה ב'	0, 69	מלטה
1, 50	מצרים מערכה ג'	0, 83	מרוקא
6, 89	סומטרא	0, 38	מונטוניגרא
6, 33	סינגפור	0, 72	נרועגיה
5, 39	שענאנג (אי)	0, 38	סרביה
1, 35	פרס	0, 69	פורטוגאל
3, 48	ציילאן	0, 56	צרפת
3, 40	קולומביא הבריטית	0, 43	רומניא
2, 65	קולומביא (נוף)	0, 72	רוסיא
	קורע (חצי אי בין הים	0, 69	שוועדיה
15, 89	הצהוב וים חינא)	0, 51	שווייץ
5, 39	קושנשין	0, 65	עפניה
3, 50	תמן חגיאו	0, 67	תונס

נמוסי הערבים

ומנהגיהם בדתו ובחברת האדם.

הערבים מאמינים בדת האסלאם. ספר תורתם הוא המקרא אל קוראן. מחוקק דתם הוא מוחמד (אין אלהים מבלעדי האל, מחמד שליח האל).

חמש פעמים ביום יתפללו: בעלות השחר, בצהרים, בנשות צללי ערב, בשקיעת החמד, ובשעה השניה בלילה. בהעתות הללו יקרא חזן הכנסיה מעל ראש מגדל בית תפלתם הפתגם הנז', ועוד איזה פסוקים מספר הקוראן ומודיע להעם כי עת התפלה הגיעה, ואז ככל מקום אשר המחמדני ימצא בביתו, בחנותו וגם ברחוב יפרוש אדרתו על פני הארץ, ובנשאו כפיו השמימה יכרע וישתחוה פעמים אחדות על פני הארץ ויתפלל תפלה קצרה.

בהשתחיותם ישתחוו לפאת דרום מול מֶגֶה. ואת מנעליהם יחלצו באולם בית התפלה, ואצל כל בית מסגד ימצא כוור מים אשר בו ירחצו. לפני כואם לבית התפלה ידיהם ורגליהם, וכן גם בהתפללם בכתייהם ירחצו ידיהם ורגליהם.

יום השישי הוא יום הקדוש להם, אישר בו יתאספו לבית תפלתם, אך לא ישבתו בו ממלאכה.

בכל ימי חדש בֶּמֶדֶאן יצומו מעלות השחר עד שקיעת החמה, לא יאכלה לא ישתה, ואף לא יעשנו, כל

בתי הקהה סגורים על מסגה, ובלילה יפתחו, והיה להם
בחדש הזה הלילה לשעשועים והיום לשנה, וגם בתי
המשפט פתוחים רק שעות אחדות ביום. בכל ימי הצום
יורו בכלי תותח מעל מגדל העיר, שלש פעמים ביום,
שעה לפני עלות השחר לעורר את אלה אשר נמו שנתם,
כי יקומו לאכול סעודת ההפסקה, ובעלות השחר להודיע
להעם כי שעת הצום החלה, ובהערב השמש לאות
כי עת ההפסקה הגיע, ובכלות ימי הצום יחגו חג
שלשת ימים הוא חג רמז אף, ובמלאות שבועים יום
להחג הזה יחגו עוד חג ארבעה ימים הוא חג הקרבן,
בו ישחוט כל מושלמני שה לקרבן, ומלבד שני החגים
האלה אין להם כל חג ומועד. גם בימי החגים הנזכרים,
ובימי גנוסיא של מחוקק דתם והשולטן יריה, יורו בכלי
תותח מעל המגדל בכל חמש זמני התפלה.

את חדשיהם ימנו למהלך הלבנה, ושנת עביר אין
להם, ולכן אין קצב וקביעות לסדר חדשיהם, עד כי
חדש הצום, חגיהם וראש שנתם יחזרו אחורנית בשני
חדשים בכל חמש שנים, ובמשך שלשים שנה יחזור
הלילה כל חדש מחדשיהם, את שנים עשרה חדשי
השנה.

מנץ השנים ימנו להקריב, לאמר לכריחת
מחמד ממכה למדינה, והשנה הזאת שנת תרנ"א היא
שנת 1308 למספרם. החדש מוחראם הוא ראש השנה
לשנת האזרחים והוא גם שנת "שכירות הבתים" לכל

יושבי הארץ; אך ראש השנה לחכירות מסי ומכסי הממשלה
ושאר ענינים הנוהגים בבתי הפקודות, הוא חדש מארץ
לחשבון הנוצרים היונים.

את שעות היום יתחילו למנות עם שקיעת החמה
והיום הולך אחרי הלילה; ובכלות השעה השתים עשרה
יתחילו למנות עוד הפעם שתים עשרה שעות. אשר הכלנה
תמיד עם הערב השמש; ועי"ז שעת הצהרים איננה שווה
בכל עתותי השנה; באמצע הקיץ הוא בסוף השעה
החמשית; ובאמצע החורף בסוף השעה השביעית. ולפי
הסדר הזה על כל איש להסב את השעה אשר לו; בכל ב'
או ג' ימים (ערך שני דקים) אם לפניו או לאחור.

את בניהם ימלו לשבעה או שמונה שנים וחג גדול יחגו
הורי הנער בו ביום; ולכן ההורים אשר אין ידם משנת;
יתאחדו יחד לחג חג מילת בניהם ביום אחד; להקל
ההוצאה. הנער הנמל יוכל על סוס או גמל מקושט בעדי
עדים; ולפניו תוף והליל; מזמרים ומרעים; ואחריו הולך
הגלגל; הוא המוהל; אבותיו וכל בני משפחתו עד בית
התפלה הגדול העומד על מקום המקדש.

הרשות בידי כל מושלמני לישא עד ארבעה נשים.
וכן מותר להם לגרש נשותיהם; וסדר הגרושין הוא באמירה
לכד.

האישה יקנה את האישה מידי אבותיה במוהר
(כסף הנדוניא) ובמתן (להכלד) כאשר ישיתו עליה
ואם החתן בן משפחה כבודה לא יראה את פני ארוסתו

עד יום החתונה. ודבר הישדוכים יצא לפעולה ע"י שדכנים.
נשי הערכים לא יתראו לאיש זר, וכבוא איש
לשער החצר, ודפק על הדלת למען תדענה הנשים להחבא
בהרמוגן, וגם מטבעו יקנא הערבי במאד את אישתו,
והרישות בידו להמית כל איש זר אשר ימצא לבדו עם
אשתו בחדר מבלי הקור ודרוש, והנשים בצאתן יעטפו
את כל גופן בסדין ואת פניהן במטפחת דקה, איש
נכחו הנן רואות ואינן נראות, ואך בנות הכפרים מותרות
ללכת בפנים מגולות.

נשי בני ארץ הקדם תכחלנה את גבות עיניהן בסדין
ותשרקנה את צפרני אצבעותיהן בשרק (צבע אדום), וכן
תעדנה את ראשיהן בחרוזי מטבעות, העשירות בשל זהב,
ובנות הכפרים במטבעות כסף כגנים גדולים, במספר רב.

בני ארץ הקדם אוהבים את הנקיות במדה מרובה
בבתיהם פנימה, אך על הנקיות מחוץ לבתיהם לא ישימו
לב, כותלי הכתים והרצפה ירחצו למישיע, וכבוא הביתה,
יחלצו את מנעליהם, כלי בית אין למי, ורק מסביב
לקירות הבית כגוים אצטכאות נמוכים רבודים במרובים
אשר עליהם ישבו ורגליהם מתחת לכרכיהם.

המושלמנים לא יאכלו רק בישר ישחטה הנשחט
מאחד מצאצאי האבות, לאמר יהודי או ישמעאלי,
והישחט מחויב לעמוד בעת הישחיתה מול קבה (קבלה¹¹)

11 עיין שיע יורה הלכות ישחטה מימן ה' סעיף ז'

ולכרך. לפניו בָּאֵס אֱלִלָה אֱלֶאֱבָאָר (בשם האל הכביר).
ולכן כל הכשר הנשחט בבית המטבחים ישחטו
שוחטי היהודים, ואת הכשרות יקחו להם, והטרפות יקחו
קצבי הישמעאלים. בשר בהמות גסות לא יאכלו רק היותר
עניים בהישמעאלים, וכן בשר הגמל, אך בשר החזיר פגול
הוא להם, וגם את שמו ישקצו.

מכניסי אורחים הם הערבים מטבעם, וגם מפאת
חוקי דתם, ובכל כפר וכפר נמצא בית מיוחד להכנסת
אורחים ומיד בבוא אורח, יכריז זקן הכפר ביאתו, ומאסף
למענו מכל מאכל אשר יאכל, ואם ארץ הגון הוא ישחטו למענו
שה אועז, וקני הכפר ונכבדיו יבואו אליו לשאול בשלומו.
כל יין ושכר אסור להמושלמני לשתות, ורק משקה
הקהה תשיב את רוחו ותעודדהו בקיץ ובחורף, ביום
ובלילה, ותגביה את רוח דמיונו, ולעומת זה מורגל הוא
לעשן טבק הרבה, וכיחוד הטומבאק הפרסי, אשר יעלה
את עשנו דרך קנה ארוך מאד התקוע ביחד את ששופרת
הטומבאק בבקבוק מלא מים (נַפֵּס או נַרְגִילָה), להחליש מעט
חריפות העשן, וגם הנשים תעשננה את הנרגילה בבתיהן.
שני אלה, הקהה והנרגילה, רצוים ומקובלים מאד
בארץ הקדם לקבלת אורחים. את הקהה יגישו בכוסות
קטנות, והאורח לא יסרב מלשתות הקהה המוגשת לו,
אחרי אשר ישים את ידו הימנית על לבו ועל מצחו
לאות תודה, ובכלותו לשתות לא יניח את הכוס מידו עדי
בוא המישרת לקבלהו מידו.

אוהבים הם הערכים לדבר בשפת חלקות, ומקבלים את כל אדם בסבר פנים יפות.

אות שאלת השלום הנהוג בארץ הקדם הוא לתת את ידו הימנית על לבו ועל מצחו, ולכרוע מעט, כן בכואו וכן בצאתו מהבית, ובשאל איש אירופי את שלום המושלמני יזהר מלשאלהו על שלום אשתו, כי כאשר הזכרנו קנאי הוא המושלמני במאד, וחרפה תשבר לבו אם איש זר יהן לשאל ולדעת את שלום אשת בריתו.

מאמינים הם באזנית הכל, בעין הרע, בשדים ובכשפים, ולכן יראה הגוסע לפעמים שום או ראש בהמה וכדומה תלוי על בנינים חדשים לסגולה מעין הרע.

ירושלם קדושה מאד בעיני המושלמנים, והיא השניה למקפה עיר מולדת מחוקק דתם, והרבה מנזיריהם וחסידיהם ינהרו אליה להתפלל בבית תפלת אלסקרה הבנוי על מקום המקדש, ושאר בתי התפלה הבנויים על קברי האבות, מלכי בית דוד ועוד.

גם נוצרים רבים, בני כל הכתות השונות אשר להדת הזאת יגורו בארץ, ועל ילידי הארץ ימנו, ויש כפרים רבים אשר יושביהם אך נוצרים, ובכל מנהגי החברה ומשפטיה, סדר ומשפט אחד להם ולהישמעאלים אזרחי הארץ, אך כנמוסי ודת ומנהגיה ינהגו על פי מנהגי דתם.

דינים אחדים מחוקי ממשלתנו יר"ה.
ממשלתנו הרוממה לא תפלה בין איש לאיש; ולא
תכזר את פני בן דתה על פני בני דתות האחרות, ושוויו
זכויות שלמה ישוררת בה. — כל עדה תוכל למלאות אחרי
חוקי דתה ומנהגיה בגלוי, ולבנות לה בתי כנסיות ובתי
ספר באין מפריע.

על כל עדה החוסה בצל ממשלתנו לבחור לה ראש
ורב לנהל את כל עניני העדה בגישמיות וברוחניות, והממשלה
תכירנה ותאשרנה במאמר מלך מיוחד ותאציל מהודה
עליו.

הרב לעדת היהודים יקרא בשם הכבוד חכם־פאשי,
ובכל עת אשר תבחר לה העדה רב חדש, יקבל מאמר
המלך, המאשר ומקים את כהונתו, ותעדהו בפתיל כסף (לצנוף
במצנכתו) ומעיל מרוקם בחושי כסף; ושני סריסים אשר
מטות עם גולות כסף בראשם ילכו לפניו בכל עת צאתו
ובואו, והוא עומד במעלה אחת עם ראש כנסית הנוצרים,
(פאטריארך), וכן החוב על כל עדה לבחור איש אחד
היודע ומכיר את כל בני העדה לשתדלן (מְחַתֵּר), אשר
יצא ואשר יבוא לפניהם, הוא יגבה את כסף המסים
ויביאם לאוצר הממשלה, ועליו לראות כי בני עדתו ימלאו
את כל חובות הממשלה המוטלים עליהם, ועל חתימתו
וערבותו תסמוך הממשלה בנתינת כתבי תעודה לנוסעים,
תעודות ההולדה, ישטרי מקנה וכדומה.
בכל בתי מועצות הממשלה והעיר יבחרו חברים

מבני העדות השינות.

חיל צבאה תקח אך מבני המחמדים, והיהודים והנוצרים ישלמו במקום עבודת הצבא מס שתי מגידות לשנה לכל בן זכר.

מלבד מס הצבא יש עוד שני מסים המוטלים על יושבי הארץ בעלי מסחר, והם: (א) מס המוטל על מוכרי יין ויין שרף, ומבאק, הראשונים ישלמו בעד כתב הרשום עשרים למאה משכר החנות לשנה, והאחרונים לירא טורקית לשנה (לאוצר חברת הרעג'י). (ב) מס המוטל על קוני ענבים בעת הבציר לעשות מהם יין למכירה, והוא 19 גרוש סח מכל טאה קלוגראם; ובשלחם אח"כ יינם לחו"ל יושב למו חצי המכס אשר שלמו בחזרה, ורשות לכל איש פרטי העושה יין לצורך ביתו, לקחת 2 קנטר ענבים מכלי כל מכס, ורק עליו ג' שלם מגידי וחצי לכל קנטר בעד היין שרף אשר יוציא מהחרצנים והוגים. שאר מיני המסים מוטלים על תוצאות האדמה, הבהמה, הקרקעות והבתים (ירקה), החפצים הנכנסים והיוצאים, כאשר נבארם:

(א) מס התבואה והבהמה (עֵשֶׂר). כל אכר מחויב לתת מעשר מתבואת שדהו, ומפרי עציו, וכן מהבהמות אשר יולדו לו בהשנה הזאת, מכס להממשלה, הממשלה תחכר את המס הזה בהכרזה, והאכר לא יוכל להכניס את תבואותיו הגרנה כטרם קבל החוכר את חלקו. וזה בשנתים הגדילה הממשלה את המס הזה בשנים וחצי למאה לכלכלת בתי הספר הנוסדים בהכפרים.

(ב) מטם הקרקעות והבתים (נרקקה). המטם הזה חל בין על אדמת בור ובין על אדמה זרועה אשר בעליה ירימו מתבואתה מטם המעשר, והוא ניגוד לפי ערך שווי הקרקע או הבית, ועל פי האוסנים האלו :

הבתים אשר שוים הוא פחות מעשרים אלף גרוש סאה, על בעליהם לשלם חמשה אחוז מאלף אם עומדים הם לשכירות, וארבעה לאלף אם בעליהם בעצמם יגורו בהם. הבתים אשר מחירם מעשרים אלף גרוש ולמעלה, העומדים לשכירות עישרה אחוז מאלף, ואשר בעליהם יגורו בהם שמונה לאלף.

שלוש ערים בארץ תוגרמא פטורות מטם הבתים והקרקעות, ואלו הן: ירושלם, מדינה ומִבְּהָ, והפטור הזה נהג רק בהבתים אשר בשנים החומה.

(ג) מטם החפצים הנכנסים והיוצאים. מהחפצים היוצאים משלמים אך אחד למאה, ומהחפצים הנכנסים (ולפי החוק גם חפצים ישנים) משלמים שמונה למאה לפי הערכה אשר יעריכום סקידי המטם, אולם הרשות בידי בעל החפצים לתת את המטם בחלק מחפציו, ועל יין שרף משלמים מלבד המכס הנזכר גם $37 \frac{1}{2}$ סנטים לכל ליטר, ורק החפצים הבאים לבתי החסד והספר אשר להעדות השונות, פטורים ממכס כחסדי ממשלתנו ירה. וכן לצירי הממשלות השונות הזכות לקבל חפצים ולשלחם החוצה מבלי מכס.

על פי החוק לא יוכל כל איש להכנס תחת הסות

ממשלתנו יר"ה בלתי אחר. ישבו חמיש' שנים רצופות,
אחרי היותו בר דעת, באחת מערי תוגרמא. אולם הממשלה
תקבל לפעמים גרים תחת חסותה אף אם לא נתקיים
בהם החוק הנז', לפני משורת הדין.

כל בני הארצות השונות יכולים להאחו בארץ,
והרשות בידם לרכוש להם אחוזות אדמה ובתי חומה,
ולסחור אותה באין מפריע, והמה עומדים תחת חסות צירי
ממשלת ארצם, ולכן לא חל עליהם גם מס הצבא. כל
ריב ומשפט אשר יהיה בין שני אנשים בני ארץ אחת
על פי חוקי ממשלתם יחרץ משפטם, ואם יהיה ריב בין בן
ארץ אחרת ואחד האזרחים, אז ידונו הדין על פי חוקי
ארץ תוגרמא יר"ה, אך ממשלת תוגרמא לא תוכל להזמין
לדין, והשוטר התוגרמי לא יוכל לבוא כלל לביתו מבלי
רשות ציר ממשלתו, ובעת המשפט יבוא המתורגמן אשר
לבית מעצות ממשלתו לעמוד לימינו. אולם בכל הדינים
והסכסוכים הנוגעים בקרקעות ובתים, תורה אחת ומשפט
אחד לגר ולאזרח הארץ.

דיני האחוזות והבנינים.

שני מיני אחוזת נהגים בארץ :

א) ארץ טלף, או אדמת הבעלים, לאמר אדמה
אשר בעלה שלם מחירה בכסף מלא, אדמה כזאת היא
רכוש הבעלים, ואין בכח הממשלה להפקיע אותה ממנו אף
אם יבור אותה זמן רב, ובעלה יכול לבנות עליה ולשנות

פניה בחפצו מבלי שאול את פי הממשלה, ואדמה כזאת היא רק אדמת הערים והכפרים וסביבותיהם.

(ב) אַרְד מִיְרֵי או אדמת הממשלה, לאמר אשר בעלה לא קנה אותה בדמים רק החזיק בה או נתן לו מאת הממשלה בזמן מן הזמנים. אדמה כזאת אם הבירה בעלה עשר שנים רצופות תשוב להממשלה, וכן לא יוכלו לבנות בה בתים במרחק יותר מחצי קלומטר מעיר או כפר בנוי, מבלי רשיון מיוחד מעיר הבירה.

קיום המכר תצא לפעולה בדרך זה: המוכר קרקעות או בתים יגיש מכתב בקשה לכבוד הפחה כי חפצו למכור את אחוזתו, והפחה שולח את מכתב הבקשה להמג'לֵש אלמבא (בית פקודת נכסי הממשלה) והם מעינים בשטרי המקנה של המוכר, אם לא יש עליהם כל ערעור, ואם המוכר שלם כל המסים המוטלים על הנכסים, ואם אינם ממויכנים או הקדשי, ואם הכל על נכון, אז יבואו המוכר והקונה בעצמם או באי כחם (בשטר הרשאה עשוי כחֶק) לבית פקודת האֵי־רה ובפני הפחה, המופשי (כהן הדת) והקאדי (שופט), יודה המוכר כי בחפצו ורצונו המוב הוא מוכר את אחוזתו להקונה בסך הטבואר, וכבר קבל את הכסף, או הקונה משלם לו את הכסף לפני השופטים, וההודעה הזאת (מְצַדֶּקָה) תכתב בספר והיא גמר המכר, ואח"כ ישלחו כל הכתבים שנית לבית פקודת הנכסים הנ"ל, ומשם ינתן להקונה שטר מקנה (קוּשָׁא) אשר בו טבואר מדת האחזה ומצריה, ועל הקונה לשלם אחת למאה ממחיר

אחותו מאדמת מולך, וחמשה למאה מאדמת מירי,
(בהאחרונה רק על פי שומת ישמאי הממשלה) מס
להממשלה.

על פי חוק קדום הנהוג בארץ תוגרמא, ישימו
פקידי הנכסים את לבם רק להמצרים, לא אל המדה
המבואר בשטר המקנה, ולכן הקונה אחוזה יתבונן היטב
על המצרים המבוארים בשטר המקנה של המוכר, ועל
פיהם יחשוב את מדת נחלתו, ופקידי הנכסים נזקקין לבעל
האחוזה לשלוח מהגדס הממשלה למדוד את אחוזתו לפי
מצריה, ועל פי המדידה הזאת ישנו את מדת האחוזה
בשטרי המקנה.

דיני בר מצר נוהג גם עד היום בארץ, וכל איש
יכול להניא את שבנו הקרוב אליו מלמכור את אחוזתו
לאיש זר, ומשך שנה אחרי מכר האחוזה יוכל הבר מצר
לבטל את המכירה, ולכן טוב כי הקונה אחוזות, יקבל
מאת שכניו בני המצר שטר, כי מוחלים הם על זכותם, או
יעלה מחיר האחוזה בשטר המקנה, למען יהיה בטוח כי
בני המצר לא יערערו עוד.

באדמת מירי הרשות לכל איש להחזיק אדמה
חרבה אשר לא החזיק בה איש עד היום, ולכן האיש
הקונה אדמה, ואצל אחד ממצריו נמצא אדמה נטושה
יוכל להחזיק בה, אף מבלי שאול את פי זקני הכפר
והממשלה, ואחרי אשר יעבוד אתה שנה או שנתים,
יתנו לו פקידי המלכות שטר מקנה כי אחוזתו היא,

ועליו לשלם רק את מס הקרקעית.

כל בעל אחוזה, אשר לו שטר מקנה מאת הממשלה מוכסח הוא באחוזתו כי איש אחר לא יוכל לזרעה או להשתמש בה מבלי רשותו, ואם בא איש וזרע את אדמת רעהו תבואה או ירקות וצמחו, הרשות בידי בעל האדמה לאמר להזרע שלא ברשות, עקור תבואתך וצא, וכן מחויב כל איש לשמור את בהמתו לכלי תלך לרעות בין הכרמים ושדי התבואה של רעהו, מעת צמיחת התבואה עד כלות הקציר, והאיש אשר לא ישמור את בעירו מחויב לשלם לבעל השדה את נזקו כאשר ישית עליו.

בבית הפקודה הנ"ז יוכל כל איש למשכן את ביתו ולעשותה אפותיקי לבעל חובו, ברבית עד 9% על משך זמן ידוע, ואם בכלות הזמן לא שלם את חובו ימכר הבית, אחרי עבור שלשים יום מיום ההכרזה, לכל המרבה במחירה, לשלם לבעל החוב את הקרן והרבית, רק מיתומים לא יוכל לתבוע רבית.

גם דיני הקדשות נוהג בארץ, וכל איש יוכל להקדיש את ביתו לכל מפעל חסד אשר ירצה, ויכתב בבית פקודת ההקדשות, כי האחזה הזאת היא הקדש (נקף) בעד עדה או חברה פלוגית, ואז לא יוכל עוד לא הוא ולא יורשיו למכור את האחזה הזאת לעולם.

שפת ערבית.

השפה הערבית קרובה מאד לשפת עברית. ועוד יותר לישפת ארמית במלותיה, סגנונה ובנטיית השמות והפעלים, וככל שפות המזרח נכתבת ונקראת מימין לשמאל, ואך שלש תנואות לה, פתח, שרוק וחיריק, וברוב ספרי הספרות והמ"ע השמיטו את הנקודות. כ"ח אותיות לה, ובכל זאת תחסר להם אות הג' והפ', במקום הראשון ישתמשו באות הכ', ובמקום השני באות הב' ; ולעומת זה יש להם אותיות דומים אשר מבטאם ישתנה רק בעמק ההברה ודקותה, ורק ילידי הארץ יוכלו לחקותה, כמו אות חא וכא, זאל זין הוא, דאל ודאד, רא ורין. תמונת האותיות לוקחו משפת סורית, ובהתחברם יחד ישתנה תמונתם, ולכן תכבד מאד הקריאה במאמרים וספרים נכתבים, הרבה יתר מבספרי הדפוס. — עשירה היא במאד במלים בודדים, גרדפים ומשותפים, ובכללים רבים בדקדוקה, אך עשרה זה גרם לה כי ההמון שכח את כלליה וחלק ממלותיה, וישתמש באופן היותר קל ונוח להמבטא והזכרון, עד כי שפת ההמון עלה כלו קמשונים והבדל גדול שורר בין שפת הספרות ובינו, וההמוני לא יבין כמעט את עמק שפת הספרים ונעם נאומם. ואנחנו נתן פה לפני הנוסע כשמונה מאות מלים, ומאמרים שלמים, למען יתרגל בהם במרם יעמדו דגליו על אדמת אבותיו ולא תהיה שפת ילידי הארץ מחרה לו.

אותיות האלפא ביתא וסמני המספר,

שמותיהם ותמונתם.

צ	צ	צ	א	א	א
ט	ט	ט	ב	ב	ב
ظ	ظ	ظ	ג	ג	ג
ע	ע	ע	ד	ד	ד
פ	פ	פ	ה	ה	ה
ק	ק	ק	ו	ו	ו
כ	כ	כ	ז	ז	ז
ל	ל	ל	ח	ח	ח
מ	מ	מ	ט	ט	ט
נ	נ	נ	י	י	י
ס	ס	ס	יא	יא	יא
ו	ו	ו	יב	יב	יב
י	י	י	יג	יג	יג
			יד	יד	יד
			טו	טו	טו
			טז	טז	טז
			יז	יז	יז
			יח	יח	יח
			יט	יט	יט
			כ	כ	כ
			כא	כא	כא
			כב	כב	כב
			כג	כג	כג
			כד	כד	כד
			כה	כה	כה
			כו	כו	כו
			כז	כז	כז
			כח	כח	כח
			כט	כט	כט
			ל	ל	ל
			לא	לא	לא
			לב	לב	לב
			לג	לג	לג
			לד	לד	לד
			לה	לה	לה
			לו	לו	לו
			לז	לז	לז
			לח	לח	לח
			לט	לט	לט
			מ	מ	מ
			מא	מא	מא
			מב	מב	מב
			מג	מג	מג
			מד	מד	מד
			מה	מה	מה
			מו	מו	מו
			מז	מז	מז
			מח	מח	מח
			מט	מט	מט
			נ	נ	נ
			נא	נא	נא
			נב	נב	נב
			נג	נג	נג
			נד	נד	נד
			נה	נה	נה
			נו	נו	נו
			נז	נז	נז
			נח	נח	נח
			נט	נט	נט
			ס	ס	ס
			סא	סא	סא
			סב	סב	סב
			סג	סג	סג
			סד	סד	סד
			סה	סה	סה
			סו	סו	סו
			סז	סז	סז
			סח	סח	סח
			סט	סט	סט
			ע	ע	ע
			עא	עא	עא
			עב	עב	עב
			עג	עג	עג
			עד	עד	עד
			עה	עה	עה
			עו	עו	עו
			עז	עז	עז
			עח	עח	עח
			עט	עט	עט
			פ	פ	פ
			פא	פא	פא
			פב	פב	פב
			פג	פג	פג
			פד	פד	פד
			פה	פה	פה
			פו	פו	פו
			פז	פז	פז
			פח	פח	פח
			פט	פט	פט
			צ	צ	צ
			צא	צא	צא
			צב	צב	צב
			צג	צג	צג
			צד	צד	צד
			צה	צה	צה
			צו	צו	צו
			צז	צז	צז
			צח	צח	צח
			צט	צט	צט

ואחד-ארבע-עשר	21	.		0
וכו' עד				
פלאותין	30	1	ואחד	1
ארבעין	40	2	תנין	2
חמסין	50			
סתין	60	3	תאלתה	3
סבעין	70	4	ארבעה	4
שמאנין	80	5	חמסה	5
תסעין	90			
מיאה	100	6	סטה	6
מיאה-אוי-יחד	101	7	סבעה	7
מיתין	200			
תלאת מיאה	300	8	שמני	8
ארבע מיאה	400	9	תסעה	9
חמס מיאה	500			
סית מיאה	600	10	עשרה	10
סבעה מיאה	700			
שמין מיאה	800	11	אחד-עשר	11
תסעה מיאה	900	12	תנעיש	12
אלף	1000	13	תלת-עשר	13
		14	ארבע-עשר	14
			וכו' עד	
נוג	1/2		עשרין	20

סְבָעָה	$\frac{1}{7}$	תִּלְתָּה	$\frac{1}{3}$
תָּמָן	$\frac{1}{8}$	רִבְעָה	$\frac{1}{4}$
תְּסָעָה	$\frac{1}{9}$	חֲמִישׁ	$\frac{1}{5}$
עֶשֶׂר	$\frac{1}{10}$	שֶׁשׁ	$\frac{1}{6}$

שאלת השלום ודבורי הכבוד.

הפינש את רעהו בדרך אימר לו :

כִּלְאִם עֲלֵיכֶם (שלום עליכם) או נְהַאבְךָ סְעִיד (יומך סעוד).

והוא משיב :

עֲלֵיכֶם אֱלֵסְלֵאם (עליכם השלום) או נְהַאבְךָ סְעִיד וְאֵמְבֵּאבְךָ;

והעיבר על רעהו בעת עבודתו אימר :

סֵאח בְּדָנוּ (בריאות לגוף)

והוא משיב :

וּבְדָנוּ סְלָמוּ (וגוסך שלום)

הפינש את רעהו או דבא לביתו לפני הצהרים אימר :

סְבֵאח בְּלָבִיר (בקר טוב)

ולרבים :

סְבֵאחְכֶם בְּלָבִיר.

והוא משיב :

טִיָּאָת סְבֵאח (מאה בוקר טוב)

ולאחר הצהרים ובלילה אימר :

מְסִיָּבִים בְּלָבִיר (ערככם בטוב)

והוא משיב :

מֵאֵית מַסָּא (מאה ערב — בטוב).

ובלילה בהסדרו מרעהו אומר :

לִילְתָּךְ סַעֲדָה (לילך סעוד)

הבא לרעהו בעת האוכל או בסנשו בעצתו מבית המרחץ או הספר אומר :

בְּעֵימָאן (נעימה — לך)

והוא משיב :

אֵלְלָה יִנְעַם עֲלֶיךָ (האל ינעם עליך)

כאשר יבוא איש לבית רעהו אומר לו :

אֶהְלֵן וְסַהְלֵן אֶתְפַּדֵּל (ביתינו לפניך, הכבוד)

וכן כאשר יוגש לפני האורחים קהוה ומטעמים יאמר המניש
ג"כ אֶתְפַּדֵּלִי, והאורח משיב (בתתו ידו על הזהו ועל מצחו) :

פֶּתֶר כִּיבֶךָ (רבה טובתך)

ומקבל התודה משיב :

אוֹיִבֶיכָךְ (וגם טובתך, — רבה)

אֵיךְ שְׁלוֹמְךָ, בִּיף חֲאֵלְךָ.

תורות לאל טוב, אֶלְחַמְד לֵאלֵלָה טְאִיב.

והאורח בקימו לצאת אומר :

חֲאֶטְרָכּוּם (ברשותכם)

ובעה"כ משיב לו :

טַע אֶלְסֵלְאָמָה (עם השלום)

כבודך, חֲדַרְתָּךְ.

אדון חֲאֶנְגֵּה. | אדוני סִידִי | גברת סִיתִי.

השנה ועתותיה.

לילה	לילה	סגה	שנה
בקר	בקר	רביע	אכ"ב
יום הראשון	יום הראשון	סיף	ק"ץ
יום השני	יום השני	בר"ף	ח"ף
יום השלישי	יום השלישי	ש"ת"א	ס"ת"ו
יום הרביעי	יום הרביעי	ש"ה"ך	ח"ד"ש
יום החמשי	יום החמשי	ג'מ"ע"ה	ש"ב"ו"ע
יום השישי	יום השישי	י"ם	יום
יום השבת	יום השבת	ד"ה"ך	צ"ה"ר"י"ם
		מ"נ"ר"ב או ע"ס"ר	ע"ר"ב

חדשי השנה.

להנצרות	להמחמדים		
תשרין אל"א"ו"ל	מ"ח"ר"ם		ת"ש"ר"י
תשרין אל"ת"א"נ"י	ס"פ"ר		ח"ש"ו"ן
בנון אל"א"ו"ל	ר"ב"ע א"ו"ל		כ"ס"ל"ו
בנון אל"ת"א"נ"י	ר"ב"ע ת"א"נ"י		ט"ב"ת
ש"ב"ט	ג'מ"א"ד"י א"ו"ל		ש"כ"ט
א"ב"ר	ג'מ"א"ד"י ת"א"נ"י		א"ד"ר
ג'י"ס"ן	ר"ג'י"ף		ג'י"ס"ן

איר	שְׁעָפֵאן	איר
סיון	רַמְדָּאן	סיון
תמוז	שׁוּאָל	תמוז
אב	זי אֶל־קַעֲבָה	אב
אלול	זי אֶלְחַגְּיָה	אלול
פסח	עיד אֶלְפֶטִיר.	פסח
שבועות	עיד אֶלְעִנְסֶרֶה.	שבועות
ראש השנה	ראם אֶלְסִנְה	ראש השנה
יום כפור	עיד אֶלְגִּ'אג' (חג התרנגולים).	יום כפור
סוכות	עיד אֶלְעֶרִישׁ.	סוכות
פורים	עיד אֶלְסֶפֶר.	פורים

		צבא השמים,	
		הארץ וחלקיה.	
מטמ	מטמ	שמים	סמא
רוח	רוח	שמש	שֶׁשׁ
שלב	שלב	לבנה	קמר
ברד	ברד	כוכבים	בּוּאֶבֶב
אור	אור	רעם	רְעֵד
חשך	חשך	ברק	בִּבְק
מזרח	מזרח		
מערב	מערב		
צפון	צפון		
מטמ	מטמ		
הנה או ניה	הנה או ניה		
תלג'	תלג'		
ברד	ברד		
נור	נור		
עתקה	עתקה		
שרק	שרק		
נארב	נארב		
עמאל	עמאל		

דרום	קִפְלָה או גִּינּוּף	שמות הגוף, והזמנים.
סר	פָּרַךְ	אני אַנֵּא
חס	שָׁאֵב	אתה אַנְתָּה
צל	זֵיל	הוא הוּא
ארץ	אַרְדִּי	היא הִיא
ים	פְּתָר	אנחנו נַחְנֵא
הר	גִּיבֵל	אתם אַנְתֶּם
בקעה	פְּקֵעָה או וַאד	אתן אַנְתֶּן
מדבר	פְּרִיעָה	הם הֵם
חול	בְּמַל	הן הֵנָּה
עיר	פִּילַד או מְדִינָה	עבר מְאָדִי
דרך	מְאָרִיק	הזה הוּהָ
ארץ רוסיא	בְּלֵאד אֱלִמְסִקוֹן	עתיד אַסְתִּקְבֵּאל
אוסמריה	בְּלֵאד אֱלִמְסֵא	נפרד מְסָבֵד
אשכנז	בְּלֵאד אֱלִמְנֵא	זוני מְתַנָּה
אנגליה	בְּלֵאד אֱלִאֲנְגְלִיָּה	רבים גִּמְעָ
צרפת	בְּלֵאד פְּרַאֲנְסָה	
הודו	בְּלֵאד אֱלֵהִינְדִי	אברי הגוף והמשפחה.
פרס	בְּלֵאד אֱלֵעִגִים	אדם רְגִיל, או אֲנִסְאן
מצרים	בְּלֵאד מִסֵּר	ראש רֵאס
יון	בְּלֵאד אֱלֵרוֹם	שער שְׁעָר
		עין עֵין

עֵמָה	דודה	עֵיוֹן	עינים
קָרִיב	קרוב	תּוֹם	פה
עִם	חתן	וְגוֹה	פנים
עֵמָה	חתנת	לִפְאֵן	לשון
חֵם	חם	אַסְנָאן	שנים
חֲמָאָתְךָ	חמות	אִיד	יד
גִּיד	אב זקן	אַסְפֵּע	אצבע
סִיָּת	אם זקנה	אַזְאָפִיר	צפרנים
עָרִים	חתן	סָדֵר	חזה
עָרוּסָה	כלה	קָלֵף	לב
זָג'	בעל	בִּטָּן	בטן
מֵרָה	אישה	דָּהָר	גב
וּלְד	ילד	אִיגִיר	רגל
סָפִי	נער	דָּם	דם
שֵׁב	צעיר	עָדוּ	אבר
אַכְתָּיָאֵר	זקן	אַב	אב
		אַם	אם
		אַפֵּן	בן
		בְּנָת	בת
		אַח	אח
		אַחָת	אחות
		עִם	דוד
<hr/>			
	החי והצומח.		
כֶּבֶשׂ	כבש		
עֲנֻזָּה	עז		
תִּישׁ	תיש		

ג'ראד	ארבה	תָּאָר	שור
סמק	דג	בַּקְרָה	פרה
עלק	עלוקה	בַּקָּר	בקר
סג'ר	אילן	הַמָּאָר	חמור
עשָׁב	עשב	פָּרָס	סוס
חש'יש	חשש	בָּרָל	פרד
תבן	תבן	גַּמֵּל	גמל
חנְמָה, או קמָה	חטה	כֶּלֶב	כלב
ש'עיר	שעורה	קָמָה	חתול
דורה	דורה	תַּעֲלָב	שועל
פול	פול	חֲנִזִּיר	חזיר
עדס	עדשה	זֵיב	זאב
רוז	ארוז	זָבִי	צבי
מלפסונות ח'אר	מלפסונות	צְבָע	צבוע
פקוס	פקועה	חִיָּה	נחש
בְּטִיחַ	אבטיח	עַקְבָּב	עקרב
אבטיח הצהוב בְּטִיחַ אָסָפָר	אבטיח הצהוב	דִּיק	תרנגול
צנון פִּיג'ל	צנון	בְּאֵיָה	תרנגולת
לפת לָפֶת	לפת	הַגְּדִי	תרנגול הודי
לפת האדם שְׂמִנְדָּר	לפת האדם	זו	אוז
דלעת כוסה	דלעת	עֶסְפֹּר	צפור
קרוב קנְכִיט	קרוב	גֶּסֶךְ	גישר

שְׂרַבְתָּ	יִשְׁתִּיתִי	מְלַפְּסָה	תְּרוֹבֶתוֹר
מִשְׁנֵאָה	הִלְכֵנוּ	דְּאֵלֶיהָ	גִּפְן
פְּתַבְתָּם	כְּתַבְתֶּם	זְבִיבָה	צְמוּקִים
אֲמִישִׁי אֹרֶחַ	לֶךְ	תֵּינ	תֵּאֲנִים
אֶקְבֵּא	קָבֵא	רַפְּאֵן	רִמּוֹן
אֶחְסְבוּ	חֲשַׁבוּ	זִיתוֹן	זִיתִים
אֶתְפַּסֵּר	אֶזְכֹּר	תְּפַסָּח	תְּפֹחִים
קַעֲדָתְךָ	יִשְׁבַּתִּי	אֲנִגְ'אֵם	אֲנָסִים
רְקִסְתָּ	עַמַּדְתִּי	חָאח	אֲפֹרְסִקִים
אֶרְכֹּד	אֶרְוִן	סְפַרְגִּיל	חֲבוּשִׁים
נָסַפְּסֹר	נָסַע	חֲרוּב	חֲרוּבִים
נָאִים	יָשַׁן	תְּמָר	תְּמָרִים
מִבְּנֵי	בְּנוֹי	תְּרַנְבִי	אֶתְרוֹג
אֶרְכַּבִּי	רֹכְבִי	פִּירְטָקָאן	תְּפֹחַ הַזֹּהֵב
אֶרְטוּ	הִשְׁלִיכוּ	לִימּוֹן	לִימּוֹן
אֶסְתַּחוּ	פָּתְחוּ	טְ'שֵׁאִי	טַהַע
אֶדְרָבּוּ	הִכְהוּ	קַהוּה	קַהוּה
גִּאֲדִיתְךָ	קִרְאתִי	טוֹמּוֹן	טַבָּאק
אֶחְסֹר	אֶחְסֹר		
אֶלְעַבֵּי	אֶשְׁחַק		
אֶקְטַע	אֶחַתֵּךְ		
אֶתְקַאטֵל	אֶתְאֲבֹק		

פעלים היותר דרושים.

פֶּעַל	פֶּעַל
אֶבֶל	אֶבֶל

מִדְּבַר בְּעֵדוֹ פִּתְּפֹתָא
מִדְּבָרִים בְּעֵדָם פִּתְּפֹנָא

ע ת י ד

נִסְתָּר יִפְתָּךְ
לְשָׁנִים יִפְתָּפֹאנְךְ
נִסְתָּרִים יִפְתָּבֹנְךְ

נִסְתָּרֶת תִּפְתָּךְ
לְשָׁתִים תִּפְתָּפֹאנְךְ
נִסְתָּרוֹת יִפְתָּבֹנְךְ

נִכַח תִּפְתָּךְ
לְשָׁנִים תִּפְתָּפֹאנְךְ
נִכְחִים תִּפְתָּבֹנְךְ

נִכְחַת תִּפְתָּכֵינְךְ
לְשָׁתִים תִּפְתָּכֵינְךְ
נִכְחוֹת תִּפְתָּכֵינָא

מִדְּבַר בְּעֵדוֹ אִפְתָּךְ
מִדְּבָרִים בְּעֵדָם גִּפְתָּךְ

יִחְרְטוּ יִחְרְטוּ
זִרְעוֹת זִרְעוֹת
נִמְעָתִי נִרְסָתָא
קָצְרוּ אִחְסְרוּ
דוּשׁוּ דוּסוּ

נְטִית פִּעַל אֶחָד לְדוּגְמָא.

ע ב ר

נִסְתָּר פִּתְּפֹתָא
לְשָׁנִים פִּתְּפֹנָא
נִסְתָּרִים פִּתְּפֹנָא

נִסְתָּרֶת פִּתְּפֹתָא
לְשָׁתִים פִּתְּפֹנָא
נִסְתָּרוֹת פִּתְּפֹנָא

נִכַח פִּתְּפֹתָא
לְשָׁנִים פִּתְּפֹנָא
נִכְחִים פִּתְּפֹנָא

נִכְחַת פִּתְּפֹתָא
לְשָׁתִים פִּתְּפֹנָא
נִכְחוֹת פִּתְּפֹנָא

קנאז	זכוכית
חנר	אבן
שיד	שיד
טין	חמר
סטח	גב
קפסיה	קורה
חזאנה	ארגז
ג'דאר	גדר
אסאס	יסוד
ביר	בור
ג'ארה	חפירה
בית תבשיל	מטבח
בית הכסא	ששמה
מחזן	אוצר
באב	דלת
זרפיל	מנעול
מפתח	מפתח
ספרה	שלחן
כרסה	כסא
פרשה	מטה
מבדאט	כרים
לחאף	כסת

צווי

אכפפ	נוכח
אכפפא	לשנים
אכפפו	נוכחים
אכפפי	נוכחת
אכפפא	לשתים
אכפפנא	נוכחות

נטיית שם אחד לדוגמא.

בית	בית
בתים	ביות
ביתי	ביתי
ביתך	ביתך
ביתו	ביתו
ביתנו	ביתנא
ביתכם	ביתכם
ביתכן	ביתכן

הבית, חלקיו וכליו.
כלי מלאכה שונים.

כותל	חייט
חלון	טאקה

פאם	מערר	קנדייל או לאמפה	מגורה
מחרתה	מחרשה	שראג'	גר
מנגיל	מגל	פאגום	פגם
מגריפה	מגרפה	סנדוק	ארון
דבוס	מקבת	חבר	דיו
מסמאר	מסמר	מחברה או דנאיה	בית הדיו
מנשאר	מישר	ורק	נייר
לאחה	לוח	קלם	עט
סלם	סולם	קלם־רסאם	עט עופרת
דרגיה	מדרגה	פיים	כיס
		ספין	סכין
		חסירה	טחצלת
מתכות, צבעים ואומנים.		מראיה	מראה
		שאקה	מזלג
זהב	זהב	קף	קף
כסף	כסף	קדרה	קדרה
נחשת	נחשת	קנינה	צלוחית
נחשת קלל נחאם אספר		לבריק	צפחת
ברזל	ברזל	ג'רה	כד
פח	פח	דלו	דלי
עופרת	עופרת	חבל	חבל
בדיל	בדיל	מקנסה	סטאטא
קזדיר			
כסף חי	כסף חי		

גִּדְבָאן	בתי רגלים
כְּפֹרָף	בתי ידיים
סְרַמְאִיה	מנעלים
סַאֵעָה	שעה
כַּאֲתָם	טבעת או חותם
גִּדְאֲרָאָתְךָ	בתי עינים
שְׁמִשְׁיָה	מחסה לשמש וגשם

מלים שונים.

אֲמַתָּה	מתי
אֲלֵיָם	היום
אֲמַבְאָרְךָ	אתמול
אֲנֹל אֲמַבְאָרְךָ	שלשום
בְּקִבְהָ	למחר
בְּעַד בְּקִבְהָ	למחרתו
בְּבַקֵּר הַיְשָׁכָם בְּדַרְיָ	בבקר הישכם בדרין
יְשָׁאֵי	מעט
בְּעַד יְשָׁאֵי	עוד מעט
בְּעַדְיָן	אחרי כן
גַּעַם	כן
טִיב	טוב

טַעַם	טעם
חֲלוּ	מתזק
מַר	מר
חֲמָאָד	חמוץ
לִפְסָן	חמוצי
עֲאֲמָל	רע
גִּנְעָאן	רעב
עֲמִשְׁאָן	צמא
שְׁבַעָאן	שבע

מלבושי האדם.

תְּרַבְוֵשׁ	כובע האדום
לְאִסְהָ (סְבִיב הַכּוֹבֵעַ)	מצנפת (סביב הכובע)
בְּרִנְטָה	מגבעת האירופים
בְּאֲלָטוּ	מעיל העליון
קַמְבָּאז	מעיל התחתון התורקי קמבאז
סְדִרְיָה	מעיל הקצר שעל החזה סדריה
זְנָאָר	אזור
פִּנְטָלוֹן	מכנסים אירופים
שְׁרֹאָל	מכנסים של בני הקדם שרואל
כֵּיִשׁ	חוט

למענך	מְנַשְׂאֲנֶךָ	לא	לא
למענכם	מְנַשְׂאֲנֶכֶם	לא טוב	לא טוב
למען רצונך	מְנַשְׂאֵן חֲטָרְךָ	האן	פה
יש	יֵשׁ	הנאך	שם
אין	מַא יֵשׁ	פֶּס	רק
דבר	נְשִׁי	שׁים דעתך	דיר באלך
הלאה	יִלְלָה	קדאמך	ממולך
מה לך ?	מַא לָךְ ?	בְּעִיד	רחוק
מדוע ?	מְנַשְׂנָאִישׁ	קריפ	קרוב
בא	תַּעֲאָר	פֶּאָק	למעלה
מה שמך	גִּיף אָסְמֶךָ	תַּחַף	למטה
תן לי	אָעֲמִינִי	פֶּס	כמה
מתת	בְּכִשְׂיֵשׁ	בֶּפֶס אוֹ קְדָאִישׁ	בכמה
הוא ראך	הוּא יִשְׂאֲבֶךָ	האדה	זה
בפנים	גִּזְא	מַאֲעֲלִישׁ	אין דבר
בחוץ	בְּרַא	בארוד	אבק שרפה
אני חסין	אָנָּא פֶּרִיד אוֹ פִּידִי	מֶרְרָה	פעם
התחפצו ?	הַל תִּרְיִדוּ ?	מֶרְתִּין	פעמים
שלם	מִפְּסוּט	קט חלאסך	תן כחפצך
חלה	מֶרִיד אוֹ עֵיִאן	בְּלֵאֵשׁ	חנם
אני מסחד	אָנָּא חֲאִיף	מְנַשְׂאֵן	למען
אין סחד	מַאֲפִישׁ חֲאָף	מְנַשְׂאֲנִי	למעני

חמאם	מרחץ	באלי	יקר
גמך	בית מכס	חואיג'	חפצים
מדרסה	בית ספר	דייק	ער
כית המשפט	כית סראיה	ואסע	רחב
מכתוב	מכתב	גידיד	חדש
סראק	גנב	עתיק	ישן
חראמי	זד	מרי	לח
		יאבס	יבש

שיחות אחדות.

היש לך מקום במרכבתך ? ענדק מטבח פי-קרראספך ?
 כן אדוני נעם יא סידי.
 בכמה ? בפס.
 במגידי ורבעו במגידי ורבעו.

לא, זה הרבה, שלשה רביעי מגידי אתן לך.
 לא, הדה פתיר, באעתיק תלאת רפאע.

לא אדוני, זה לא יוכל היות, היום יש נוסעים רבים,
 לא יא סידי הדא מא בקסיר, אליאם פי פתיר זואר.
 טוב, מגידי אתן לך, אבל מתי תלך ?
 טיב, מגידי באעטיק, לכן אמתה בתרווח.

למחר בבקר, בקבה אלספאח.
 (הנוסע להעגלון) תן לי ערבון, אעתיגי ערבאן.

קח רבע מאג'די	קח רבע מאג'די
ואיפה תשכן ?	ואיפה תשכן ?
בבית המלון...	בבית המלון...
קח את החפצים,	קח את החפצים,
חפצים רבים לך אדוני, ועליך להוסיף לי עוד חצי מאג'די	חפצים רבים לך אדוני, ועליך להוסיף לי עוד חצי מאג'די
חואיג' בתיור אלך. יא סידי, לאזים תזיד לי פמאן גוס מג'די.	חואיג' בתיור אלך. יא סידי, לאזים תזיד לי פמאן גוס מג'די.
לא, מראש הגדתי לך, ואם לא תחפוץ אלך ואראה לי מרכבה אחרת.	לא, מראש הגדתי לך, ואם לא תחפוץ אלך ואראה לי מרכבה אחרת.
לא, פלתי לך מן אנלי, ואזא מא פנדך ארוח ואשוף לי ריר קראסה.	לא, פלתי לך מן אנלי, ואזא מא פנדך ארוח ואשוף לי ריר קראסה.
טוב, אין דבר עלה (על המרכבה), מאיב מאעליש אטלע.	טוב, אין דבר עלה (על המרכבה), מאיב מאעליש אטלע.
מתי נבוא לרמלה ?	מתי נבוא לרמלה ?
בעוד חצי שעה.	בעוד חצי שעה.
כמה נעמוד ישם ?	כמה נעמוד ישם ?
שעה וחצי.	שעה וחצי.
הא לך סיגארה.	הא לך סיגארה.
המוטון הזה טוב מאד מאיפה לקחת אותו ?	המוטון הזה טוב מאד מאיפה לקחת אותו ?
נדה אלמוטון פתיר טנגי, מן פין אכדתו ?	נדה אלמוטון פתיר טנגי, מן פין אכדתו ?
דבאתיו עמי ממצרים,	דבאתיו עמי ממצרים,
ג'יבתו מעי מן מכו.	ג'יבתו מעי מן מכו.
כמה שלמת בעדו מכס ?	כמה שלמת בעדו מכס ?
בס דפעת, מנשאנו גמק ?	בס דפעת, מנשאנו גמק ?
חמשה ועשרים גרוש בעד כל קילא,	חמשה ועשרים גרוש בעד כל קילא,
מקסה ועשרין ג'ישי עלא גל קילא.	מקסה ועשרין ג'ישי עלא גל קילא.

הנה באב אלווד לפנינו הי באב אלואד קדמנא.

רד אדוני ועלה לבית המלון

אנגיל יא סדי ואטלע פי אללונקאנדה.

שלום עליכם אדוני, מאיפה הנכם ?

סלאם עליכם יא סאדאטנא מן פין אנתם.

מירושלם מן אלקדש.

באיזה שעה נסעתם מירושלם, אמתה ספרתם מן אלקדש ?

תמול לעת ערב אטברח בלעשיה.

מאיפה הנך אדוני ? מן פין אנתא יא סדי.

אנכי מארץ רוסיא אנא מן בלאד אלמסקאב.

האם באת לשכן בירושלם הל גיית תסכן פי אלקדש.

לא, רק לתור את הארץ באתי, ואחרי שבועים אשוב לארצי

לא, פאם ללוןארה גיית, ובעד גיטעתיך ארגיע אלא בלדי.

נער! הבא שתי כוסות קהוה וכוס טהע

יא ולד גיב פינגיאנין קהוה ופנגיאן טשאיי.

הדרך לירושלם טוב ? אלטאריק אלא אלקדש טוב.

כן לפני שני חדשים תקנו אותו נעם קבל שחרין עדלות.

בעל הקהוה ! כמה עלי לשלם ? יא קהוהגי פדאיש עלי.

ארבעה גרוש ארבע גרוש.

הנה לך פרנק והמותר תן לי הי לך פרנק ואלבאקי אעטיני.

ברשותכם = תאטרקם. עם השלום — מע אלסלאמה.

ידיעות ואזהרות מועילות.

העת היותר טובה לתור את ארץ ישראל וסוריא היא, אם מאמצע אדר עד סוף אייר, או מראש תשרי עד סוף חשוון, אשר אז מזג האויר ממוצע ונעים, וגם אם ירדו גשמים לא ימשך זמן ירדתם. וזמן ארבעה שבועות דרוש לתור את הארץ.

הנוסע לא ישכח לקים את תעודת מסעו אצל ציר ממשלת תוגרמא אשר בעירו או בעיר החוף, כי פקיד ערי החוף אשר בארץ תוגרמא הופקדו לקחת מאת כל איש הבא את תעודת מסעו והמה ישלחוהו, אחרי אשר ישימו עינם בו, אל בית פקודת ציר ממשלתו. וכן תהיה תמיד תעודת מסעו מוכנת בצלחתו, וביחוד לפני עלותו וצאתו מהאניה, לכל יצרך לחפש אחריה בעמדו על החוף בין המון אנשים שונים הרצים ודוחקים איש את אחיו. הנוסע לתור את הארץ לא ירבה לקחת עמו יותר משני חליפות בגדים וחפצים מעטים אחרי אשר בכל הערים הגדולות יוכל להשיג בגדים וחפצים. כחפצו במחיר לא יקר, אולם הנוסע להאחו בארץ יביא עמו את כל בגדיו וחפציו אשר לא ישכרו או יתקלקלו בדרך.

המשלם מכס באחת מערי החוף, לא ישכח לקחת מבית הפקודה שטר קבלה (רפּתֶיָה) למען יפטר מלשלם מכס בבואו לעיר חוף אחרת, וטוב יעשה הנוסע אם יהיה בעצמו בעת בקור חפציו.

בכל ארץ ישראל וסוריא אין עוד מסלת ברזל, וגם מסלות סלולות למעבר עגלות, אך מעט ימצאו בה. — מיפו לירושלם עוסקים כעת בכנין מסלת ברזל, ומלאכתה תושלם במשך השנה הזאת. הדרך היותר טוב בכל הארץ הוא מכארות לדמשק, דרך הלכנון, אשר עליה תלך מרכבה רצוא ושוב (אומניבוז) מדי יום ביומו, אולם גם מיפו לירושלם, וממנה לחברון תלכנה מרכבות בכל יום. כעת התחילו לעשות מסלה מירושלם להירדן ומחברון לעזה, ומלאכתן תגמר במשך שנתיים. — בשאר הדרכים אשר בארץ יאלץ הנוסע לרכוב על סוסים, פרדים וחמורים, אולם הסוסים (וכן הפרדים והחמורים) בארץ הזאת מורגלים ללכת על סלעים וצורי מכשול, לעלות הרים ולרדת עמקים והנוסע יוכל לשבת כמנוחה על גב סוסו, פרדתו או חמורו, מבלי כל מגור ופחד.

מזג האויר בכלל טוב, בימי הקיץ לא ירדו כלל גשמים, וגם עב קל לא יקדיר את פני הרקיע, בירחי אייר ותמוז יגיע החום עד מעלת Réaumur 25°. ימי החורף הם אך ימי הגשמים, הגשם הראשון (יורה) יבוא על הרוב באמצע חשון, וירד ימים אחדים רצופים, ואחרי שנים שלשה שבועות ירד עוד הפעם, וכן הלאה עד תום ימי החורף. הגשם האחרון (מלקוש) ירד בסוף ירח אדר וכהתחלת ירח ניסן, והוא ירד בזעף ובשטף יותר מהראשון אך זמן ירדתו לא ימשך. בחלק הארץ אשר במערב הירדן, ירד השלג אך פעם או פעמים במשך ימי החורף וגם

לא שנה שנה, והוא ימס מהר מחום השמש, אך קרח לא יראה כלל בארץ. בימי הגשם והשלג ירד החום עד R. 40 מעל האפס, אך בעבר הירדן מזרחה לא ירד שלג כלל. מצב הבריאות גם הוא בדרך כלל לא רע, בכל זאת ישמור הנוסע את עצמו במאד מהתקררות וביחוד בבקר (מיד אחרי עלות השחר) ובערב, כי בעתות האלו ישתנה האויר מהר מקר לחם ומחם לקר. — הקדחת החולפת מצויה מאד בארץ, על הרוב תבוא: מהתקררות או מאכילת פרות, אשר לא בשלו כל צרכם, ולכן יזהר הנוסע בכלל מלאכל פרות הרבה כי בעקבותם תבוא גם מחלת השלשול. האמצע היותר כדוק ומקובל מפי כל הרופאים למחלת הקדחת הוא אבק החינין, והאיש אשר אחזתהו קדחת חולפת יוכל לקחת את האבק הנזכר גם מבלי דרוש ברופאים. כמות החינין הדרושה לגרש את הקדחת הוא שני גרם, וכמות של רבע הגרם יוכל ליקח בכל פעם, ארכעה פעמים ביום, ורק ביום אשר הקדחת לא תבעתהו. — דלקת העינים תשרור בארץ במדה מרובה ולכן ישא הנוסע על עיניו בתי עינים ישחורים ואת ראשו יכסה במגבעת קארק או למצער יצנוף על מגבעתו מצנפת לבנה כאשר יצנפו ילידי הארץ. — הנוסע לא ישכח לקחת עמו בצאתו מאחת הערים בארה"ק לתור את הארץ אבק חינין, סמים לחזק הקבה. אבק הסודה ומלח למון. — בכל הערים הגדולות נמצאים רופאים מוסמכים, אשר יוכל לישאל בעצתם עם תתקף עליו מחלתו.

המסע.

בארבעה דרכים יוכל כל איש לבוא לארה"ק, דרך אודיסא, טריעסט, מרסעל, וברינדזי. לאחינו בני ר"פ הדרך הראשון הוא היותר קרוב, והוצאותיו יותר מעטות, לאחינו בני אוסטריא ואונגריא חוף טריעסט הוא היותר קרוב, וחוף מרסעל הוא היותר קרוב לאחינו בצרפת, אנגליא ואמעריקא. חוף ברינדזי הוא היותר קרוב לאה"ק, ובחמשה ימים יוכל כל איש לבוא ממנו ליפו, אך הוצאות הנסיעה דרך ברינדזי, תגדלנה במאד, ומאשר כי רוב הבאים לארה"ק הם אחינו בני ר"פ, לכן נבאר לראשונה סדר הנסיעה ¹² דרך חוף :

אודיסא.

בעיר לכלת עמים הזאת נמצאים בתי מלון ואכסניא רבים, מהודרים ופשוטים, ביחוד ברחוב היהודים, ומיד בבוא הנוסע אל תחנת מסלת הברזל יקפוהו משרתי הבתים ויביאו כל אחד לבית מלון או אכסניא כחפצו.

הנוסעים אשר לקחו עמם רק כסף הוצאות המסע יחליפו את כספם בהעיר הזאת על שקלי זהב של ארץ צרפת, ואלה אשר רב עמם ויפחדו להוליך עמם מטבעות זהב, יחלפו את כספם בשמרי המחאה של פראנקים — על פאריז ומרסעל — בני אלף עד שלשת

¹² סדר מחלק האניות דרך טריעסט ומרסעל ימצא הנוסע בסוף הספר.

אלפים פֶּראַנק, ובאופן זה לא יפסדו מחלוף כספם מאומה, אך בעת ירדת שטרי המחאה, יביאו עמם שטרי מדינתם ויחלפום פה, ובשני האופנים לא ישכח הנוסע להחליף ערך עשרה רו"כ במטבעות הפֶּראַנק הצרפתי, חצאי ורביעיו על ההוצאות הקטנות, אך יזהר לבלי לקחת פֶּראַנקים של ארצות רומניא, יון ובולגריא, אשר בהם יפסיד הרבה, ומטבעות נחשת של מדינת רוסיא לא יקח מאומה.

האניה הרוסית תעזב את חוף אודיסא בכל יום השבת בשעה 4 אחרי הצהרים, ותבוא ליפו ביום האחד עשר ליציאתה הוא יום השלשי בבקר, ובכל יום או יומים תעמוד אצל אחד החופים יום תמים או למצער שעות אחדות — כאשר נבאר אצל כל חוף — ובני העיר יביאו על האניה לחם ופרות למכור, ולכן לא יכין לו הנוסע לחם ושאר מיני מאכל אשר יתיבשו או יתקלקלו בדרך רק על שנים שלשה ימים.

שכר המסע באניה הרוסית הוא 21,60 רו"כ, ושכר הליכה וחזרה 28 רו"כ, (ושטר החזרה לא יבוטל עד מלאות שנה תמימה). בעד ילדים עד שתים עשרה שנה ישלמו חציו, וכל בעל שטר מסע שלם יוכל לקחת עמו 1 פוד חפצים חפשי, ובעד המותר ישלם 20 קופ' לכל פוד. שכר המסע באנית אוסטריא 18 רו"כ, ובעד חפצים לא ישולם מאומה, ובכ"ז יותר טוב לילידי רו"פ לנסוע באניה הרוסית, אשר יבינו שפת רב החובל והמלחים,

וחובלי ומלחי האניה האוסטרית ידברו אך אטלקית, אך הנאלצים לקמץ בהוצאותיהם, וחפצים רבים אין להם, יכולים ללכת מאודיסא לקונסטנטינופול בהאניה הרוסית או האוסטרית, בשכר 4 ר"כ, וממנה ליפו בהאניה האוסטרית בשכר 30 פראנק ויעלה ביחד רק 14 ר"כ ועוד. שכר המחלקה השניה הוא בערך פי שלש מהמחלקה השלישית, והמחלקה הראשונה בערך פי שנים מהשניה, אך גם הנוסעים בהמחלקה השלישית על ספון האניה יכולים לשכור מאת רב המלחים חדר קטן או רק מטה על משך זמן הנסיעה בשכר ממוצע.

קונסטנטינופול (סטמבול).

ביום השני בבקר תבוא האניה קנסטנטינופולה ותעמוד שם עד יום השלישי שעה 5 אחרי הצהרים, ובמשך העת הזאת יוכלו הנוסעים לרדת העירה ולהתכונן מעט על יופי העיר העתיקה הזאת והדרה.

מיד כבוא האניה בתעלת הבוספורוס יעטרוה צנות רבות להוריד את הנוסעים העירה, וגם סרסרים אחדים מאחינו יעלו על האניה, אך הנוסע לא ימחר לרדת עדי עבור המהומה, ואז יקצוב מראש שכר הצנה (ערך חצי פראנק מלבד שכר טרחת הסרסר). תעודת מסעו יהיה בצלחתו, ואחד מכני החבורה ישאר על האניה לשבת על הכלים ולשמרם.

שפת אזרחי העיר הזאת, וכן כל הערים אשר יעבר

עליהם עדי בואו לאלכסנדריא, היא ישפת תורקית, אך
יושבי פרור גלאטא ופערו ידברו כלם בשפת צרפת
אמלקית ויונית.

בתי אכסניא רבים לאחינו האשכנזים ברבע העיר
גלאטא, אשר שם יגורו רוב בני אירופא, אך לדאבון לבב
כל איש, רוב אחנו ילידי רו"פ ורומניא המתגוררים בהעיר
הזאת, הם נבזים ושפלים הנותנים שם ישראל לשמצה,
לכן כל איש יבקש מהסרסר לתור לו בית מלון או אכסניא
אשר לאחינו הספרדים ברחוב פערו, ומהם הכי נכבד בית
המלון של ה' ברזילי, המתנהג בנקיות ובתכלית הכשרות
ובהם יוכל הנוסע להתאכסן יום או יומים, או לאכול
ארוחתו, ולעלות לעת ערב על האניה ללון.

העיר העתיקה הזאת נחלקת לרבעים רבים, ובכל
אחד מהם עדה נכבדה מאחנו הספרדים, וברובם יסדה
חברת כל ישראל חברים, בתי ספר לכנים ולבנות, וכל
העדות עומדות תחת פקודת הרב הכולל וכו' כמוה"ר
משה הלוי איפנדי הי"ו, קאים מקאם חכם באשי
אמר מקום משכנו ברבע קוסקונג'וק, ולמשמעתו
יסורו כל הקהלות אשר בכל ארץ תוגרטא. הרב הזה
נכבד מאד גם בעיני הוד מלכותו השולטן יר"ה, ופעמים
רבות כבר זכה לדבר עמו פנים בפנים, ולהתכבד באותות
כבוד שונים, ולפני פתח ביתו עומדים שני סריסים (יהודים)
מלובשים מדי כבוד, והוא יקבל בסבר פנים יפות את
אחינו הבאים לבקרו ולשאול בעצתו.

מלבד העדה הגדולה הזאת ישנה עוד עדה נכבדה
היא עדת אחינו בני אוסטריא ואשכנז, לה בהכ"ג גדול
ונהדר, בית ספר לילדים וחברות צדקה וחסד, לראש
העדה הזאת ה' בריטנער, וכן להרופא הנכבד ד"ר
שווארץ יוכל כל נוסע לפנות בכל דבר אשר ידרש
לו בהעיר הזאת.

החפצים להתבונן על כל שכיות חמדת העיר הזאת
ועתיקותיה יוכלו להתמהמה בה כשבוע ויותר עד בוא
אניה אחרת מאודיסא, כי תעודת האניה לא תאבד את
ערכה עד אחרי עבור שלשה ירחים. בכל יום הששי יוכלו
הנוסעים לחזות בנעם פני הדר מלכנו השולטן הרחמן
עבד אלחמיד השני אלנזי יר"ה, בעברו במרכבה גלויה
מארמונו לבית התפלה הגדולה להתפלל.

בהעיר הזאת ימצא הנוסע בפעם הראשונה עת
מצוא להכיר ולדעת את אחיו הספרדים, ולכן נחן פה
מעט ממנהגיהם, נמוסיהם, סגנוני שאלת השלום, בשפת
עבר, וכללי מבטאם והברתם את השפה הזאת. אחינו
הספרדים נוהגים בכל מנהגי הבית והחברה כיתר בני
ארץ הקדם. בכל דבר הנוגע לדת ודין ינהגו על פי פסקי
מנן הר"י קארו זלה"ה. את חרם הרגמ"ה לא קבלו עליהם
ועל פי הדין מותר להם לקחת שתי נשים (ברשות
האישה הראשונה) וככ"ז יקר המציאות הוא כי יקח איש
אישה על אשתו. נוחים הם לבריות ואוהבים הם את

השלום והמנוחה, מכבדים ומוקירים הם את חכמיהם וראשיהם במאד ומקבלים בסבר פנים יפות את אחיהם בני הארצות האחרות.

כללי המבטא וההברה. — את התנועות הגדולות יבטאו כהקטנות, הקמץ כהפתח, הצרי כהסגל, החלם כהקמץ קטן, ואת אות הת' רפה יבטאו כהדגוש; ואחרי אשר ידע הנוסע את הכללים האלו, ואזנו תשמע פעמים אחדות דבורם ושחותם, ילמוד מהר לדבר בהכרתם.

הפוגש את חברו בבקר קודם התפלה יאמר לו "צפרא דמרי טב", ובשבת "צפרא דשבתא טבא". ורעהו משיב לו "טב למרי". אחר התפלה יאמר הדורש בשלום "שלום" והמשיב ישיב "שלום ברכה וטובה".

הנפטר מחברו בלילה יאמר לו "בטוב ילין מר" והוא ישיב "ויקיין מר בישועה ורחמים".

ביום השבת יאמר הדורש בשלום "שבת שלום" והמשיב ישיב "שבת שלום ומבורך". במוצש"ק יאמר הדורש "שבוע טוב ומבורך" והמשיב עונה "עליכם ועלינו".

בחגים ובמועדים יאמר הדורש בשלום "מועדים לשמחה" ורעהו יענה "חגים חמנים לשישון", בחוה"מ יאמר "תזכו לשנים רבות נעימות וטובות" ורעהו עונה "תזכו ותחיו ותאריכו ימים".

הבא לרעהו בעת האכל אומר "רפואה וחיים", ולהשותה "מים חיים" והם ישיבו "ויסיפו לך שנות חיים"

ולהמתעמש יאמר "חיים טובים" והוא משיב
בהפתגם הנז'.

הבא לברך לחתן וכלה ולכעל ברית ולשאר בעלי
שמהות יאמר "בסימן טוב" זהם ישיבו "ה' יחיהו ובחלצי
(וביוצאי חלצי) דמר".

הבא לבקר את החולה יאמר "לא יאונה לצדיק
כל און" והוא משיב "כברכתא דמר".

היורד לפני התיבה או העולה לתורה, לדוכן או
לדרוש בשונו למקומו יאמרו לו היושבים, בתתם את ידם
על לבם ועל מצחם לאות הכנעה וכבוד, "חזק וברוך" והוא
ינוסף את ידו מעל למצחו מעט ויענה "חזקו ואמצו".

ביום ד' בבקר תבוא האניה לדרדנילו, ואחרי חצי
שעה תעזוב את החוף.

אזמיר (זמירנא).

ביום ה' בעלות השחר תבוא האניה לאזמיר, ותעמוד
עד השעה השלישית אחר הצהרים.

העיר הזאת היא אחת הערים הגדולות אשר
בתוגרמא. מסלת ברזל תחבר אותה עם כל הערים אשר
בסביבותיה, ובהרחוב הגדול המשתרע אצל הים ושאר
הרחובות הגדולות עשוי מסלת ברזל למרכבות, ומאוד
הגאו יאיר את חוצותיה וחנויותיה. — עדת היהודים אשר
בה גדולה ונכבדה ועתיקת ימים, רב העדה הוא הרב הכולל

וכו' כמו"ה משה פלא ג'י הי"ו, ואליו וכן לראש ביה"ס
לחברת "כל ישראל חברים" ה' ש' פריענטע; יוכל כל איש
לפנות אם ידרש לו דבר.

ביום הששי בעלות השחר תבוא לקיאם (סאקיס)
ואחרי עכור ישעה תעזוב את החוף.

אלכסנדריא (בוא אמון).

ביום א' בבקר תבוא האניה לאלכסנדריא, והנוצעים
יִרְדּוּ ממנה ויעלו על אניה אחרת אשר תעזוב בו ביום
בשעה השלישית אחרי הצהרים את העיר. ישכר הצנה
הוא חצי פראנק.

העיר הזאת הנודעה והמהוללה בקורות דברי הימים;
יפה ונהדרה מאד, כן במראה החובותיה וכן בסדריה
הטובים. מלבד אזרחי הארץ מלאה היא המון אדם רב,
בני דתות וארצות שונות אשר יגדילו וירבו את סחרה
במאד; ובה מקום רחב ידים לאחינו הנודפים להאחו בה
ולעשות חיל. שפת המדינה והמלכות היא שפת ערבית,
אך כמעט כל יושביה ידברו גם אמלקי, אנגלית וצרפתית.
עדה גדולה לאחינו המערבים בהעיר הזאת, ולה

בתי ספר, בית חולים ומוסדות חסד בנויים לתלפיות. הרב
הכולל וכו' כמה"ו משה הזן הי"ו (יליד ירושלם) מכהן בה
בכהונת הרבנות, ומוסמך גם מאת מושל מצרים, ואליו
וכן להאדון הנכבד חיים פרג' מזרחי מו"ל ט"ע הערבי
אלסקקה (האמת), יוכל הנוסע לפנות אם ידרש לו דבר.

לאחינו האשכנזים בעיר הזאת אין כל עדה וראשי
ורק שנים שלשה מנינים, אשר בהם יתפללו בשבתות
וימים טובים. ובמצבם המוסרי עומדים הם במדרגה יותר
שפלה מאחיהם בני בריתם בקונסטנטנופול (כאשר הזכרנו),
ולכן ירחק כל איש מחברתם, כאשר כבר רחקו אחדים מנכבדי
בני האשכנזים אשר נתאחזו בהעיר הזאת, ויתחברו על
עדת המערבים. החפץ להתמהמה בהעיר הזאת ולהתבונן
על עתיקות ארץ מצרים, יסור לאחד מבתי המלון אשר
לבני אירופא, ומבית אחד היהודים המערבים יביאו לו
מאכל כשר.

פורט־סעיד.

ביום השני בבקר תבוא האניה להעיר הזאת, ובהשעה
הרביעית אחרי הצהרים תעזוב אותה ללכת ליפו. חוף
העיר הזאת טוב, ושכר הירידה הוא רבע פראנק, ובה
תחל תעלת זועץ המחברת את ים התכון עם ים האדום.
עדה קטנה מאחינו הספרדים והאשכנזים בה, והאחרונים
לא טובים המה מאחיהם בעיר הקודמת. שו"ב העדה הוא
הרבני וכו' כמה'ו יעקב לוריא (יליד עיה"ק ירושלם), איש
נכבד אשר לביתו יוכל הנוסע לסור.

זכרונות קדומים ורגשות נעלים ונשגבים ישתערו
ויתרוצצו בלב הנוסע אחרי עזבו את העיר הזאת בזכרו כי
עוד מעט ויעמדו רגליו על אדמת ארץ אבותיו; הארץ אשר
שבע ביום זכר שמה וזכרה, זאליה נכספה וגם כלתה

נפשו מימי ילדותה הארץ אשר בה נהיו אבותיו ללאם כלול, בה שפטו שופטיו, וחזויו חזו מחזה יה, בה שרו משורריו שירי קדשו, שירי יה, שירים אשר גם עד היום הם שכית חמדת כל אומה ולשון; בה הראו גבוריו את גבורתם ואמץ רוחם, וכי המות משחק להם עת יבוא צר ואויב בשערי ארצם; בה ישבו מלכיו לכסא כהדר וגאון, ומלכיו ונסיכיו ארץ כרתו עמם ברית, בעצתם שאלו ולעזרתם יחלו, ועתה אהה!

אך בעודנו עומד משמים ורוחו הגה נבאים, ועשתנותיו ישאו אבר, יעלו אל על, והנה יהודה וישראל יושב לבטח על אדמתו איש תחת גפנו ותחת תאנתו, הררי יהודה נמפים עסים ועמקיה עמפים בה, וקול אדיר ונעים קול ממרום ישמיע באזניו; מנעי קלך מבכי ועיניך מדמעה כי יש תקוה לאחרי תך ושבנו בנים לגבולם, רעיונות ורגשות, מרהיבים ומדאיבים, משמחים ומעצבים כאלה, ימלאו את חדרי לבב הנוסע עד אשר תפיל השנה את חבליה הנעימים עליו.

י פ ר .

עפעפי שחר יום השלשי אך יבקעה והאניה תשלך עגונה על חוף יפו, והנה במרם עוד השביח הנוסע את שאון רגשותיו הסוערים, וקול המולה ורעש יגיע לאזניו, קול בעלי הסירות והצנות אשר עלו האניה להוריד את הנוסעים העירה, יצעקו יהומו ישקו ורעשו, אך

מקולם אל תחת ומהמונם אל תענה, כי כל המון
הבריות המשונות האלו סרים למשמעת אחד מאחך, הוא
הסרסר היהודי, והוא עומד תחת השגחת ועד הפועל
אשר לחכרת "חובבי ציון". במנוחה אסוף חפצך ורד
אל הצנה, ואף אם אולי יתגעש הים וירעש, והצנה תעלה
שמים תרד תהומות (כי חוף בנוי ומתוקן אין להעיר הזאת)
אל יפול עליך לכך כי בעלי הצנה יודעים וכקיאים היטב
בכל גתיבות הים, מוצאיו ומבואיו, ובשלום יביאוך העירה.

זכרון — העיר הזאת היא אחת הערים הקדומות אשר בארץ
פלשת, והיא היתה על גבול מטה דן, אך לא נכלה לו לנחלה (יחושע י"ט, מ"ד)
שמה מעיד על יסיה והדרה. הופה היה מהולל גם בימי קדם, ואניות הלכו ממנה
לארצות החוקת, הרבו הביאו הצירים עצי ארזים וברזשום לבנין בית אלקינז בימי
שלמה (דה"ב ב' ט"ז), וגם בימי עזרא (עזרא ג' ז'), והנביא יונה ירד אליה, ומצא
מיד אניה באה תרשיש, שנחריב מלך אשר לבד את העיר הזאת, ובהכתיבת
אשר כתב את נצחונותיו לרור יבוא, נמנתה גם הוא בשם "יאפו", נסיבי בית
החשמונאים יונתן ושמעון כבשוה מאת הסורים (חשמונאים א'), ובכל ימי
המלחמות של הבית השני לקחה העיר הזאת חלק גדול, ופעמים רבות נחרבה
ונכנתה עד אשר לבד אותה אספסינוס וישימה מעי ספלה, ועל מקומה בנה
מבצר חזק, אך זמן מה אחרי החורבן נתאחוז בה היהודים עוד הפעם, וחכמים
רבים ילידי או תושבי העיר הזאת נזכרים בירושלמי, פסיקתא ומדרש, בימי
נישאי הצלב סבלה העיר הזאת הרבה, והנוצרים תקעו יסדם בה זמן רב
היה בה מושב כהן הראש (בישף), והמה השביתו ממנה כל עדה מישראל
עד כחמישים שנה לפני זמננו (הנוסע ר"ב מסודילא לא מצא בה רק יהודי
אחד) • באמצע המאה הששית לאלף הנוכחי (תק"ט) הסקידו רבני קושטנודינא
את הנוצרי הנא דו מיו א ציר ארבע ממלכות, כי ישים עינו על היהודים
העולים וירשלימה כי לא יאונה להם כל דעה, ויכלו ללכת בטה לדרבם.

בשנת תקנ"ו לכד איתח קל עב ער שר המצביא צבאות נפולטן הראשון
ויהרום את הומתה אחרי סערת מלחמה כיום תמים. בהתחלת המאה הזאת החלו
היהודים להתאחד בהעיר הזאת, ואחרי עביר המש שנים כבר היו בה כשלושים
משפחות. ביתוד גדל ורחב ושובה בכ"ה שנים האחרונותו מהעת אשר רבו
העולים מכל איטה ולשון לתור את ארצה"ק, וישיב עדת האשכנזים גדל ורחב
במשך העשר שנים האחרונות. מעת התיסדות המושבות הראשונות בסביבותיה.
ובשנה האחרונה נתאחדו בני האשכנזים לעדה כלולה, ויבחרו להם ועד ורב אשר
יעמדו בראש העדה ויפקחו על כל צרכות. בה יושב קאיסהקאס וסגני יעצי
כל הממשלות.

בתי מלון ואכסניא.

בתי מלון ואכסניא רבים נמצאים בהעיר הזאת,
בית המלון האחד הערוך ומסודר לפי טעם וטדרי אירופא,
הוא בית מלון פלשת (האטעל פאלעסטינא), להרא"ל
קאטיניץ, מקומו במושבת האשכנזים בני ההיכל, כעשרה
רגעים מהעיר.

האטעל משה כהן.

בית אכסניא של צבי הירש וואלקצוויסקער.

בית אכסניא של האלמנה מרים הורוויץ.

סגני צירי הממשלות.

J. Pascal, cons. : אוסטריא :

E. Hardegg, ag. cons. : אמעריקא :

H. Amzalag, ag. cons. (אחינו) : בריטניה :

S. Mourad, v. cons. : אישכנזי :

Alonzo, ag. cons. : אטליא :

Patrinos, v. cons	:	יון
Moyel, cons. (אחינו)	:	פרס
Luciana, v. cons.	:	צרפת
Timofeew, v. cons.	:	רוסיה

סוכנות האניות.

Oesterr. Ungar. Lloyd	:	אוסטריא
Messageries Maritimes	:	צרפת
Paquebots-poste „Khédivie“	:	מצרים
Русс. Общ. Парох. и Торговлн	:	רוסיה

כלן בשוק הנמל.

פוסט התורקית : בשוק הנז'.

פוסט האוסטרית : בבית מועצות הציר בשוק הנז'.

פוסט הרוסית : בבית סוכנות האניות בשוק הנז'.

פוסט הצרפתית : בבית סוכנות האניות בשוק הנמל.

התלגרף : בחצר בית פקודות הממשלה.

שולחנים.

נסים חנוך. K. Torossian יוסף משה.

סוכני מסחר.

Breisch & Cie. סוכן לסחורה ולאניות ארץ אישכנה.

„Librecht & Lapin“ בצלאל לאפין

חיים שמערלינג.

רופא העדה :

ד"ר שטיין (והוא גם רופא בית פקודת העיר).

מספר יושבי העיר הזאת עולה כעת לשש עשרה אלף וחמש ושבעים נפש (בשנת תרל"ה היה בה רק 8000 נפש), והם נערכים בערך זה :

1100	ספרדים	}	2700	יהודים
1600	אשכנזים		10500	ישמעאלים
			145	ארמנים
			430	אשכנזים (בני ההיכל)
			1450	יונים
			600	לטינים
			200	מארוניטים
			50	קופטים

סחר העיר הזאת רב כי אדמתה דישנה ופוריה, ובסביבותיה נמצאים כשליש מאות גנות השלחין (בִּיאָרָה) המוציאים שנה שנה מליונים תפוחי זהב, למונים ואתרוגים וגם פרי עץ וירקות שונים למכביר. חופה הוא חחוף הראשי להוצאת טוב הארץ הזאת החוצה והבאת חפצי ארצות אחרות אליה. אניות קטור לארצות אוסטרליא, צרפת, רוסיא ומצרים, תעבורנה דרך חופה בכל שבוע, מלבד אניות תרן רבות. (בשנה העברה עברו דרכה 399 אניות קטור, 554 אניות תרן). אחינו האשכנזים האדירו עוד את מצב המרכולת והחרשת, והם הקימו בה בתי מסחר גדולים לעצים ורעפים, לגולמי בגדים ולסמי מרפא, צבעים ותמרוקים, ומהם כוננו בתי חרשת לכלי ברזל ולהוצאת

השמן האצור בהגפת, וגם אומנים שונים אשר לא היו בארץ עד היום נאחזו בה, וכולם הואים ברכה בעמלם, ומהם עתקו ויעשו חיל, ועוד מספר מאחינו יוכלו להאחו בה ולראות ריוח בעמלם אם אך יעשו מעשיהם בהשכל ומתינות ולפי מצב המקום שכאו לשם.

בעיר הזאת ועד הפועל אשר "לחברת תמיכת עובדי אדמה ובעלי מלאכה מבני ישראל בארץ פלשת וסוריא". ראש הועד הוא האיג'וניער ה' זאב תיומקין וחבריו האדונים יחיאל טיכל פינס, אייזיק בן טובים, יהושע איזנשטד, וה' איזנבערג, והמה ממלאים משרתם באמונה ומשתדלים בכל עו להגן על העולים להאחו בארץ או לרכוש להם נחלת שדה וכרם כי לא יאונה להם כל רע, וגם כל עניני קנית ומכירת קרקעות נחתכים על פיהם, ומלבד זאת עוד ישים הועד את לבו לכל עניני העדה וצרכיה, והוא רוח החיה באופני העדה כולה. בימים האחרונים הצליח בידי חברי הועד ושאר יחידי סגולה אשר בעיר הזאת להוציא לפעולה ענין נעלה ונכבד במאד, הוא התאחדות עדת האשכנזים את עדת הספרדים. העדות האלו אשר בכל מקומות מושבות בני ישראל תפרדנה בכל צרכיהן וקניניהן, נתנו סה בשער ארץ ישראל את ידן אישה לרעותה באהבה ואחדות גמורה, ושתיהן תעמודנה מעתה תחת הנהגה אחת, ורכ אחד הוא הרכ ר' נפתלי הירץ הלוי (יליד ביאליסטאק) לשתיהן.

בתי ספר והחסד אשר בהם: "תלמוד תורה"

אשר נערים עניים יקשיבו בו לקח חנם (ע"ח חברת דגל תורה אשר בירושלם). "בית ספר" פרטי (לה' ישראל בעלקינד) וכו' ילמדו התלמידים גם שפת המדינה ושפת צרפת והידיעות היסודיות. "בית ספרים שער ציון" הנוסד לזכר הסופר המצוין רי"ל לעוואנדא (בחצר ועד הפועל לחו"צ). לשכת שער ציון לאגודת "בני ברית", בירחים האחרונים החליטו ראשי העדה לכונן הכנסת אורחים בשם "בית יוסף" (לזכר הרש"י פ"ן), וכבר נאסף מבני העיר יותר מאלף פראנק; ולפי הנראה לא יארכו הימים והמחשבה הטובה הזאת תצא לפועל. — חברת "עזרת נשים", החברה הזאת נוסדה מנשי העיר הזאת ומטרתה לתמוך בידי יולדות עניות וחולים עניים, וכמעט כל נשי העיר כתבו את ידן להחברה הזאת.

שכונת נוה צדק. בשם הזה יקרא מספר בתים אשר נבנו מאחינו בחברה (לשלם מחירם למניות בשנים האחרונות בחוץ לעיר על דרך העולה שכמה, כאשר ראו כי צר המקום בתוך העיר פנימה מהכיל את מספר המתאחזים בה, וכבר נבנו בהשכונה הזאת כעשרים בית.

כעשרה רגעים מחוץ לעיר יסדו למו האישכנזים "בני ההיכל"¹³ (תרכ"ח) פרור קטן, הדומה בטעם בנינו לערי

¹³ בשם הזה נוסדה בוורטעמבערג כחמ נוצרים אשר תעודתה לאסוף את הנוצרים לארץ פלשת, אשר בזה יקוימו דברי הנבואים על פי רעיון מיסד הכתה ובאוריו, ולהם מושבות ביפו, ירושלם וחיפה.

החצרות בארץ אישכנז (על מקום המושבה אשר כוננו
האמיריקנים בשנת תרכ"ו ולא הצליחו). בהמושבה
הזאת גן נחמד להבארוֹן אוסמינאף אשר שעריו פתוחים
לכל בני העיר וכביתו נמצא אוסף עתיקות ארץ פלשת
והבארוֹן בעצמו מראה אותם בפנים מסבירות, לכל החפץ
להתבונן עליהם.

שרידי ימי קדם אין בעיר הזאת ולכן ביום אחד
או יומים יוכל הנוסע להתבונן על העיר הזאת ומצבה
וללכת ירושלימה, או ראשונה להמושבות ולעלות אח"כ
ירושלימה.

מיפו לירושלם תלכנה מרכבות בכל יום, כימי
החרף בבקר וכימי הקיץ לפנות ערב, והנוסע החפץ להתבונן
על תכונת הררי יהודה, גבעותיה ועמקיה טוב יעשה אם
יקח לו סוס לרכוב עליו ירושלימה (אם רק מורגל הוא
לרכיבה), כי הדרך מיפו לירושלם בטוח, ושירות מעוברים
ושבים מצוים בכל עת. — מחיר המסע הוא ממג'ידי עד
10 פראנק, והנוסע אשר לו חפצים רבים יוכל לשלחם
אם בעגלת משא או על גמלים. —

המושבות.

שמנה מושבות נמצאות בסביבות יפו, והן : כפאת
דרום, ראשון לציון, נחלת ראובן, רחובות, עקרון, גדרת,
קסטיניא, וכפאת צפון, פתח תקוה ויהוד, והנוסע אשר זמנו

יקר לו יסוד בראשונה לששת המושבות הראשונות, ובחזרתו יעבור דרך העיר העתיקה לוד ויעלה ירושלימה, ואת המושבות פתח תקוה ויהוד יתור בשוכו מארץ הגליל (דרך זכרון יעקב).

מיפו לראשון לציון וממנה לרחובות תלך בכל יום לפנות ערב דעליזאנס, אולם מרחובות והלאה על הנוסע לשכור לו עגלה מיוחדת אשר תובילו לשלשת המושבות הנזכרות. — הנוסעים בחברה יקחו להם עגלה מיוחדת אשר תובילם לכל המושבות, ואם ירמ הדרך לנגדם יוכלו לעלות מלוד ישר דרך רמלה ירושלימה. —

ראשון לציון (עיונה).

(מיפו לראשון לציון בשעה וחצי).

המושבה הזאת כשמה כן היא, ראשון היא לציון בזמן (כי זמן מה לפני התיסדותה נשבת הישוב הראשון של פתח תקוה) וראשונה היא במעמדה ובעתידותיה. אדמת המושבה נקנתה מאת ששה מנכדי העולים מרוסיא בעת העליה, אך הקונים אשר לא ידעו עוד מאומה מעבודת האדמה לא הבינו את אשר לפניהם ויקנו אדמת ככול אשר לא תצלה למזרע תבואה, וגם מים לא מצאו מהר כאשר קוו, ובטרם נמלא שנה לקנית האדמה נלאו נשוא את כבד ההוצאה, ויאלצו לשלוח אחד מהם לאירופא לבקש מלוח מאת עשירי עמנו ונדיביו, ובחמלת ה' על ארצו נעתר הנדיב הנודע

לבקשתם, ויקבל את המושבה הזאת תחת חסותו. כשנתים
עמלו ויגעו בכל כחם לעשותה ראוייה למזרע תבואה, אך כל
עמלם ונסיונותיהם לא הצליחו, ויבואו לידי החלטה
להפוך את האדמה כולה למטעי כרמים אשר לזה מסוגלת
האדמה במאד.

שטח אדמת המושבה הוא 6600 דונם או 594 הקטאר,
והחלק השלשי מהשטח הזה נטוע כבר מ ש ב ע עד
ש מ ו נ ה מאות אלף נפנים, ומלבד הגפנים הרבים
נטוע בה עוד כשלשת אלפים עצי שקדים (ואותם ירבו למטע
בשנה הזאת), ואיזה מאות עצי זית. — על גבעה קטנה
באמצע המושבה בנוים בתי המושבה כגאון והדר המרהיבים
עין רואיהם, מרוחקים איש מאחיו, ובסביבות כל בית גן
קטן לעצים שונים ומזרע ירק. ארבעה וארבעים בתים
בהמושבה, מלבד בהכ"נ הכנוי לתלפיות (ובתחתיתו בית
ספר), בית רפואות, שמונה ועשרים רפתים (מלבד רפת
ואוצר גדול לבית הסקודות), ושתי בארות גדולות אשר
מימיהן יעלה בכח הקטורה, וישפכו לשתי ברכות גדולות,
ומרתף גדול להכנת היין הערוך ומסודר על פי האופנים
וההמצאות החדשות של מרתפי היין בצרפת.

מספר כל בני המושבה (הפקידים, האכרים והאומנים)
59 משפחה או 266 נפש (ובהם 71 אנשים, 67 נשים,
66 נערים, 62 נערות), ולהם ארבעים סוסים, ומאה
ועשרים פרות ועגלים, בשנה העברה עלה משקל הענבים
למאה וחמשים אלף קילא, אשר מחירו שקלו

13000 פראנק. ויושביה משתדלים בכל עוז להטיב את מצב הגפנים להרכיכם ולהכריכם בהמינים היותר טובים למען יתנו פרי הלולים. וינם יעלה על שולחן עשירי ורוזני ארץ.

באמצע המושבה נמצא גן גדול לגדול נטיעות, ובו עצים ופרחים ילידי ארצות אחרות וכיחוד עצי התותים רבים לגדול תולעת המשי, וממנו יקחו נטיעות להמושבה הזאת וגם ליתר המושבות.

בבית הספר אשר בהמושבה נמצאים שלשה מחלקות, והנערים והנערות ילמדו שפת עברית, ערבית וצרפתית מפי חמשה מורים, ונערי המחלקה העליונה ילכו אחר הצהרים ללמד ידיהם בעבודת האדמה, והתלמידים והתלמידות רואים ברכה בלמודם ורובם ידברו כן בשפתינו הקדושה. ה' מרדכי ליובמאן הוא המנהל את בית הספר הזה, והוא גם המפקח על יתר בתי הספר בהמושבות אשר בסביבות יפו.

פקיד המושבה הוא ה' בלאך.

רופא המושבה הוא ה' ד"ר א. מָה, איש חובב ציון, יודע שפת עברית ובקי בספרותה, והוא יבקר פעם בשבוע גם את יתר המושבות אשר בסביבות יפו. שני גננים ראשים בהמושבה; ה' קאוואלאן (נוצרי), וה' חיים כהן יליד ירושלים, והאחרון דורש פעמים בשבוע לבני המושבות בהלכות נטיעת הגפנים ושאר העצים וגדולם.

בני המושבה הזאת כמעט כולם מבני הדור החדש ומתם גמרו חוק למודם בבתי ספר בינונים וגבוהים, בעלי דעה ורעיון, ולבנם מלא אהבה לעמם וארץ אבותם, והיא תקל להם לשאת כל עמל ותלאה אשר פגשו ועוד יפגשו בדרכי חייהם החדשים.

נחלת ראובן (ואד חנין).

(מראשון לציון לואד חנין מהלך חצי שעה).

המושבה הזאת היא אחת יחיד הוא ה' ראובן לערנער מאודיסא, והוא מכר חלקים אחדים מאחוזתו לאיזה משפחות, וגם יושבי מושבות אחרות לקחו חלק בכרמי נחלת ראובן. שטח אדמת האחוזת הזאת 1500 דונם וכעת יושבים בה 12 משפחות באחד עשר בתים, אצל האחוזת הזאת קנו בהעת האחרונה חברת-אגודת פועלים (העובדים כשכיר יום ברחובות ובשאר המושבות) כמאתים דונם אדמה ומעט מעט ישתדלו למטע בה גפנים.

רחובות (דוראן).

(מואד חנין לרחובות מהלך $\frac{3}{4}$ שעה).

המושבה הצעירה הזאת עומדת כמֶן בין אחיותיה הבכורות ראשון לציון ועקרון, שמה נאה לה, כי יקרה ונכבדה היא בעיני אוהבי הישוב מפאת שני דברים: (א) כי היא הראשונה הנוסדת על האופן היותר נכון כאשר

הורה הנסיון, והוא: כי קוני האחוזה יהיו בעלי הון ועושר, אשר אך חלק מכספם יקדישו לקנית האחוזה, ולא יעזבו את עסקיהם הראשונים עד אשר אדמתם תתן פרי ישובה לה. (ב) כי היא תולדת השירא הראשונה מאחינו בני ר"פ אשר עלו לתור את ארץ אכותינו.

אדמת המושבה נקנתה בשנה האחרונה מאת חברי חברת "מנוחה ונחלה" ומאנשים פרטים, וכבר נבנה בה כחמשה עשר בתים, ובתי מלון ותבשיל להעובדים, וכמאתים מאחינו, (ובהם מספר לא מעט מיושבי ירושלם) יעבדו אדמתה בידי חרוצות, יסקלוה וישרשו את העשבים הרעים ויהפכוה לממעי כרמים.

שמח אדמת המושבה הוא 10500 דונם, והיא נחלקת לחמשה וששים משפחות, אשר אחדים מהם יושבים כבר בארץ ישראל. עד היום כבר נטעו בה 150000 גפנים, 1000 עצי תותים, וגם שאר מיני עצים במספר לא מעט.

מזכרת בתיה, לפנים עקרון (עקר).

(החקה כשעה וחצי מרחובות).

אדמת המושבה הזאת נקנתה מאת ה' הירש מנהל אחוזת מקוה ישראל, ע"ח הנדיב, לעשות בה הנסיון הראשון אם יוכשרו אחינו לעבודת האדמה ולתכלית זאת היטיב בה כאחת עשרה משפחה מעובדי האדמה בסביבות רוזנוי ברוסיא. הנסיון הזה הצליח בעקרו כי האנשים ההם מורגלים ומלומדים מנעוריהם בעבודת האדמה, ואדמת

המושבה גם היא טובה מאד למזרע תבואה, הרבה יתר מכל המושבות האחרות, ולכן יקרה מאד המושבה הזאת בעיני הנדיב עד העת אשר שונאי הישוב ומחררי ריב פתו את האנשים הפשוטים האלה למרוד בפקודת פקידי הנדיב וללכת בדרך עקלתון, והדבר הזה הביא מעצור גדול בהתקדמות המושבה הזאת והמחשבות המובות אשר חשב הנדיב למענם; אך יושביה רצוים במעמדם הישן ועובדים אדמתם בשקידה ובחריצות, והם הראשונים אשר חדלו לקבל תמיכה קבועה מהנדיב.

שטח אדמת המושבה 4090 דונם. באמצע המושבה בנויים בנאוה שכעה עשור בתים בעלי שתי מכפלות, בשתי שורות, ובאמצע המזר הימיני מתנוסס בית הכנסת יפה ונהדר, ובתחתיתו בית ספר לילדים ובו שני מורים המלמדים להתלמידים רק עברית. מלבד בתי האכרים נמצא עוד בית הפקודה, בית הרפואות ובאר גדולה אשר מימיה יעלו בכח סוסים.

מספר משפחות המושבה כעת ישמונה עשר ולהן במאתים נפש.

פקיד המושבה הוא ה' עמינגער.

גדרה (קמבה).

(רחוקה מהלך שעה מעקרון וכחמש שעות מיספה)

המושבה בנויה על גבעה גבוהה אשר משם יראו את אחיותיה ראשון לציון ועקרון ואת הערים

העתיקות יבנה ואשרוד וכיום בהיר גם את פני
הים התיכון. בהמושבה עומדים כבר עשרה בתי אבן
ובהם יגורו כישלש עשרה משפחה וארבעה עשר
דפתים, ושתים או שלש פרות לכל משפחה, ובאר
גדולה בשם באר בני מין (הנחצב על הוצאת הנדיב)
אשר מימיה יעלו בחבל. — שטח אדמת המושבה הוא
3000 דונם ורק החלק הרביעי ממנו מוכשר למזרע תבואה,
ולכן השכילו יושביה לעסוק יותר בנטיעת עצים שונים
וביחוד מיני הגפנים היותר טובים, ועד היום כבר
נמעו בה קרוב לשמונים אלף גפנים, וגם ועד
חברת חו"צ המפקח ביחוד על המושבה הזאת בראותו
כי אין בסביבותיה די אדמה הדרושה לאכרים למחיתכי,
החליט להפוך את המושבה כולה למטעי גפנים.

המושבה הזאת רבת הערך בתולדות הישוב, וישיבה
הם מהחלוצים הראשונים אשר עזבו את אדמת ארץ
מולדתם בימי הרעה, בשנת תרמ"ב, וירימו נס ציונה,
כולם עולי ימים מלאים כח עלומים, בעלי דעה והשכל,
ומהם גמרו חוק למודם בכתי ספר שונים, וישליכו אחרי
גום את מנעמי החיים אשר היה להם בארץ מולדתם,
לעבוד את אדמת ארץ אבותיהם. רובם עבדו כשכירי
יום כל עבודה ומלאכה יותר משנתים ימים, עד אשר
נקנתה למענם אדמת גדרה בשנת תרמ"ד (בהשתדלות
הרב החכם הנזוע וכו' כמורה יחיאל מיכל פינס), וכיום
א' דחנוכה שנת תרמ"ה הקימו בהמושבה סוכת עין אחת

גדולה (כי לא היה להם עוד הרשיום לכנות בתים); ותשעה מהחלוצים עברו ראשונה לפני אחיהם להאחז בהאדמה הזאת. אין להעלות על ספר את הצרות והתלאות הרבות אשר עברו על ראשי החלוצים האלה בהימים הראשונים. כולם ישבו בסוכת עץ אחת, צרכי אוכל נפש לא היה עוד להם שמה, וגם מים נאלצו להביא מאת הערבים שכניהם הרחוקים מהם מהלך שעה, והמים עכורים ובאזשים, ויסבלו בדומיה כל עמל וכל תלאה, ובחרף נפש עמדו הכן תמיד ללחום עם שכניהם הערבים ולהגן על עצמיותם ואחוזתם, ותקותם אמנם לא בגדה בהם, כי הגיע היום אשר המקום החרב הזה נהיה למושבה מיושבת בכל הצרכים הנחוצים, והם שותים מים קרים חכים העולים מבאר הפרוה שרים כרוה נדיבי עם.

ק ס ט י נ י א .

(רחוקה כמהלך שעה וחצי מנדרה).

האחוזה הזאת נקנתה מאת פקידי הנדיב בעד משפחות אחדות מכני בסרביא אשר עלו להאחז באדמת הנדיב על פי תנאים ואופנים מיוחדים, אשר התנו עם פקידו (עוד לפני בואם), אך לדאבון לב כל חובב ציון באו המשפחות האלה ליפו בימי המבוכה בעת אשר השטן הסית את בני זכרון יעקב ועקרוזן להמרות את פי פקידיהם, ובימי המבוכה האלה הנקל היה להם להאמין בדברי שוא ומדוחים כי בהאחזם באדמתם מכורים המה, הם ובניהם להנדיב ופקידיו.

זהם נפתו לעצת יועציהם, ורובם שבו להאריך אשר
באו משם, ורק אחדים מהם נשארו בארה"ק. ואדמת קסמיניא
נעכדת כעת על ידי שכירי יום מאחינו, על חשבון הנדיב,
ולע"ע בנוים בה אך בתי עץ אחדים.

לד או לוד (לִידָה).

(רחוקה כשתי שעות מיפו וכחצי שעה מרמלה).

מספר יושבי העיר הזאת הוא 7040 נפש (ובהם
מושלמנים 5000, יונים 2000, פרומוסטנמים 40).

העיר הזאת עומדת בקרן בן שמן, כל חבל הארץ
אשר סביבותיה נמוע עצי זית, ולכן נמצאים בה
בתי בד רבים, ובה שוק גדול לבהמות, ומכל הכפרים
הרבים אשר סביבותיה, וגם מערים רחוקות ינהרו אליה
ליום השוק, והמה יתנו רוח חיים בהעיר הזאת.

זה כחמש שנים כונן בה ה' נימצאוויץ ז"ל בית
בד אירופי, וחפצו היה לאחד עמו גם בית לזכך השמן,
אך מצב כריאותו אלצהו ללכת לחו"ל, ועיז לא יצא
חפצו זה לפעולה, וכמקומו בא ה' פיינבערג והוא יושב
יש עם בני ביתו, בימים האחרונים כונן בה אחד מאחינו
החדשים (בשותפות עם אחד מאזרחי הארץ) רחם של
קטור, ועוד מספר מאחינו (אומנים או בעלי הון) יוכלו
להאחו בעיר הזאת, ומה גם אחרי אשר בעיר רמלה הקרובה
אליה נמצאים כבר כל צרכי עדה בישראל.

זכרון יז. — העיר העתיקה הזאת נבנתה מאת אֶלְפֶּעַל אחד מבני בנימין (דה"א ח' י"ב) ולפי קבלת ה"ל היתה מוקפת חומה עוד בימי יהושע בן נון, וכאשר שבו בני הנולה עם נחמיה נאחזו בה בני בנימין עוד הפעם (נחמיה י"א ל"ה). בכל ימי הבית הראשון ונס בתחלת ימי הבית השני עד ימי החשמונאים לא נודע דבר מקורותיה. המלך דיוטריוס סוטר קרע אותה משמרן ויססחה לארץ יהודה ויתנה מתנה ליונתן החשמונאי (חשמונאים א' י"א ל"ו). במלחמה האחרונה של היהודים עם הרומאים שרף אותה קסטיוס גאלוס, שר הצבא של הקסר נירון, לאסר (מלחמות היהודים ב' י"ט א') אך לא עברו ימים רבים והעיר הזאת נבנתה עוד הפעם (הרומאים קראו לה *Diospolis*) ואליה נהרו רבים וכן שלמים מחכמי ישראל ונדוליו, ונס בעמוד ההכל על תלו נחשבה לוד במעלת חכמיה משניה לירושלם, ואהרו אשר נהרבה ירושלם נתלקטו אליה רבים מנדוליו חכמי המשנה והיא היתה זמן רב עיר המרכז לתורת ישראל, בה עברו השנים ובה נתקנו תקנות רבות ונכבדות. היא היתה גם רבת המסחר וסוחריה נודעו בתריוצותם וערמתם. אולם בהמאה הרביעית אחר החורבן (בערך) ירדה העיר הזאת מטצבה, חכמיה היו "מעוטי תורה" והעוני נבר בה במאד. בתחלת האלף החמשי (בערך) נשבת ישוב היהודים כליל מהעיר הזאת מסאת התחוקות מעמד הנוצרים, ומהעת הזאת לא שבו עוד אליה. השולטן סלח אדין החריב איתה, בשנת ד' אלפים תתקנ"א, ואהרו עבור שמונים שנה (ל"א לאלף הנוכחי) עשו בה המונגלים פרעות ונשמת.

בשוב הנוסע ליפו יעבור דרך "מקוה ישראל" הרחוקה כמהלך חמשה ועשרים רגעים טיפו, ובערך חצי שעה יוכל לתור את האחוזה הזאת, והנוסעים אשר לא הספיקה להם הזמן להתבונן על האחוזה הזאת בשובם מהמושבות, יתנו עם העגלון אשר יוליכם ירושלימה, לעמוד כחצי שעה לפני האחוזה הזאת.

מקוה ישראל.

בית ספר לעבודת האדמה לחברת "כל ישראל חברים".

שטח אדמת האחווה הוא 250 הקטאר, שבעה מהם שתולים עצי פרי שונים, שישה וחצי הקטאר כרמים, והאדמה הנשארת תזרע תבואות שדה. באמצע האחווה מתנשאים בתים מרווחים ויפים והם חדרי המלון והמאכל לחניכי הבית, ביהכ"נ, בית הפקודה, בית הספר ובתי מעון להפקידים, ואצלם בארות גדולות אשר מימיהן יעלו בכח הסוסים להשקות את הגנות, ומרתף גדול ועמוק להחזקת היין ושמירתו. יין האחווה טוב, ולע"ע ימכר בפנים הארץ ובמצרים, ופקידי המוסדה משתדלים להטיבו ככל אשר יוכלו למען יוכל להתחרות את יין אירופא.

מספר חניכי הבית הוא כששים ומלבד ישעות הלמוד יעסקו כל היום בעבודת הישדה והגן, ובעת הבציר בבצירת הענבים והכנת היין.

מנהל המוסדה הוא ה' שי הירשו, ומלבד השתדלותו הרבה לטובת המוסדה ישתדל עוד בכל כחו להטבת מצב המושבות אשר בסביבות יפו, וזמן רב היה הוא ראש ועד הפועל אשר לחברת הו"ן.

המוסדה הזאת נוסדה בהעת אשר החל רעיון ישוב ארץ ישראל להתפתח ולעלות על שפת מכה"ע. אחדים מטובי עמנו וסופריו תבעו אז מאת חברת "כל ישראל חברים" כי היא תקח את דבר ישוב ארץ ישראל תחת

חסיתה, ומאשר כי רבים מחברי ועד החברה לא האמינו
או כי אחינו אישר זה שנות מאות אמונים על המסחר
והמלאכה יוכלו להחזיק את ומחרשת, לכן החליטו
לשלוח את אחד מבחיריהם הוא ה' קארל נעטער ז"ל,
אשר הקדיש תמיד זמנו, כחות גופו ונפשו לעבודת החברה,
לארץ ישראל לראות את הארץ מה היא כעת ולהתכונן
על מצב יושביה ואם יוכל דבר הישוב לצאת לפעולה.
ה' נעטער ז"ל עשה מלאכתו באמונה, ויראה לדעת כי
מכשולים ומעצורים קשים מונחים על דרך הוצאת הרעיון
הזה לפעולה, אך בכ"ז העריץ והקדיש את הרעיון הזה
במאד מאד לפני ועד החברה, ולכן גמרו אמר לעשות נסיון
בדבר עפ"י האופן הזה, והוא: ליסד ראשונה בית ספר
לעבודת האדמה אשר בו יאספו נערי ארץ ישראל ויתר
נערי ארץ הקדם, והמה יחונכו ישם בעבודת האדמה והגן,
וילמדו גם את תורת עבודת האדמה וחוקיה, ואחרי אשר
יגמרו חוק למודם יהיו המה למורים ומפקחים על כלכלת
והנהגת המושבות אשר יוסדו בארץ ברבות הימים. זאת
היתה המטרה העקרית של המוסדה הזאת; וה' נעטער
לא נח ולא שקט מחפצו זה וילך בעצמו לעיר בירת
ממשלתנו וכשרונותיו עמדו לו למצא חן בעיני שרי
ממשלתנו הרוממה, והמה מלבד אשר אשרו וקימו את
המוסדה הזאת עוד הואלו לתת מתנה להחברה להתכלית
הזאת, אחזת אדמה פוריה בעלת 250 הקטאר, וכישנת
תר"ל קמה האחזה הזאת לחברת כל ישראל חברים.

ה' נטר עמל ויגע בכל כחו להגדיל ולהאדיר את כבוד המוסדה הזאת וגם כסף לא חסר לה, אך לדאבון לב לא עשתה המוסדה הזאת בראשית התיסדותה תושיה מספאת שני דברים: א) מפני כי חו"ר ירושלם חשבו את המוסדה הזאת לבית ספר וגם הנהגת הבית לא ישרה בעיניהם, ולכן הניאו את לב העם משלוח את ילדיהם אליה, ויאספו אליה רק נערים עזובים ופרועי מוסר אשר קאה אותם עיר מולדתם. ב) רעיון הישוב נשתקע מיד אחרי החילו להתפתח וכל תקוה לא נשקפה להחניכים, כי עבודתם תהיה להם למטרה בחיים, ולכן לא מלאו את תעודתם ויהיו לאומנים ועגלונים, וגם מנהלי המוסדה לא הביטו את אשר לפניהם ולא השתדלו להגיעה לתעודתה ומטרתה. אולם בהעשר שנים האחרונות כאשר רעיון הישוב החל לצאת עוד הפעם ממחכואו וימצא לו מסלות בלבב אחינו בכל ארצות פזוריהם, וביחוד מהעת אשר ה' יש' הירש הופקד לעמוד בראש הנהגת המוסדה, שונה מצבה לטוב הרבה, ויש תקוה כי ברבות הימים תמלא המוסדה הזאת את תעודתה העקרית.

ה' נטר שם עד יומו האחרון את כל מעינו לטובת המוסדה הזאת ובכואו בפעם האחרונה לפקח על מצבה ועניניה, חלה את חליו אשר מת בה ויקבר בהאחוזת הזאת, וחברת כל ישראל חברים הקימה על קברו מצבת שיש גדולה למזכרת, תנצב"ה.

הדרך מיפו לירושלם.

מיפו לירושלם מהלך תשע שעות (0) קילאמטר) ושלוש תחנות
בהדרך הזה: רמלה (שתי שעות מיפו) באבאלואד (שלוש
שעות מרמלה), קלניא (שלוש שעות מכאבאלואד).

משך חצי שעה ויותר תעבור המרכבה בין גנות
שתולים עצים רעננים המרהיבים עין ומפיקים ריח, וכיחוד
בימי האביב כאשר יתפתחו הפרחים ורוח צח חרישית
הבא מפאת ים ישא את הריח הנעים הזה על פני כל
הדרך. כעבור חמישה ועשרים רגעים תעבור העגלה על
פני אחוזת "מקוה ישראל". ואחרי עבור ארבעים רגעים
יראה הנוסע לשמאלו את הכפר בית דגון היא העיר
העתיקה "בית דגון"¹⁴ (יהושע ט"ו ט"א), וכעבור שעה
תעמוד העגלה לפני העיר:

ר מ ל ה.

זכרונות. — השם הערבי של העיר הזאת (רמלה בערבית חול)
יראה לנו כי אין נכונה בפי התרים והחוקרים אשר אבו לאחד את העיר
הזאת עם אחת הערים הנזכרות בכה"ק, ובאמת נבנתה העיר הזאת ע"י השולמן
סלימאן עבד אלמאלק בשנת ד"א ת"ו (36 להגירה). נושאי הצלב הראשונים
(1099) לכדו את העיר הזאת, ובשנת 1187 בהנצחון הגדול אשר נצח סלח-

¹⁴ כפרים וערים רבות תעבורנה לפני הנוסע בהדרך הזה, ואנחנו
זכיר מה רק את אלה הנזכרות בכה"ק. תלמוד וסדרשו, ובכתובים האחרונים
וספרי יוסף הכהן.

אדין את נישאי הצלב אצל חטין, שבה העיר הזאת עוד הסעם להמושלמנים. בשנת 1240 לכד אותה ריכארד לב-הארדו, ותשאר תחת ממשלת הניצורים עד ימי השולטן ביבארס (126), מהעת הזאת ישבה שלוח ושקטה ומספר יושביה גדלו, ומאשר כי היא היתה על הדרך ההולך למצרים סרין בה המסחר וכיחוד סחר הצמר נספן. בשנת 1709, בא נפוליון הראשון בשעריה וישכון בבית המקלט אשר להסרנציוסקנים.

אחינו היהודים לא נתאחו בהעיר הזאת, סבת הדבר כי עוד בסוף האלף החמשי ערערו חכמי ארה"ק על העיר הזאת כי איננה עומדת בתחום ארץ ישראל, אך זה כארבע שנים הונח אבן הסנה ליסוד ישוב יהודים בהעיר הזאת. ה' נס ים בבר מנהל ביה"ס לחברת כ"ח בירושלם היה הראשון אשר החל לעסוק בהדבר הזה, ויושב שם נערים אחדים אימנים אשר כלו חוק למודם בבית המלאכה אשר תחת ידו, ובהשתדלותו קנה שם הנדוב הנודע כפרת ארץ, וה' כבר בנה עליה בתי מעין ובהכ"נ, אך הנסיון הזה לא הצליח, כי הנערים לא יכלו ולא הספצו להשאר בהעיר הזאת וכאשר באו כן שבו, וישבת הישוב עוד הסעם. אחרי עבור זמן מה בא אחד מאחינו יושבי יפו לגור בהעיר הזאת, ויכן לו בית מלון לעוברים ושבים, ונס עגלת דעליואנש ההולכת רצוא ושוב מדי יום ביום ליפו, אך כל עוד אשר לא היו בה כל צרכי עדה בישראל לא יכלו עוד אחינו להאחו בה, אך אחרי עבור שנה עלה בידו ה' מ. א ד ע ל מ א נ מורשה ועד "למען ציון" להטות את לב החברה כי היא תקח את ישוב העיר הזאת תחת ידה, והיא בחסצה להטיב את מצב יושבי ארה"ק היושבים צפופים ורחוקים בהערים הגדולות. לא חסה על כספה ותתן לכל אימן בעל משפחה, אשר נאות להאחו בהעיר הזאת הוצאת הדרך, בית מעון וכסום כסף בהלואה על כלי מלאכה והחומרים הדרושים למלאכתו ולמשלה ידו, ומיד הושיבה על הוצאותיה שויב וטלמי, ותכונן גם בית טבילה ובית רפואות ושאר צרכי העדה, והדבר הזה משך אליה משפחות אחדות מירושלם ויפו, ונס הרבה מהסועלים העובדים בהמושבה "רחובות" אשר בקרבתה התאחו בה, ועתה יש תקוה כי ישוב היהודים בהעיר הזאת עוד יגדל ויעמוד לארך ימים.

מספר יושבי העיר הזאת 8561 נפש (ובהם יהודים
 166, מושלמנים 7400, יונים 800, לטינים 100, פרוטס-
 מנטים 90, ארמנים 5). בה בית מקלט להפרנצסקאנים,
 ושומר הבית יראה להמבקרים את החדר אשר בו שכן נפוליון
 הראשון, בית מקלט להרוסים ושני בתי ספר לקטולים,
 (אחד לנערים ואחד לנערות). שלשה בתי מלון ליהודים
 ושני בתי מלון ללועזים.

הדרך מרמלה לבֵּאֶבְ אֶלְנֹאֵד דרך מישור והמרכבה
 תמהר לרוץ ארחה. כשעה מרמלה יתראה לעיני הנוסע
 לשמאל הדרך חורבה רעועה הנקראת "כפר טבא" והיא
 כפר טבא הנודעת במלחמות היהודים. כחמשים רגעים
 אח"כ יראה הנוסע את הכפר כְּבֵאֶבְ העומד על גבעה
 נטועה עצי זית והיא העיר קובי הנזכרת בסנהדרין צ"ט.
 בינה ובין עקרון אצל התל תל אֶלְגֵ'וֹר מצאו התרים
 חורבות ישנות שרידי העיר העתיקה גזר (שופטים א' כ"ט).

בֵּאֶבְ אֶלְנֹאֵד.

העגלה תעמוד פה כשעה ויותר, והנוסע יוכל
 לעלות לבית המלון לנוח מעמלו ולהשיב נפשו במאכל
 ומשתה. בקרבת המקום הזה לשמאל הדרך נמצא הכפר
 אמוואס, היא העיר אמעוס הנודעת במלחמות היהודים
 (חשמונאים א', ג' ל"ט, ט"ו"ן¹⁵) ואשר הוסב שמה אח"כ לשם

15 בהתחלת העברי של הספר היה נעקב בטעות "אמה".

Nicopolis ולפאת דרום הכפר נמצא מעין מים אשר בימים
מקדם שתו מימיו לרפואה. כחצי שעה תלך עוד העגלה
כמישור ואח"כ תחל לעלות הרים ולרדת עמקים.
אחרי עבור שעה ורביע יראה הנוסע מרחוק לימין
הדרך את הכפר אָבו גָאש, שם הכפר הזה לפנים
קֶרֶת אֶלְעֶנָב והשם אבו גאש נספח להכפר הזה זה
כשמונים שנה, מהעת אשר העריץ אבו גאש הוא ושלשה
אחיו וחמשה ושמנים מיוצאי חלציו שמו משכנם בו
וישללו את כל העוברים בדרך הזה, ויגזרו על ימין ועל
שמאל, ובימי מחמד ינלי בא הקץ לזדון העריץ הזה, ועד
היום נודע הכפר בשם אָבו גָאש והוא במקום העיר
העתיקה "קרית יערים", אחת מבנות העיר גבעון
(יהושע ט' י"ז).

קלניא (מצה או מוצא).

(פה תעמוד העגלה אך כחצי שעה ומטה לירושלם מהלך שעה).

העיר הזאת נזכרת במספר הערים אשר בחלק
בנימין (יהושע י"ח ג"ה). מזכרונותיה וקורותיה לא נודע
לנו דבר, רק כי בסוף ימי הבית השני לקחו יושבי
ירושלם פה ערבי נחל לחג הסכות ובגלל זה היו יושביה
חפשים ממש, ושמה הוסב להשם "קלניא" אשר הוראתו
ביונית עיר חפשיית.

הכפר קלניא עומד על ההר רחוק מהדרך כחמשה
עשר רגעים, אך על הדרך נמצאים בתי קהה אשר בהם

יוכל הנוסע לשבת מעט ולנוח מעמלו. בקרבת בתי הקהה נמצאים שני מעינות מים, והם ישקו את הגנות אשר בסניבותיהם, ויושבי ירושלם יבואו פה לשוח ולשאוף רוח צח. בסביבות הכפר הזה קנו בימים האחרונים חברת אנשים מיושבי ירושלם כברת אדמה, ויש תקוה כי ברבות הימים יהיה גם פה מושב לאחינו, והעיר מוצא תהיה אחת מכנות ירושלם.

מפה יחלו רוכסי הרי יהודה, והדרך תלך בעקלתון במורד ההרים, להקל מעל העגלה את משא העליה. באמצע מורד ההר יראה הנוסע (לטמה בעמק) כפר קטן הנקרא לפתה ואצלו מעין גדול, והוא מעין מי נפתוח אשר על גבול בנימין (יהושע מ"ו ט'), ואחרי עבור רגעים תעלה המרכבה על פני ההר, וכחמש עשרה רגעים הלאה תעבור העגלה על פני הדרך ההולכת "לעין כרם". משני צדי הדרך הזה קנו אחינו אחוזת אדמה גדולה לכנין בתים אשר נקראה בשם "שערים", ועוד שכונות אחדות עומדות להכנות בקרבת המקום הזה.

פה עמוד נוסע, פה יתראה לעיניך בראשונה הישכונות והבנינים אשר מחוץ לחומת ע"ק, קרע בגדיך ועמם גם לבכך, וברך ברכת דין אמת, ועמה גם ברכת מציב גבול אלמנה, כי מפה והלאה בכל מקום אשר יפגשו מבטי עיניך תראה שכונות יהודים.

אחרי עבור עשרה רגעים יעברו לפני הנוסע לימינו

השכונה "בית יעקב" ולשמאלו "מחנה יהודה", ואחרי רגעים אחדים אחוזת בית הספר "התורה והמלאכה" אשר לחברת כל ישראל חברים (לימינו), וממולו בית המלון "אשל ירושלם", ואחריהם שכונת "אבן ישראל" (לימין הדרך). כשלשה רגעים הלאה (אחרי הגן הגדול של אנטימאס) השכונה "נחלת שבעה", ובכלותה (לשמאל הדרך) בית מקלט הרוסים העתיק, ואחרי עבור חמשה רגעים תעמוד המרכבה לפני שער יפו.

ירושלם.

בתי מלון, אכסניא והכנסת אורחים.

בית מלון אש"ל ירושלם (האטעל יערוואלעט) להרא"ל קאמיניץ, (על דרך יפו כעשרה רגעים מהעיר). בית המלון הזה הוא האחד לאחינו הערוך ומסודר ככל סדרי בתי המלון הגדולים באירופא.

בית אכסניא, האטעל ב. מ. שיינמאן (על דרך יפו בשכונת נחלת שבעה).

בית הכנסת אורחים, (כבתי המחסה, בפנים העיר). בית הכנסת אורחים הזה הוא האחד המסודר בטוב טעם, בו חמשה חדרים מרוחים הערוכים בכל כלי הבית הנחוצים, ובו יוכלו האורחים לגור שלשים יום, והמפקחת על הבית עומדת הכן לשרת את האורחים ולהכין להם

את מאכלם. אך בו לא יקבלו רק ילידי ארצות אוסטר׳א,
אונגאר׳א, אשכנז והולנד.

מלבד בית הכנסת אורחים הזה, יש עוד שלשה
בתי הכנסת אורחים, שנים בפנים העיר ברחוב היהודים,
ואחד בשכונת "מאה שערים", אך מראיהם ותכונתם כתבנית
בתי ההקדש בהערים הקטנות אשר רק עניים מדוכאים
יוכלו לגור בהם. ובית הכנסת אורחים גדול וערוך כמוב
טעם כראוי ונחוץ להעיר הזאת הוא עוד חסרון הראוי
להטנות.

השחה וצירי הממשלות.

- Son excellence ABRAHIM PACHA : סחת עירנו
Vacant : אוסטר׳א
בית המועצה על דרך יפו מול בית הספר התורה והמלאכה.
SOLANELI, cons. : אמאליא
בית המועצה על דרך יפו בנן אנטימאס.
SELAH MERILL L.L.D. cons. : אמעריקא
בית המועצה בפנים העיר אצל שער יפו.
von TISCHENDORF, cons. : אשכנז
בית המועצה על דרך יפו מול בתי אבן ישראל.
J. DICKSON, cons. : בריטניה
בית המועצה מחוץ לעיר אצל שער יפו.
Dr. D'ARBELLA cons. : הולנד
בית המועצה על דרך יפו נצען לבהיח של שרי בית רוטשילד.

C. PANOURGIA, cons.	:	יון
בית המועצה על דרך הברכה העליונה .		
C. MIRANDA cons.	:	ספרד
בית המועצה על דרך יפו מול בתי מחנה יהודה .		
GEABRE, v. c.	:	פרס
בית המועצה בנחלת שבעה על דרך יפו.		
LEDOULX, cons. gen.	:	צרפת
בית המועצה מול בית מקלט החדש של הרוסים.		
MAXIMOFF, cons.	:	רוסיה
בית המועצה בבנין הרוסים העתיק.		

רבני העדות.

ראשון לציון רפאל מאיר פאניזיל, חכם באשי.

ביתו בפנים העיר ברחוב המאידאן, אצל בתי המחסה.

משנהו : ח"ר בכור אלישר.

ביתו בין בה"ג של הספרדים ובהמ"ד דורש ציון.

רב עדת האשכנזים : ר' שמואל סלאנט.

ביתו בחורבת ר"י החסיד ברחוב היהודים.

רופאים מוסמכים מאחינו.

ד"ר דארבאלא, רופא בית החולים של שרי בית

רומשילד.

ד"ר וואלאך, שלוח מטעם הפקוא'ם דארה"ק.

בפנים העיר בבתי מחסה .

ד"ר פופלעס, רופא פרטי.

בפנים העיר ברחוב חברון.

ד"ר פייכטוואנגער, שלוח מטעם חברת "למען ציון".

מחוץ לעיר אצל בית המלון אשל ירושלים.

מ' סוסניצקי, רופא שנים (דענמיסט).

מחוץ לעיר בשכונת גחלת שבעה.

שולחנים.

Elyasciar & Heffes.	אלישר והפין.
Melville P. Bergheim & Sons.	בערגהיים.
Gringart & Léon.	גרינגארט וליאן.
Nathan Hamburger.	נתן האמבורגער.
J. Valero & Cie.	חיים אהרן וואלירו.
Jehoschua Mosche.	יהושע משה.
J. Frutiger & Cie.	" פרוטיגער.

ז ב ר ז כ ו ת. — קורות העיר הוות ורברי ימיה רבו ועצמה ומרביות. וביחוד עד סוף ימי הבית השני, גלויים וידועים לכל, ולכן נזכר פה בקצרה את כל העובדות עליה מזמן חרבן בית השני עד היום. מהעת אשר נשר רומא מרש אנפיו על העיר הוות, ובניה הגלו לכל רוח, לבשה צעף אלמנותה, ותשב בודדה ושוממה משך ששים שנה עד ימי הקסר אדרינוס אשר בנה את הוותה מחדש, ויכונן בה בתי משוש והיכלי עונג. אך התקופה הוות לא תחד ברברי ימיה, כי הוא אבה להשכיח את שמה הקדוש והעתיק ויקרא לה בשם "Aelia Capitolina" ויאסר על היהודים לכוא אליה ואף לנשת אל הוותה, ועל מקום המקדש העמיד היכל

להאיליל יוסטר וצלם תבניתו. ולכן כסו קורותיה במשך מאתיים שנה בצעף ערסל.

הקסר קנססנטין הנדיל עוד יותר את הדר העיר הזאת, וירשה ליהודים להאחו בה. הקסר יוליאן נתן ליהודים היושבים בירושלם זכויות רבות, ונס הרשה להם לבנות את בית המקדש, אך החפץ הזה לא הצליח. — מלכו הנוצרים אשר מלכו אחריו על ירושלם, שמו נס הם אל לבם לשכלל את הדר העיר הזאת, ויבנו בה בתי תפלה ומקלט רבים, כי נוצרים רבים נהרו אליה שנה שנה להתפלל על קבר מחוקק דתו, והמה הנדילו את סהרה בקנותם חפצי העיר הזאת ועתיקותיה לזכרון. בשנת ד"א שע"ד (614) עלו עליה כשואה הפרסים וילכדוה ושימיה למעי מסלה, אך עד מהרה נבנתה מחדש ע"י ממשלת מצרים. בשנת ד"א שפ"ה (628) נלכדה העיר שנית ביד הרקלוס קסר ביצנין, וכתשעה שנים אח"כ נפלה בידי המושלמנים תחת סקודת הכלוף עמ"י, והמושלמנים הטו חסד ליושבי העיר, (אשר מספרם עלה לחמישים אלף נפש), וניחו לשאר בני הדתות לשבת בה בשלום מס לנוכלת. כארבע מאות שנה ויותר היתה העיר תחת ידי עמים שונים מאמיני דת מחמד, אך בהעת האחרונה החלו המושלמנים לדרוף את הנוצרים היושבים בה, ויבזו את אוצרות בתי מקדשיהם, עד כי עלתה שועתם באזני אחיהם בני אמונתם בארצות אירוסא, ויאמרו לעלות על ארץ ישראל וללכדה. ובשנת ד"א תתנ"ט עלו נושאי הצלב הראשונים על ירושלם וילכדוה אחרי אשר צרו עליה ימים מספר, ויהרגו לפי הרב את היהודים והמושלמנים אשר היו בה. לא ארכו הימים והיהודים שבו להתישב בה מעט מעט, ובשנת ד"א תתק"ל כאשר היה הנוסע ר' בנימן מאודילא בירושלם מצא בה כמאתים יהודים, ויהי העיר תחת ממשלת הנוצרים שמנה ושמונים שנה עד אשר נלכדה בידי השולטן סלהראדין בשנת ד"א תתקמ"ו (1187), והוא בראותו כי הנוצרים מתאמצים ללכד עוד הפעם את העיר, בצר את חומתה, ויבן תעלות גדולות מסביב. מלכו המושלמנים הטו ליהודים יושבי ירושלם חסד, ורב מספר היהודים המתאחזים שם, ובשנת תתקע"א עלו שלש מאות מרבני צרפת ובריטניא להאחו באר"ק, ותשאר העיר תחת ממשלת האסלאם עד שנת תתקפ"ט (1229) אשר אז נמסרה העיר בשלום לידו המלך סוודריך השני בזנאי, כי לא יבצר את חומתה, אך הנוצרים לא

שמרו את הבטחתם ויבצרוה עוד הפעם, וכשבע עשרה שנה אח"כ שבה להמושלמנים צאצאי סלח'אדין. בשנת ה"א כ' באו המונגולים בשעריה ויעשו בה פרעות ונשמות, הרג ואבדן, והיהודים שתו את כוס התרעלה יתר מכל העמים. ויעזבו את העיר ויברחו למצרים ולהערים והכפרים הסמוכים, ותהי העיר שממה מבניה שבע שנים עד ביאת הרמב"ן זל"ה, אשר קבץ את הנדחים, ויוכנן בה עדה מחדש (ו' אלול, ה"ך לב"ע), ומהעת הזאת לא נשבת עוד מקרבה ישוב היהודים. ע"י מנורשי ספרד בשנת רנ"ב נתחוק עוד ישוב היהודים בה וירבו ויעשו חיל בנשם וברוח. בשנת הרע"ז באה העיר תחת ממשלת התורקים, והמה נתנו החוסש להיהודים ולנוצרים להאחו בה ולבנות למו בתי תפלה ושאר צרכי העדה באין מכלים דבר. אך היהודים סבלו תלאות וצרות רבות מהמושלים אשר הפקדו על העיר ומההמון הפרוע, כמעט כפעם הטילו עליהם מסים כבדים מנשוא, ויאלצו ללוות כסף מהישמעאלים ברבית גדולה מאד. בשנת שמו"ו סגר כהן הישמעאלים (מוסתי) את הכה"כ האחר אשר היה לבני העדה השינוכי, הנשארת להם לאחזה מאת מיסד הישוב האחרון הרמב"ן זל"ה, ומהעת הזאת נפרדו האשכנזים והספרדים לשתי עדות מיוחדות. כארבעים שנה אח"כ הורדפו באף וחמה מאת המוסלמים אֶבֶן סרוך אשר מצץ את הונם ואונם. והאשכנזים נאלצו לבדוח מהעיר, וישבת ישוב עדת האשכנזים מקרבה.

בשנת ת"ן כערך עלו אליה עוד הפעם אחרים מבני האשכנזים, ובראשם ר' יהודה החסיד, ויהיוקי כהורבה אחת הנשענת לבה"כ הנסגרת, היא הנקראת גם עד היום בשם חורבת ר"י החסיד, ויוכננו בה מחדש עדה מבני האשכנזים, אך הישמעאלים אשר הללו כסף לעדת האשכנזים לתשלום המסיכי, בראיתם כי באו עוד הפעם אשכנזים להאחו בעיר תבעו מהם את חובותיהם אשר עלו עם הרבית לסך רב ועצום במאד, ולמרת ההשתדלות הנדולה של ראשי הקהלות בוינאו, סראנקפורט ומיץ, לא עלה בידו עדת האשכנזים לסרוע את חובותיהם בהזמן המוגבל, ויבואו הישמעאלים וישרפו את בהי"ג וכל אשר בו (תס"א), ויבטל עוד הפעם ישוב עדת האשכנזים על זמן קצר, ובראשית המאה הששית נחיה עוד הפעם עדה קטנה מהאשכנזים. בשנת תקנ"ט עלה נסולין הראשון על ארץ ישראל וילכד את יפו.

ויאמר לעלות גם על ירושלב, ותהי העת הזאת עת צרה לבני יעקב, וישב, ירושלב, כי מצד אחד סחרו מחיל הצרפתים כי לא יעשו אתם רעה, ומצד השני אמרו הישמעאלים כי אם אך יבוא נפוליון בשערי ירושלב או יעשו כלה בהיהודים, בהאמינם כי ידם תכון את הצרפתים. ראש הרבנים צוה מיד כי כל היהודים, אנשים נשים וטף יתאספו לפני כותל המערב, ויקראו אל אלהים בחזקה להציל את עייק מידו צר, ואחרי התפלה הלך הרב אצל שר העיר ויבקשהו לבצר את הימת העיר ולחזק את בדקיה, וכל היהודים לקחו חלק בהעבודה הזאת, והרב בעצמו ובכבודו עמד ומנרסנו בידו לחזק את הגם בעבודתם, או נוכחו המושלמנים לדעת כי מחשבת סגול הישבו על היהודים היושבים לבטח אתם, ונפוליון בבואו לרמלה היתה רוח אחרת אתי, וכאשר בא בן שב ממנה, בשנת תקס"ד מדרו הישמעאלים בסלימאן פשהו פחת דמשק, אשר הבכיד עולו על כל יושבי הארץ, ויגרשו בערמה את חיל הצבא אשר בהמבצר וילבדוהו, ואז היו היהודים נתונים עיד הפעם לודון לב הערוציכו וכאשר נודע דבר המרד בסטמבול צוה השולטן על עבדאללה פשהו פחת עכו לעלות על ירושלב וילבדהו, ובשנת תקס"ו עמד עם חיל צבאו לפני שערי ירושלב, ויחל לירות עליה מצד המבצר מסאת מערכו, אך המורדים המטירו משם נגדם נפרית ואשו, ולכן תקע את מהנהו על הר הזיתים, אשר ישם לא יכלו כדורי המורדים לגעת בהם, והוא ירה עליהם ימים אחדים רצופים בכלי תיתח, אך בהמלת הי על עירו לא אנה כל רעה ליושביה, והסחה בעצמו נאלץ לשהרם שלום ויפתחו לו שער העיר. — בשנת תקצ"ב עלה אברהים פשה בן מחמד עלי פחת מצרים על ירושלב וילבדהו, ואחרי אשר לבד את כל ארץ שלשת וסוריא, שפך את ממשלתו גם על הבל הירדן מורהו, שבטו הבדוים והדרוזים אשר זה שנית אלפים לא שמעו קול מושל ונוגשו, התפרצו מסני אדונם החדש הזה, ויהצו לארבעה ראשים ללחום את חיל אברהים פשהו אשר הניה בארץ, והראש האחד עלה על ירושלב (תקצ"ד), ואחרי אשר צרו עליה ששה ימים נפלה העיר בידם, אך בסקודת שר צבאם לא עשו כל רע ליושבי העיר, ימי ממשלת המורדים לא ארכו כי עוד ביום הששי לבואם ירושלימה נודע להם כי אברהים הולך לקראתם ויחל גדול עמו, וימהרו לעזוב את העיר, ואברהים סייע חזק את ממשלתו בכל הארץ, ויבער את כל המורדים והשודדים ממנה.

ותאמין להן על שלום ובטחון יושביהו ועיני רבו העולים להאחו בירושלם. ופליטי הרעש אשר היה בצפת בשנת תקצ"ד עזרו גם הם להגדלת ישוב היהודים (וביחוד האשכנזים) בירושלם. כי בין הנמלטים היה גם הרב ר' ישראל פרוש (תלמיד הנ"א) אשר התאמין להטיב את מצב העדה הזאת ולשכללה. ושמו הטוב עמד לו להוציא את הפצו לפעולה. ומהעת הזאת הלך ישוב עייק הלוך וגדול. והארץ נשארה תחת ממשלת מחמד עלי עד שנת תר"א אשר אז נאלץ להשיבה בפקודת מלכי אירופא ליד שולמן תיגרמא.

תכונת העיר בכלל.

ירושלם עומדת מתחת למעלת $31^{\circ} 47'$ לרח"צ ובין $35^{\circ} 15'$ לארך מזרח מגרענוימש.

כמשך חצי היובל האחרון רבו העולים להאחו בה מכל אומה ולישון, ולא יכלו לשבת בפנים העיר מאפס מקום, ויבנו להם פרורים, שכונות ובנינים רבים מחוץ לחומתה, עד כי נוכל לחלק אותה כעת לשתי ערים: העיר הישנה, היא העיר העומדת על מקום ירושלם העתיקה והיא מוקפת חומה סביב, והעיר החדשה כוללת הפרורים והשכונות הרבים אשר נבנו מחוץ לחומתה, בארבעת רוחותיה וביחוד לפאת צפון.

העיר הישנה עומדת על ארבעה ראשי הרים, והם: הר המזריה (גבוה 744 מטר מעל פני ים התיכון) במזרח; הר ציון (777 מעה"ת) במערב; אקרא¹⁶

¹⁶ בשם הזה נקרא ההר בימי הבית השני והיראתו מצודה ה. כי עליו בנו הסורים מצודה לחיל המצב, והיום (כ"ג איר) אשר בו נורשו חיל

784) מעה"ת) בצפונית מערבית ; בצעיתא¹⁷ Bezetha
770) מעה"ת) בצפונית מערבית. אדמת ההרים האלה
הוא אדמת גיר, ולכן עניה העיר במאד במים, ורק למטר
השמים תשתה מים. שני עמקים יפרידו את ההרים האלה
האחד ממזרח למערב והשני מצפון לדרום, והוא העמק
הגודע אצל יוסף הכהן בשם "עמק המיראפעאן"¹⁸. ומחוצה
לה מסובכת היא משלשת רוחותיה בעמקים עמוקים, והם :
נחל קדרון¹⁹ למזרחה, גיא בן הנם (וחלק מעמק
רפאים) לדרומה, ועמק רפאים למערבה ; ומאחוריהם

האויב משם ע"י שמעון החשמונאי, נזכר במגילת תענית (פ"ב) בין הימים
אשר נקבעו "ליום טוב" (כדפיסום החדשים בטעות בני הקראים במקום בני
"הקרא"). בימי הבית הראשון נקרא ההר הזה לדעתנו בשם "ירכתי צפון"
(ראה "הירושלים" ש"ד מאמר טוב מראה עינים), ולדעת קצת גם בשם "משנה".

17 השם הזה נספח לו בסוף ימי הבית השני, והוא נזכר בדברי הסופר
יוסף בן מתתיהו, ולדעת החכם נרעץ מקור השם הזה הוא מהשם בצע"ן
הנזכר בתוספתא סנהדרין פ"ג : "אבא שאול אומר, שני בצע"ן היו בירושלם
התחתונה נתקדשה, העליונה לא נתקדשה, ולמה ? מפני כי משם תורם ה
של ירושלם, ונראין דבריו.

18 הוראתו "עמק עושי הגבינה" ובימי הבית הראשון נקרא העמק
הזה בשם "מכתש" (צפניה א', י"א).

19 הרכה מתרי הארץ הנוצרים (ואחריהם נמשכו גם אחרים מהנוסעים
מבני עמנו) יקראו את הנחל הזה גם בשם "עמק יהושפט". אולם כבר העירותי
בספרי "נתיבות ציון וירושלם" צד 79 כי משנה הוא אתם, והוא יליד המוסרה
אשר נולדה ראשונה על ברכי הנוצרים ואח"כ באה גם להמושלמנים, כי
בהעמק הזה ישב ה' ביום הגדול והנורא לשפוט את כל הגוים מסביב,

מתנשאים הרים גדולים, והם : הר הזיתים כמזרח,
ההר הנודע אצל הנוצרים בשם "הר עצה רעה"²⁰ בפאת
דרום ומערב, ורק לפאת צפון ישתרע מישור גדול ההולך
ומתפשט עד הררי אפרים.

העיר נחלקת לחמשה רובעים : רובע הארמנים
(תארט אֶלְאָרְמָן), יחל מבית מקלט הצבא ועובר על פני
טורד הר ציון עד רובע היהודים ; רובע היהודים
(תארט אֶלְיְהוּד), יחל בסוף רובע הארמנים ומתפשט על
פני כל טורד הר ציון עד עמק המיראפעאן ; רובע
הנוצרים (תארט אֶלְגֵּסְאָרְנָה), משתרע על פני כל הר
אקרא ; רובע (המחמדנים) המערביים (תארט
אֶלְמֶאגְרֶבָה), מתפשט על פני החלק הדרומי של המירא-
פעאן ; ורובע באב חֶמְה (תארט באב חֶמְה²¹), משתרע על
פני כל גבעת בצעיתא. על הר המריה לא ימצאו בתי מעון

והשם עמק יהושפט הנוכח פעם א' בכה"ק נואל ד' ב' י"ג) הוא אך שם
מליצי לאחד העמקים אשר בו ישב ה' לשפוט את כל העמים אחרי המלחמה
האחרונה אשר תהיה על אדמת ישראל.

20 בכה"ק אין להחר זהו שם מיוחד, וברשימת הנבולים אשר
ביהושע ט"ו א' ו"ח ט"ו מתואר הוא רק במצוריו "...ראש ההר אשר על פני
ניהנס ימה, אשר בקצה עמק רפאים צפונה". והשם אשר הנוצרים קראו לו
נוסד על ההנדה המאוחרת כי בהר הזה עמד בית הכה"ג כ"ס א אשר
בביתו נועצו היהודים על מחוקק דתם.

21 על שם שער מקום המקדש הסמוך לחומת העיר הנקרא בשם
"באב חמ" אשר הוראתו שער (סליחת) החטא.

כלל, רק בתי תפלה ובתי מסגד להישמעאלים.
הרובעים הראשים האלו יחולקו לרחובות וחצרות
צרים, אשר הגדול שבהם איננו רחב יותר מחמש עשרה
צעדים, ורובם בעלי שמנה עד עשרה צעדים, ואחדים מהם
רחבים אך משלשה עד ארבעה צעדים, ולכן לא לעתים
רחקות יוכרחו ההולכים לעמוד על עמדם ולחכות עד אשר
יעברו גמלים וחמורים מעונים, להחבא תוך אחת החנויות
או החצרות, או להטות ראשם מתחת למשא הגמל.

החוצות האלה יבתרו את העיר לארכה ולרחבה,
אבל לא בקו ישר. אחדים מהם מקורים למעלה בתקרת
אבן, למען הגן על יושבי החנויות משמש וגשם, ורק דרך
ארובות קטנות יגיה בהם אור כהה, ואחדים מהם נמוכים
כל כך עד כי הגמל לא יוכל לעבור תחתיהם.

שוקי משא ומתן מיוחדים אין בעיר, ונשי האכרים
המביאות תוצאת אדמתם למכור, תישכנה בצדי הרחובות
וסליחן לפניהן, והנה תעיקנה עוד יותר את רגלי
ההולכים. גם גנות וכרי מרחב לטיול אין בה.

מספר כל חוצות העיר הוא 170, ובהעת האחרונה
הורצפו כמעט כולם באבנים חלקות. בתי העיר בנוים כולם
מאבנים ונגותיהם מקורים בכפות עגולות ושטוחות, וכל עץ
(מלבד החלונות והדלתות) אין בהם, ולכן לא יראו משרפת
אש. בתים אחדים בנוים על נבי התקרות הקצרות אשר
טמעל להרחובות.

העיר החדשה משתרעת באורך משער יפו

עד לפני מגדל השני של שומרי הדרך (מהלך $\frac{3}{4}$ שעה),
וברחב עד לפני שער שכם, רחובותיה רחבים ומרכבות
תלכנה בהם רצוא ושוב. על פני רחוב יפו בנוים בשני
צדי הרחוב טֶדֶךְ כֹּזֵת להחולכים. מרבית בתיה בנוים
במעם ודרך בניני אירופא, ובהרבה מהם נמצאים גנות
ופרדסים יפים, וכימים האחרונים הואילה בית מועצות
העיר לעשות גן כללי, בהמגרש אשר לפני בית מקלט
הרוסים, אשר שערו יהיו פתוחים לכל יושבי העיר.
בחלק העיר הזה לקחו אחינו חלק גדול ונכבד, כי
המה היו כמעט הראשונים אשר החלו להתישב בהמקום
הזה, ומהם התאחדו לאגודות וחברות למען יוכלו לבנות
להם ביחד מספר בתים בתישלומים למניות, וכמשך עשרים
שנה האחרונות בנו להם שיש עשרה שכונות אשר באחדות
מהנה נמצאים כארבע מאות בתים, ואלה שמותם :
(ברחוב יפו) נחלת שבעה, אבן ישראל, מזכרת משה,
אהלי משה (שתיהן נתמכו כהלואת כסף ממזכרת משה
מונטיפיורי בלונדון), זכרון טוביה, בית יעקב, מחנה
יהודה, שערי צדק ; (לפני הדרך ההולכת שכם) מאה
שערים, בתי משה (וויטענבערג), בית ישראל, שער הפנה,
מזכרת צבי, (נבנתה בעד עניי התימנים לשלם מחירם
למניות נחסד הבארון הירש), קריה נאמנה, ועוד
שכונות אחדות עומדות להכנות במשך השנה הבאה.
העיר החדשה הזאת תתפשט גם לפאת מערב העיר
הישנה, ושם בנוים בתי משכנות שאננים (מעזבון יהודה

טורא), והלאה בעמק רפאים כוננו להם האשכנזים בני
ההיכל מושבה גדולה הבנויה כולה בטעם בניני ארץ
מולדתם.

בחלק העיר הזה יושבים כל צירי הממשלות ורוב
בני אירופא והרבה מעשירי ונכבדי האזרחים, וגם היושבים
בפנים העיר יקחו למו בימי הקיץ בתים למעון בחלק העיר
הזה.

חומתה ושעריה.

החומה הנוכחית של העיר נבנתה בשנת רס"ו
(1506) מאת השולטן סלימאן גבהה 12 מטר והקפה
בערך 4 קילאמטר או 5400 פסיעות, ובמשך שעה ורביע
יוכל כל איש להקיפה סביב בנקל, ולה ארבעה ושלישים
מגדלים. בשני מקומות יתראו עוד שרידי החומה העתיקה.
והם: בפאת מזרחית דרומית (מהתחלת הר הבית), ובמקצוע
דרומית מזרחית, בשתייהן אבני שלשת הנדבכים התחתונים
גדולות במאד, וכל רואיהם יכירם כי הם שרידי חומת הבית
השני. בפאת צפונית מזרחית, משער הפרחים והלאה, בנויה
החומה על גבי סלע ההר, ובמקומות אחדים יגיע הסלע
עד לפני ראש החומה, ורק שנים שלשה נדבכי אבן
בנויים עליו.

שבעה שערים פתוחים בהחומה והם:
(בפאת צפונית מערבית). 1 בְּאֵבָא אֶלְחָלִיל (שער
חברון), והלועזים יקראו לו "שער יפו", על כי נכחו

ילכו לחברון וליפו. השער הזה עומד בתוך מגדל חזק ומרובע והוא היותר גדול בכל היצורים, ופתוח גם כל הלילה.

(כפאת צפון). 2 בַּאֲבָ אֶלְשָׁדִיד (שער החדש) השער הזה הוא מול בית הכנסת האורחים אשר להצרפתים והוא נפתח מחדש (זה כשנה, ועוד אין לו דלתות), לבקשת ראשי כנסית הצרפתים פה, למען יוכלו האורחים לבוא נכחו ישר לתוך העיר.

3. בַּאֲבָ אֶלְעַמּוּד (שער העמודים) על דבר עמודי האבן הקטנים העומדים משני עבריו בראש החומה, והלועזים יקראו לו "שער דמשק" ואחינו יקראו לו "שער שכם" על כי נכחו ילכו לשכם ולדמשק. השער הזה עומד בראש עמק המיראפעאן, וגם הוא פתוח כל הלילה.

4. בַּאֲבָ אֶלְזְהָרָא (שער הפרחים) והלועזים יקראו לו "שער הורדום". השער הזה היה סתום זמן רב באבנים. אך בשנת תרל"ד נפתח עוד הפעם לבקשת הישמעאלים היושבים בשכונת בַּאֲבָ חָטָה, והוא הקטן בכל היצורים. השער הזה וכן כל השערים הבאים סגורים כל הלילה על מסגר, ויפתחו לבקשת הנכנסים והיוצאים.

(כפאת מזרח). 5 בַּאֲבָ אֶלְסַבְּאָה²² (שער האריות)

22 השם סבאא אשר הוראתו בערבית "אריות" התעה רבים מהתרים והנוסעים לקרוא את השער הזה בשם שער השבטים הדומה בהברתו להשם "סבאא", ומהם הוסיפו מלבם כי נכחו באי השבטים בעלותם לרגל (המסבב

על דבר ארבע אריות (הדומים בדמותם להאריות המפותחים על מטבעות הזלדשוקים) הנחצבים משני עברי השער והלועזים יקראו לו "שער שמעפאן" והנוצרים האזרחים יקראו לא בַּאֲבָ סִיף מְרִים.

(בפאת דרום). 6 בַּאֲבָ אֶלְמַנְרֵבָה (שער המערבים)

על כי בשכונתו שוכנים המושלמנים בני המערב (אפריקא) והלועזים יקראו לו "שער האשפות" ²³ ואחינו קוראים לו "שער הקמץ". השער הזה סמוך לחומת המערב של מקום המקדש ועומד על העמק המכדיל בין הר ציון והר המריה והוא קטן במאד, ורק דלת ברזל אחת לו. השער הזה היה סגור זמן רב (על הרוב בעת מלחמת בני הכפרים) וגם בהפתחו לא הורשה לצאת ולבוא דרכו רק מביאי מי השלוח ועין רוגל העירה, אך זה כארבעים שנה הוא פתוח לכל עובר ושב.

7. בַּאֲבָ נְבִי דָאָהוּד (שער הנביא דוד) והיהודים

והלועזים יקראו לו "שער ציון" על כי הוא בראש הר ציון ונכחו ילכו לקברי מלכי בית דוד. בגדלו ידמה השער הזה

ר"ס מרננסבורג), אך כבר העירוני בספרי "נתיבות ציון וירושלם" חלק א' צד 4 הערה 1 כי שנו ברואהו ומעולם לא היה בירושלם שער הנקרא "שער השבטים" או שער מיוחד אשר דרכו יבואו לרגל.

²³ השער הזה איננו במקום "שער האשפות" הנזכר בנחמיה (ב' י"ג ג') כי הוא היה במערב העירו והלועזים יקראו לו בשם הזה על כי מתחתיתו תעבור תעלת השופכים אשר להעיר הוצהו ודרכו הוציאו עפר ואשפות מהעיר, וגם בסנים העיר בסביבותיו צבורים עפר וזבל למכירה.

לשער יפו, אך מעטים הם העוברים ושבים בו.
מלבד השערים הפתוחים האלה יש עוד בפאת מזרח
שער סתום באבנים²⁴ זה מאות בשנים והישמעאלים קוראים
לו באב אל־חמה (שער הרחמים²⁵) או באב אל־תא־פה (שער
התשובה) והלועזים יקראו לו שער הזהב. השער הזה היה
סגור בדלתות ברזל עוד בימי נוסעי הצלב, ורק פעם
אחת בשנה בימי חגיגתם נפתח, אך זה כשלוש מאות שנה
סתמוהו באבנים.

24 טעם סתימתו הוא על כי הישמעאלים יאמינו אמונת אמן כי
נכחו יבוא מלך ניצרי אשר ילכוד את העיר מידם.
25 באב אל־חמה (שער הרחמים) אשר הערבים קראו להשער הזה
התעה את לבית הנוסעים מבני עמנו לאחד את השער הזה עם השם
"שערי רחמים" הנזכר במס' סופרים ס"ב ובספרא דר' אליעזר כי שני שערים
היו בירושלם אשר נכחם נכנסו ההתנים והאבלים. והשם המושך הזה
משך את לבות אחינו יושבי ירושלם בשנות מאות עברו ללכת להתפלל לפני
השערים האלו וגם על הר היותים ממולם. אולם כבר העירותי בספרי הנז'
צד 90 כי האיהוד הזה אין לו כל יסוד, כי בחומת המזרח של הר הבית
היה רק שער אחד הוא "שער המזרח" אשר הוסב אח"כ לשם "שער שושן"
ובמס' סופרים וכן בסדר"א נאמר מפורש שני שערים, ועוד זאת כי בהשער
הזה אשר מחוץ לחומת העיר אין כל מקום למנהג נמילות חסד לחתנים ואבלים.
הנהגה כעין המסופר במס' ובסדר"א נזכר גם במשנה (מדות ס"א ג') דק במקום
התנים ואבלים נאמר "אבלים ומנוודים", ובהמשנה נראה מפורש כי השערים האלו
היו בפאת דרום, ושם היה מקום רחב ידים לאסיפת אנשים רבים, ואלוהם כונן
בלי ספק גם המ"ס והסדר"א הנז'. והשם באב אל־חמה הוא רק שם אשר
הערבים קראו להשער הזה על כי לפי אמינתם המתפלל בבית התפלה אשר
אצלם מבפנים יקובל ברחמים.

מפקד יושביה.

בני כל הדתות והאומות השונות נאחזו בהעיר הזאת, וההולך בחוצותיה יראה אנשים שונים המשונים ברשמ'פניהם ובמלבושיהם, ובאזניו ישמע מלבד שפת הארץ כמעט כל שפות אירופא, והרבה משפות אסיה ואפריקא. מספר יושביה הקבוע הוא 41385 נפש, והם יחלקו לפי אמונתם וארצות מולדתם.

י ה ו ד י ם .

עדת האשכנזים		עדת הספרדים	
11043	בני רו"פ	7300	ספרדים
1850	אוסטריא אונגרן	2280	מערבים
170	אשכנז והולנד	600	גורזים
511	רומניא	500	בוכרים
		1068	תמנים
7960	מוש'למנים		
635	ארמנים	}	נוצרים
4325	יונים		
85	כוישים		
23	סורים		
575	פרוטסטנטים		
2300	קטולים		
110	קופטים		

מלבד מספר יושביה הקבוע יבואו אליה שנה שנה

בימי האביב שפעת עמים שונים, ביחוד ירבו לבוא הרוסים, הארמנים והיונים, ואז מלאה העיר המון אדם רב, והמה יתמהמהו בה מארבעה עשר עד חדש ימים, ומספרם יעלה בשנה בינונית לערך שבעת אלפים נפש.

שמנה ימים דרושים להנוסע לתור את ע"ק ירושלם וסביבותיה, ובכללם: חברון, ירדן וים המלח, ואנחנו נסדר להנוסע את הלוכו ומסעו בכל המקומות האלו דבר יום ביומו.

יום א). (לפני הצהרים) כותל המערבי, בתי המסכה, בית החולים משנב לדרך, בהב"ג של הספרדים, ביהמ"ד דורש ציון, ת"ת של הספרדים, ביה"כ בית יעקב, ת"ת וישיבת עץ החיים (בחורבת ריה"ח), בקוד חולים האספיטאל, בית טקלט הצבא, מנדל דוד, (אחר הצהרים) הר הדשן, קברי המלכים ומערת שמעון הצדיק.

כותל מערבי של הר בית אלהינו.

משער יפו ילך הנוסע ישר דרך רחוב הכטראק והכנזא, והלאה מעט יטה לימין ויכנס לשוק הירק (ישוק אלחודרא), אשר לפני רחוב היהודים, המקורה למעלה

בתקרת אבן, וילך ישר דרך שוק אלדלאלין עד לפני שוק
באב אלסלסלה, ופה יכנוס במשעול צר ומשופע (לימין
הדרך), ודרך גתיבות צרים ועקומים, אשר בהם יושבים
ישמעאלים בני ארץ אפריקא, ילך לשמאלו עדי בואו אל
המבוא הסתום אשר לפני כותל המערבי.

פה לא אזכיר לפניך ראשונות וקדמוניות לא אבינך, די
כח בידי האבנים האלו לבכות ולהמס גם את לב האבן,
של נעלך מעל רגלך קרב ושקה את אבני הכותל, העדים
הנאמנים על גבורת עמך, גאונו וגדולתו בימי קדם.

ארך המבוא 28 מטר, ורחבו 3, 60 מטר וקרקעיתה
נמוכה 7, 70 מטר, מקרקע הר הבית. ארך הכותל, ביחד עם
חלקיו המוקפים בבניי המושלמנים אשר משני עבריו
48 מטר. תשעה נדבכי אבן גדולים קבועים בו; אבני
החמשה התחתונים מהם, מקוצעות בקציהן, והארבעה
העליונים חלקים. ארך כל אבן הוא בערך $1\frac{1}{2}$ מטר
וגבהם כמטר ויותר, ושתיים מהנה, האחת במקצוע הצפוני,
והשניה במקצוע הדרומי ארוכות מארבעה עד חמשה מטר.
מעל לתשעת הנדבכים האלו מסודרים עוד חמשה עשר
נדבכי אבן, אשר ארך כל אבן מהארבעה התחתונים הוא
כחצי מטר, וגובה כל הארבעה שורות יחד 2, 20 מטר,
וגובה האחד עשר נדבכים העליונים ארבעה מטר, ולפי זה
גובה הכותל הנוכחי הוא 18 מטר, אך לא כל הכותל יתראה
לעינינו, כי חלקו היותר גדול, אשר בו סדורים תשעה
עשר נדבכי אבן גדולים, ספון ושמון תחת הקרקע הנוכחית.

בכל יום ויום מימי השנה ימצאו במקום הזה, אחדים מיושבי עיה"ק; מהם יהגו בתורת אל חי, ומהם יבואו לתנות על צרת בת עמם, ולהזיל דמעות כמים על קשי יומם; אך הימים הקבועים אשר בהם יבואו אחינו בהמון להתפלל במקום הזה הם: ערב שבת, ערב פסח (בו יקראו את סדר עשיית קרבן הפסח), יום הראשון והאחרון של שלש הרגלים (בהם יתפללו תפלת המוסף), תשעה באב, ערב ראש השנה וערב יום הכפורים, בכל הימים האלו מלא המבוא הזה מן הקצה אל הקצה אנשים, נשים וטף, ולפעמים נאלצים המתאחרים לבוא, לעמוד בהמבוא אשר לפניו.

מחזה נעלה ונכבדה יראה הבא באחד הימים האלו אל המקום הזה; מחזה מעצבת רוח ומרהבת עין הנותנת תקוה לנדכאי רוח כאחד. פה בהמקום הזה נראה קבוץ גלילות במדה קטנה, פה יעמדו יחד בלב נרעד ונפעם בני ארצות ועדות שונות, אישכנזים וספרדים, מערכים ובוכרים, גורזים ותמנים, חסידים ומתנגדים, בני הדור הישן עם בני הדור החדש, ובלב מלא רגש קדש ונעלה ישפכו שיח לפני האל הקדוש אשר שכן את שמו בהמקום הזה; מהם יתפללו תפלת היום, ומהם ישירו בקול אדיר ונעים שירי נעים זמירות ישראל, ומהם יתפללו התפלה המיוחדת²⁶

²⁶ התפלות המיוחדות אשר יתפללו בהמקום הזה בימי החול, ערה

וייח"כ, וכן תפלה מיוחדת בעד האנשים הבאים לבקר את המקום הקדוש הזה

להמקום הזה, וכולם יחד יתחננו מלפניו כי ישוב וירחם את
פליטת בית יהודה ונפוצותיו יקבץ, ודמעות כנחל ישטפו
מעיני הנאספים, עד כי בצדק קראו התרים והנוסעים
אשר לא מבני עמנו להמקום הזה: מקום הבכי
אשר ליהודים.

מלבד העתות האמורות יש עוד עת אחת אשר בה
יתאספו אחינו לפני המקום הזה, העת הזאת היא חצות
ליל השיעי לירח החמשי באישון לילה
ואפלה ילכו המון אנשים בראש שחוח וברגל יחף בנתיבות
צרים ועקומים, אין דובר דבר ואין פוצה פה עדי בואם אל
כותל המערבי. דומיה איזמה שוררת בו הפעם, ורק היונים
המעופפים מקניהם יפריעו לפעמים את הדומיה. פה ישבו
על רצפת המבוא, לפניהם פנסים קטנים המפיצים אור
כהה, ובידים רועדות יפתח כל אחד את ספר "תקן החצות"
ובעינים זולגות דמעות ובקול מפלח כליות ולב יקוננו את
הקינות האלו ואחריהם את מאמרי "סדר תקן שלש משמורות"
המכלכלים בסופם וכוח נמרץ בין בני ארץ ישראל ובני

בפעם הראשונה הוברו בסנין קל ופשוט ונאספו יחד מאת הנאין המנוח
כמהו שמואל ז"ל, אב"ד הק"ק דלהינאו, בספר "שערי דמעה" ובו נקבצו
גם תפלות מיוחדות על קבר רחל אמנו מערת המכפלה ותפלה על כל קברי
הצדיקים אשר בארץ, והקינה המתחלת "על ארמין אשר נושש נשב בדר ונבכה"
ובני המזבאת בספרי התרים מבני העמים לקיחה מסדר הקראים כדך ה'
דף ר"ח (ת"ח 18:4) והיא מחוברת על סדר א"ב, והתון חוזר בכל חרוז את
המלים "נשב בדר ונבכה".

כבל (בדבר גדל ועצם השאת והשבר של חרבן בית תפארתנו), ובלב קרוע ומורתח יקראו יושבי ירושלים את המלים אשר שם המחבר בפי יושבי ארץ ישראל: "לן יאות למבכי! לן יאות למספר!" ודמעות כנחל ישטפו על לחייהם, אך הקינות והדמעות האלו יקלו מעט את משא יבונם, ואחרי כלותם את סדר הקינות והלמוד יקראו בקומם מעל הארץ, בלב מלא אמונה ותקוה: התנערי מעפר קומי שבי ירושלים! התפתחי מוסרי צוארך שביה בת ציון.

דרך הנתיבות הצרים אשר באו בהם ישוב עדי בואו לשוק באב אלסלסלה, למולו יראה בית עתיק אשר אבניו גדולות ומלוטשות, ושכבת חלונותיו מקולעים מעשי אמן. הבית הזה היה בית ספר לנערים בימי נוסעי הצלב, והבית אשר ממולו הדומה אליו בטעם בנינו היה בית ספר לנערות, וההמון יקרא להם "ארמון הלני המלכה". מפה ילך לשמאלו צעדים מספר וכנוס בהשוק הראשון (המקורה בתקרת אבן), סמוך לסופו יש מבוא רחב אשר על שמו נקרא השוק הזה שוק המאינדאן. בהחצר האחרון של המבוא הזה יגור ראש הרכנים לעדת הספרדים (חכם באשי), והוא מקבל כסף את כל הבאים לבקרו. מפה ילך הלאה עד סוף הרחוב הכלה לפני שער בתי המחסה והכנסת אורחים.

המוסדה הזאת נוסדה בשנת תר"ך, בנדבת אחינו בני אשכנז והולנדי, אוסטריא והונגריא, ועד היום נבנו

בהחלקה הזאת ששה ושבעים בתים, ובתים אחדים מהם נבנו מגדבת הבארון קארל ווילהעלם פאן ראטה שילד בפסד"מ, והאחים לבית הירש בהלברשטד, חמשה בתים מיועדים ל"הכנסת אורחים", ובהנשארים יגורו (עפ"י גורל) שני שלישים מבני הארצות הנז' ושליש מבני שאר העדות משך שלש שנים חנם, ובהבתים הכנויים מגדבת היחידים ישבו עניי כל המקהלות משך שבע שנים. — המוסדה הזאת מצוינת בנקיונה ובסדריה הטובים, והיא מתנהלת על פי ועד מקומי העומד תחת פקודת ועד הכללי, אשר בראשו עומד הרב הגאון וכו, כמח"ז עזריאל הילדעס הימער הי"ו. בשוכו דרך השער אשר נכחו בא יפנה להמבוא הסתום אשר לימינו, ובסופו עומד בית החולים אשר לחברת משגב לדרך. החברה הזאת נוסדה זה כשתים עשרה שנה, מטרתה הראשית היתה אך לעזור לחולים עניים, אך בעמל וחריצות מיסדיה ומנהליה התקדמה במאד עד כי בשנת תרמ"ח כאשר העתק בית החולים של שרי בית רוטשילד לחלק העיר החדשה קנתה היא את הבית הזה לאחוזת, ואף כי ראשיתו היה מצער עלה בידי מנהליו להאדירו ולהגדילו, וצעת ימצאו בו מקום לעשרים חולים כלי הברל בין עדה לעדה ובלי כל תשלום, ושליש פעמים בשבוע ישב רופא הבית להשיב לכל השואלים בעצתו, והעניים ישיגו גם סמי מרפא חנם. בשוכו על עקבו יכנוס בהשיק הראשון אשר לשמאלו, ובכלותו יפנה הישמאלה ויכנוס בהמישעול

הצר אשר בצד הרחוב, המקורה בתקרה נמוכה. בהמשעול הזה יגור משנה הרב לעדת הספרדים, והוא מקבל בפנים מסכירות את כל הבאים לבקרו. סמוך לבית מעון הרב עומד בית המדרש דורש ציון.

בית המדרש הזה נוסד בשנת תרכ"ה מאת חברת "דורשי שלום ירושלים" אשר בפאריז, בהשתדלות המנוח יוסף בלומענטהאל ז"ל, ועומד תחת הנהגת הרה"ג ח"ר יצחק פראג הי"ד. חדרי הלימוד הם בהמכפלה העליונה וחמישה חדרים בו אשר בהם ילמדו ערך תשעים נערים מעדת הספרדים, המערבים, הגורזים והתמנים, והם ילמדו כה"ק, גפ"ת, כתב עברית, ערבית וחשבון, והתלמידים רואים ברכה בלמודם. נשען לבית המדרש הנז' הוא בית התלמוד תורה לעדת הספרדים.

הבית הזה הוא אחוזת העדה וחמישה עשר חדרים בו אשר בהם ילמדו כשלש מאות תלמידים, ובהעת האחרונה נמנו בו נכאים ומנהלים חדשים המשתדלים לתקן את הנהגת הבית ולשכללו. אצל בתי הת"ת בנויים בתי גבול אלמנה אשר בהם יגורו עניים ואלמנות של העדה הזאת חנם. מספר שנים חליפות. בצאת הנוסע מהמשעול הזה יעמוד לפני פתח בתי הכנסיות של עדת הספרדים. בחמישה עשר מעלות ירדו להחצר הקטן אשר לפני בהכ"נ. ארבעה בתי כנסיות גדולים המאוחדים יחד, להעדה הזאת. הבהכ"נ הראשון נקרא "קהל אסטאמכולי". על שם ילידי העיר הזאת אשר קבעו בו מקום לתפלתם. תקרתו

נשענת על ארבעה עמודים מרובעים ובחלקה המערבי
חלונות אחדים. מלבד הדלת החצונה לו עוד פתח אחד
לבהכ"ג הקטן העומד בתוך, ונקרא "קהל אמצעי". בו פתח
לחצר קטן ומרובע, ומהחצר יבואו לבהכ"ג הגדול הנקרא
"בהכ"ג ר' יוחנן בן זכאי". בהכ"ג הזה הוא הגדול והיפה בכל
בתי הכנסיות, רצפתו מרוצפת באבני שיש גדולים ובו
יתאספו כל בני העדה לתפלה מיוחדת ולכל דבר נכבד, ובו
ידרשו החכמים בשבתא דכלהו. מהחצר הנז' פתח לבהכ"ג
האחרון הוא "קהל תלמוד תורה". הבהכ"ג הזה הוא העתיק
בכל בתי הכנסיות האלו, ובו נתאחזו בני העדה הזאת אחרי
אשר סגר המופתי את בהכ"ג של הרמב"ן בשנת ש"מ, ומעט
מעט כאשר נתגדלה העדה הזאת הוסיפו עליו שלשה בתי
הכנסיות הנזכרים. במקצוע מערבית של הבהכ"ג הזאת יש
מערה סגורה, ומעליה כתוב "פה נגלה אליהו הנביא זל"ה".
דרך הפתח השני אשר להבית בפאת צפון יוכל הנוסע
לצאת, ובעלותו להרחוב יפנה השמאלה, ובהחצר הראשון
אשר במקצוע הרחוב הזה, נמצא בהכ"ג "בית אל" אשר
בה יתפללו חכמי הקבלה, ובה התפלל גם הרב המקובל
הנודע ר' שלום שרעבי זצ"ה. בכלות השוק יפנה להרחוב
אשר לימינו היא רחוב היהודים, ואחרי צעדים מספר יבוא
לפני שער חורבת ר' יהודה החסיד.

בשמנה מעלות יעלו להחצר הזה אשר בו מכווננים
ביהכ"ג הגדול "בית יעקב", בית המדרש "שערי ציון"
או החדשו בית המדרש "מנחם ציון" או הישן

"בתי הת"ת" וישיבת "עץ החיים", ו"הכנסת אורחים".
ביהכ"ג בית יעקב הוא הבהכ"ג היפה בעירנו,
גבהו חמשה וארבעים אמה, וכפתו העגולה מוקפת מבפנים
ומכחוץ במעקת ברזל יפה ונהדרה אשר דרך המעלות
המובילות לעזרת הנשים יעלו אליה, וממנה יראו את
הדר מקום המקדש ובניניו, והמתפללים בבהכ"ג יעלו על
המעקה בימי המועדים להתפלל תפלת "ומפני חטאינו".
מהעת אשר הושב החצר הזה לידי עדת האשכנזים,
עמלו ראשיה להשיג רשיוס לכנין בית מקדש המעט הזה
עד שנת תרמ"ז אשר אז הצליח החפץ הזה בידם
בהשתדלות לורד ג'פ'ור, מלאך בריטניא בכירת ממשלתנו
הרוממה, אשר היה בעיה"ק, ויבטיח לראשי העדה להוציא
את מאוים לפעולה, ומיד ירו אכן הפנה לבנינו ואחרי
עבור שלש שנים כלתה מלאכת בנינו ממסד עד הטפחות,
לשמחת לבב כל אוהבי ירושלם בכל הארצות, אשר לקחו
חלק בהוצאת בנינו.

ביהמ"ד שערי ציון הוא מול ביהכ"ג, בו אוצר
ספרים גדול, ורבים מיושבי העיר ישבו בו כלילה כביום
להגות בתורה"ק.

לצפון הבהכ"ג בנוים בתי הת"ת וישיבת עץ
חיים. שבעה עשר חדרים בהת"ת, ובהם יקובלו נערים
מהתחלת למוד הקריאה עד למוד גס"ת, ומלבד למודי
הקדש ילמדו גם כתב וחשבון. כמאתים וחמשים תלמידים
לומדים בהבית, ובחירי התלמידים יבואו אחרי כלות זמן למודם

להשיבה. מספר בני הישיבה הוא כארבעים, והם מקבלים תמיכה קטנה לכלכלת ביתם. מול הישיבה יגור הראב"ד לעדת האשכנזים, והוא מקבל בפני רצון את כל הבא לתור את ארה"ק ולשאול בשלומה.

בית המדרש מנהלם ציון הוא בקצה החצר הזה לצפונה, והוא הבנין הראשון אשר נבנה בהחצר מיד כאשר עלה בידי עדת האשכנזים להוציאו מידי הישמעאלים (תקצ"ז). בו אוצר ספרים גדול, והרבה מהמתפללים בו יהגו כל היום וחלק מהלילה בתוה"ק, ובו חברת משמורים אשר חבריה ילמדו חצי הלילה בכל שבוע, משמר אחד מצאת הכוכבים עד חצות, ומשמר שני מחצות הלילה עד עלות השחר.

דרך השער אשר נכחו בא, ישוב וילך לשמאלו עדי בואו להשוק הראשון אשר לימינו, ובכלות השוק הקטן הזה יפנה הימינה. בהשוק הזה נמצא בהכ"ג לעדת חסידי חב"ד והלאה מעט ממולו ישיבת "חסד אל" להמקובלים מעדת הספרדים, ובני הישיבה הזאת הוגים כל היום בחכמת הנסתר וגם תפלתם יתפללו בכונות עפ"י הסוד, ובו אוצר ספרים יקרי המציאות. בהשוק הראשון אשר לשמאלו יכנוס, ואח"כ ילך הימינה לפני ביה"ח אשר להמסיאן הבריטית, ויכנוס בהמשעול הצר אשר לשמאלו אשר בקצהו עומד בקור החולים האספיטאל.

ביה"ח הזה נוסד עוד בשנת תר"ז, ראשיתו היה מצער ומעט מעט עלה בידי מנהליו להגדילו ולהעלותו למצבו

הנוכחי. בו נמצאים חמשה בתים להחולים ובהם שלשים וישש מטות קבועות, ורופא הבית ישב שלש פעמים בשבוע להשיב לכל השואלים בעצתו חנם, וסמי המרפא ינתנו בשכר מצער. בשובו ילך בדרך אשר בא לפני ביה"ח אשר להמסיאן ישר הלאה דרך רחוב הארמנים. במקצוע הרחוב עומד בית המקלט אשר לחסורים. בהרחוב הזה ילך הלאה עדי בואו לפרשת רחובות ויפנה לשמאלו. החומה הגדולה ההולכת על פני כל ארך הרחוב היא חומת בית מקלט הארמנים. בהרחוב הזה בית פקודת הפוסט האוסטרית. בכלות הרחוב הזה יפנה לימינו. החומה ההולכת על פני כל הרחוב לשמאלו היא חומת בית מקלט הצבא. צעדים אחדים אחרי בית מקלט הצבא במקום מצב צבא המשטרה יראה את המגדל הנקרא כפי המסורה מגדל דוד.

המגדל הזה מאוחד מחמשה מגדלים מרובעים המוגבלים בפאת מזרח וצפון בתעלת המבצר, המגדל היותר חזק הוא בפאת צפונית, וחלקו התחתון בגובה 12 מטר מקרקע התעלה בנוי מאבנים גדולות במאד המקצועות בקציהן, אשר יתנו אותותם איותות כי החלק הזה הוא שריד אחד משלשת המגדלים הפיקוס, פיזיאל, ומרימנא, אשר בנה הורדוס, אך תכונת בנינו דומה יותר להראשון כפי אשר תאר אותו יוסף הכהן. החפץ לבקר את המגדל הזה עליו לקחת רשות מאת המצביא על המבצר, אך בפנימיותו אין כל דבר נכבד הראוי להתבונן עליו, ורק מעל גג המגדל נחזה מראה יפה ונהדרה מהדר העיר כולה

ומההרים והגבעות אשר סביבותיה. — טמום כלכדו את העיר לא הרס את המגדל הזה ויניחהו לזכרון לדור אחרון לאות גבורת הרומאים. בו התבצרו המושלמנים זמן רב וילחמו בעוז ותעצומות את נושאי הצלב, ובעת בנין חומת העיר הנוכחית בצורהו וישנוהו כפי תכונתו עתה. מול המגדל הזה עומד בית תפלת הפרוטסטנטים, והחנות אשר עליה כתוב "כתבי קדש" היא חנות הפצת ספרי הסתה אשר להמסיאן הכריטית.

אחר הצהרים ילך הנוסע דרך בית מקלט הרוסים עד לפני שכונת "מאה שערים" ומשם ילך לימינו דרך נתיב לא סלול בין שדות זרועות. אחרי צעדים מספר יראה לשמאלו תל קטן אשר מראה אפר אדמתו וכל עין וצמח לא יעלה עליו, ובעומק עד ארבעים רגל ישתנה למראה תכלת וחום. ילידי הארץ יקראו לו תל אלמסאבין (תל בתי מלאכת הבורית), והמסורה תקראהו בשם הר שפך הדשן²⁷, ועד היום לא באו עוד התרים והחוקרים

²⁷ המסורה הזאת נזכרת אך בפי כפתיח וסרה (חובר בשנת ה"א ס"ב). וז"ל: "ולצפון ירושלים כמרוצת הסוס, תל קטן, והוא נמקד הרבה, ואימרום עליו שהוא מקום שפך הדשן". אולם הר"מ האניו בספרו "אלה מסעי" (ירושלים תרמ"ד) דף י"א מביא: "כי הוא (הארץ) דל אמר על בית החיים (בשפולי הר הוותים במורה העיר) שהוא היה מקום שפך הדשן. והרעה הזאת היא דעת ר"ש בובחים (ק"ה ע"א). כי הוא יליף כנור"ש מסרה אדומה, אך דעת רבנן (שם ק"ו ע"א) כי מקום שפך הדשן היה בצמנה של ירושלים

לדעה אחת, מהם מחזיקים עם המסורה כי פה ישפכו את
דשן הקרבנות, וכבר נישלח דוגמא מאדמת התל הזה להחוקר
המפורסם פרופיסור ליעביג במינכען לבחנה בהפרדה חימית,
ותהי תשובתו כי נמצאים בה חלקים רבים מיסוד ה ה י
ואין גם שמץ מיסוד הצומח, גם מעורבים בה חלקי עצמות
וישנים ; ומהם ינגדו להמסורה בהשענם על שמו הערבי,
ויחזקו את דעתם כי גבעות כאלו נמצאות בסביבות ערים
רבות אשר בהן לא הקריבו קרבנות מעולם, ועד היום
לא נוכל עוד להחליט הדבר על נכון.

מפה ילך הלאה דרך יער קטן נטוע עצי זית עדי
בואו להדרך ההולך ישכמה, ויכנוס בהמשעול אשר ממול
הדרך, ואחרי צעדים אחדים יעמדו רגליו לפני ישער החצר של
קברי המלכים או מערת כלבא שבוע (קבור אלקלוק).
מעל לישער החצר קבוע שלט אשר עליו כתוב
לאמר : "כל החפץ לבקר את קברי המלכים בלי תשלום
יבוא בכל יום ויום מזריחת השמש עד שקיעתו", ותרגומו
בשפת צרפת.

מיד בדפוק איש על השער יפתח השוער את דלתו
ובעד מתת קל יתן נר להאיר את חישכת המערות.
בחמש ועשרים מעלות החצובות בסלע ההר, על
פני כל רוחב החצר נרד אליה, בהמעלה האחת עשרה

היין לשלש מחנות, ואף ר' יוסי הנלילי וראב"י לא סלגו עליהו, רק להראשון
צריך שיקדים שם דשן, ולהאחרון צריך שיהיה מקום משושב (מקום
סדרן). והתל הזה הוא באמת צפינה לירושלמי, ובלי כל ספק היין לשלש מחנות.

והעשרים ואחת הצובים הריצים אישר דרכם ילכו מי
החצר העליון והמעלות לתוך הכורות החצובות בקירות
החצר. מהחצר הזה נבוא לחצר פנימי רבוע אשר ארך
כל אחת מצלעותיו הוא 27 מטר. חלק גדול של הקיר
הדרומי חלול בגובה שתי קומות, ומעליו מסותחים אישכלות
ענבים, כפות תמרים ושלושה עגולים, ופטורי ציצים ופרחים
מעשי ידי אמן. הפתוחים אשר בהצד השמאלי של הכותל
כבר היו לכרות לשני הזמן, אך פתוחי הצד הימני נראים
עוד ביפים והדרם. תקרת החלול הזה עמד נשען על שני
עמודי אבן אשר גם המה נפלו ברכות הימים, וחלקיהם
צבורים ומונחים על פני הקרקע. בפאת מזרח החלול
חצוב מבוא להמצרות. ארך המבוא 80 סנטימ. ורחבו 75,
ונכחו נכנס אל תוך אולם חדרי הקברים. האולם
הזה מרובע וכל אחת מרוחותיו ארוך ששה מטר, ונכחו
כשתי קומות, וכו' שלושה פתחים. שנים בפאת דרום
ואחד במערב. בהחדר אשר בפאת דרומית מזרחית
נמצאים בשלשת רוחותיו כוכין וכצד אחד אצטבא (אשר
עליו הניחו גוית המת). החדר אשר בפאת דרומית מערבית
עמוק מעט באמצעיתו, וכו' נמצאים ששה כוכין, ואצל
פתחו יש מבוא לחדר אחר העמוק עוד יותר. בהחדר אשר
בפאת מערב האולם נמצאים שלושה אצטבאות ושלושה
כוכין בכל רוח, וממנו נכנסים לשתי חדרים, בהצדון אין
כל קבר, ובהפנימי היותר גדול נמצאים שני קברים מקורים
וכך אחד.

לכל אחד מההדרים האלו היה בימים מקדם דלתות
אבן לסגורם, ואצל פתח האולם מונח עוד אבן גדולה
ועגולה בחריץ עמוק אשר דרכו גלולה לסתום בו את
פתח המערה.

נעלה מעל כל ספק כי מערת הקברים האלו אשר
אין ערוך לגדלם, יפים וכובד מלאכתם בכל ישרידי עתיקות
הארץ הזאת, הם קברי הלני מלכת הדיב (Adiabene)
ובני משפחתה, אשר אחרי מותה הביאה בניה להקבר
בירושלם. סופר דברי הימים יוסף בן מתתיהו יספר גם הוא
מהדר הקבר אשר חצבה לה הלני המלכה בחייה, והנוסע
הירונימוס וכן כל הנוסעים אשר היו אחרי כן, מזכירים
את המערה הזאת מצפון לירושלם בשם קבר הלני המלכה.
אחינו יקראו להמערה הזאת בשם מערת כלבא שבועי,
והמסורה הזאת נזכרת אך במכתב הנוסע הקראי בשנת
תש"ו, אך כבר העירונו בה "ירושלים" ש"א צד 98,
כי לדעתנו כלבא שבוע הוא שם התואר לאחד
מבני הלני המלכה, ולפי זה תתאים המסורה אשר לאחינו
עם מסורת ועדות הנוסעים מיתר העמים.

כאלף ושמנה מאות שנה ישכנו נוחי נפש האלו
על משכבם בשלום עד אשר בא התיר הצרפתי ה'
de Sauley ויפתח את קבריהם ויוציא מהם את הארונות
(מהם אבן שיש, ומהם עופרת) ושאר העתיקות ויוליכם
סאריזה, וכיניהם היו גם אגנות מלאות אפר גויות נשרפים,
מזה שער החוקר הג' בי אחרי הריסת ירושלם טמנו אצילי

הרומאים את אפר מתייהם בהמערה הזאת. אחינו המככדים
 מאד את המערה הזאת עשו את כל אשר בכחם להניא
 את ה' de Sauley מלעשות את מעשהו, וכיחוד מלהוציא את
 הארונות ואת העתיקות מארץ אבותינו, ויודיעו הדבר בטלגרף
 לראש הרבנים בעיר בירת ממשלתנו ולחברת כל ישראל
 חברים, אך עד אשר הגיע תשובת הממשלה להפריעו
 ממעשהו ולקחת העתיקות מידו, עזבה אנינו את חוף יפו.
 אחינו התאספו מיד אל חצר המערה לגמול חסד עם המתים,
 וילקטו את העצמות אשר השליך הצרפתי על פני החצר
 ויטמנום במקומם בכבוד. בשנת תר"מ קנתה משפחת פערירא
 בפאריז את המערה הזאת לה לאחוזו, ובפקודתה בנה ציר
 ממשלת צרפת פה, גדר סביב האחוזה ובית להשווער, ויתקן
 תקונים בפנים המערה, וישליכו עוד הפעם את עצמות
 המתים מקבריהם, ויתאספו אחינו שנית וילקטום ויקברום
 בהחלקה אשר אצל קבר שמעון הצדיק, ובשנת תרמ"ג
 נתנה משפחת פערירא את קברי המלכים למתנה לממשלת
 צרפת.

מפה ילך הנוסע הלאה בדרך המלך ואחרי צעדים
 מזער יסוב הימינה ויעבר על פני הסלעים עדי בואו לכר
 נרחב הנטוע עצי זית, וכההר אשר לצפוננו חצובה מערת
 קבר שמעון הצדיק.²⁸

²⁸ המסורה הזאת נזכרת ראשונה במהדור מס' צורנין (רמ"א), אך לפלא

כי הרע"ב אשר תאר במכתבו את הקברים אשר בסביבת המקום הזה לא מנה

שתי מערות הצובות בהר מערה לפנים ממערה,
והקבר הוא בהמערה הפנימית ועליו גל אבנים, ובהחצונה
בור מים. בהעת האחרונה תקנו את המערה הזאת ויכרו
בה חלון.

ביום ל"ג בעומר ינהרו המונים המונים מיושבי עי"ק,
אנשים, נשים וטף, מעלות השחר עד שקיעת החמה
להתפלל על קברו. מהם ישבו מיד אחרי שפכם שיח
על קבר שמעון הצדיק ושאר קברי הצדיקים אשר
בסביבותיו לבתיהם, ומהם יבחרו למו מקום תחת אחד
עצי הזית, ובחברת בני משפחתם וקרוביהם יבלו כל
היום בשמחות וגיל, עד כי היום הזה יום חג הוא
ליושבי ירושלים, וחלק גדול מיושבי העיר ימצאו שמה בו

בתוכם את קבר שמעון הצדיקי ובשנת תס"ח נדפס כבר באמסטרדם קונטרס
הכולל למוד על קבר שמעון הצדיקי.

ביום, וגם אהלים קטנים לממכר מאכל ומשתה להשיב
נפש יערכו ישמה.

הסכה אשר הסכה את החג הזה, היא קנאת יושבי
ירושלם ביושבי צפת, אשר יחוגו בו ביום חג גדול על
קבר ר' שמעון בן יוחאי, הנודע בשם "הילולא דרשב"י".
מלבד היום הזה ילכו הרבה מאחינו הספרדים גם ביום
אסרו חג של שבועות וביום כ"ח תשרי אשר הוא יום
פטירתו²⁹ להתפלל ולהשתטח על הקבר הזה.

המערה והאחזה אשר בסביבותיה היתה קנין אחד
הישמעאלים, והיהודים אשר אבו לבוא אל תוך המערה
פנימה נאלצו לשלם לו חצי גרוש לנפש, אך זה כחמש
עשרה שנה נתאחדו ראשי עדת הספרדים והאישכנזים יחד,
ויקנו את האחזה והמערה אשר בה מבעליה, ועתה רשות
לכל יהודי לבוא אליה מבלי כל שכר.

על חלק האחזה אשר לעדת הספרדים נכנו בשנה
הזאת עשרה בתים אשר בהם ישבו עניי העדה הזאת משך
שנים חליפות חנם, ולפי הנישמע לא יארכו הימים וגם עדת
האישכנזים תבנה על החלקה הזאת בתים לענייה בחנם.
במקצוע המערבי של ההר הזה יש עוד מערה גדולה אשר
בה חדרים רבים, ונכל אחד מהם כוכין אחדים, וההמון
יקרא לה בשם "מערת סנהדרי קמנה", אך אין כל זכר להשם
הזה אף באחד מספרי הנוסעים, והשם הזה נתחדש בימינו
אלה על כי זרכה ילכו לקברי סנהדרי גדולה כאשר נזכיר.

²⁹ בבלי יומא ל"ט ע"ב.

יום ב). (לפני הצהריים) נחל קדרון, הר הזיתים, מערת חני ומלאכי, השקפה על פני העיר וסביבותיה מראש מגדל ההר, יד אבשלום, קברי הכהנים לבית הנזיר, קבר זכריהו, השלוח, גיא בן הנסי, עין הנלו, גנות המלך, תעלת השלוח, עמק הפאיכו, ברכה התחתונה, (אחר הצהריים) ביה"ט התורה והמלאכה לחכ"הו, בית הותומים, הניסד מאחזי, באשכנז, ביה"ח לשרי בית רוטשילד, ביה"ט לנערות עיועלון דע רוטשילד, ביה"ט ליל.

ביום הזה ישכים הנוסע לקום כי דברים רבים ונכבדים עלו לראות היום, וטוב יעשה אם יקח לו חמור לרכוב עליו, וכן יקח עמו נרות להאיר את חשכת המערות, ומה טוב אם יקח עמו קני-ראי למען הרחיב את חוג השקפתו על פני העיר וסביבותיה.

מבית מלונו ילך הנוסע עד לפני שער שכם, ומשם הלאה לפאת מזרח בדרך הירדן, כמאה וחמישים צעדים מהשער ישנן שתי מערות עתיקות, האחת תקרא כפי החמון בשם מערת צדקיהו, והשניה בשם מערת ירמיהו, אך מאשר כי ההשקפה מראש הר הזיתים נעימה ומורגשת יותר בבקרי, לכן יעבור עליהן הפעם וילך הלאה לפני כותל הצפוני של חומת העיר. בהכותל הזה יראה פעמים אחדות כי החומה עומדת על סלע ההר כאשר הזכרנו ובכלות החומה ילך הלאה בדרך הזה, אחרי צעדים מספר תסוב הדרך לפאת דרום על פני צלע הר המריה, חומת המזרח של העיר לא תתראה מפה, כי תל עפר גדול יסוך בעדה. לשמאל הדרך עובר נחל קדרון, אחרי רגעים מספר

יראה לימינו דרך ההולכת ל"שער האריות", ואחרי שני
 רגעים תסוב הדרך לפאת מזרח ותתאחד עם הגישר הבנוי
 על פני נחל קדרון. הבנין אשר ממול הגישר הוא קבר
 מרים אם ישוע הנוצרי, ובכלות הגישר תסוב הדרך עוד
 הפעם לפאת דרום על פני הר הזיתים (ג'בל אלטור).
 ההר הזה ישתרע מצפון לדרום באורך אלפים צעדים.
 גובה ההר הזה מעל פני הים התיכון ⁸³⁰ מטר, וישישים
 מטר מעל הר המריה, ואם כי גבוה לא תגדל מאד, אך
 במרחק יותר משעה לא ימצא הר גבוה ממנו. אדמתו
 אדמת יסוד, בעל מערכות שונות. שלש רמות לההר הזה,
 והאמצעי הוא הגבוה שבהם, ועל ראשו עומד הכפר הנקרא
 טוֹר כִּישָׁם ההר, תואר ההר על פני כולו יפה אף
 נעים, ומראהו כדמות ראש הנשען על ימתי כתפות.
 שם ההר הזה יוכיח כי עליו עמדו בימי קדם עצי
 זיתים למכביר, וגם כעת עץ הזית הוא הראש לכל שאר
 העצים הנטועים בו. מלבד עץ הזית נטוע בו גם עץ
 החרוכ, התאנה, האלה והעוזרד, אך כל העצים האלו
 חדשים הם, ולא שרידי העצים העתיקים אשר על שמם
 נקרא בשם הר הזיתים. במשך הזמן הרב אשר עבר עליו
 מעת החורבן גדלו בו עצים שונים, כעץ הלימון, תפוח הזהב,
 התמר, הישקד ועוד. בימי הבית השני עמדו עליו גם עצי
 ארזים גדולים, ושנים מהם היו מצוינים בגדלם, ולפי
 המסופר בירושלמי תענית פ"ד ה', סכך האחד בענפיו
 על ארבע אוהלים אשר עמדו מתחתיו למכירת ש הרוות,

ובסעיפי הישנו קננו תורים וכני יונה במספר רב עד כי מספר ילדיהם בכל חדש הגיע לשישים סאה (והם היו דים לקרבנות בעד כל ישראל). בימי הבית שחטו ושרפו על הלך ההר המבֵּן כנגד החיכל את הפרה האדומה, ושליש מאפרה היה טמון בו (פרה פ"ג ט', י"א), וגישר של עץ חבר אותו עם הר המריה, וזה כארבע מאות שנה (בערך) לקחו אחינו את המקום הזה למקום קברות, וחלקו הדרומי מלא קברים.

גם בעיני הנוצרים והמחמדנים קדוש ההר הזה במאד, וכעת נושאי הצלב עמדו עליו בתי תפלה שונים אשר נחרבו ונהרסו בהמלחמות הגדולות אשר עברו על העיר, והגדות ישונות מפלו על כל שעל ושעל ממנו, וגם המחמדנים בנו עליו (בזמנים שונים) בתי מסגד, והיום עומדים עליו שני בתי תפלה להרוסי, בית מקלט לנזירות הכרמל, ובית מסגד אחד.

בראש הדרך הזה עומד גן גדול המוקף חומה גבוהה, הוא גן גת־שמנא הנודע אצל הנוצרים. הגן הזה הוא אחוזת הפרנציסקנים, ודרך פתח קטן אשר בפאת מזרחית דרומית יוכל כל איש לבוא אלינו אך כל דבר עתיק אין בו, מלבד עצי זית אחדים, אשר לפי עדות Chateaubriand כבר עבר עליהם למצער ארבע מאות שנה. — צעדים מספר ילך הנוסע בדרך היררן עדי בואו למישעול צר ההולך בגובה ההר, בו יעלה וילך הלאה עד אשר יבוא סמוך לראש ההר, וכחמישים צעדים מהמישעול לפאת דרום יראה חלקה מוקפת

בגדר אבנים, ובהחלקה הזאת נמצאת מבוא למערת קברי
הנביאים חגי ומלאכי³⁰.

המערה הזאת חצובה בקרקע החר ופתחה איננה
גבוהה מאומה מהקרקע. בשלש מעלות נרד אליה, ואז
עלינו ללכת בקומת כסופה עדי בואנו לאולם עגול אשר
אור כהה יבוא בו דרך התקרה. שלשה מבואים יסתעפו
מהאולם הזה, ואת שלשתם יבחר מבוא אחר העגול כחצי
גורן עד כי עיזו נשענת תקרת המערה על עמודים גדולים
אשר הקפס יגיע עד 30 מטר, ובו נמצאים כעשרים וארבייה
כוכין, ובצפונות מערבית המערה יש מבוא לאתיק פנוי.
מלאכת המערה הזאת פשוטה ובה נראה תבנית הכוכין
היותר עתיקים, והדבר הזה תערוב לנו ערובה על זקנותה.
המערה הזאת והשדה אשר סביבותיה היתה אחת אחד
הפלחים יושבי הכפר טור, והוא הגיח להיהודים לבוא
אליה ולהתפלל שם מבלי כל תשלום, ולכן לא עלה
מעולם על לב היהודים כי ישתדלו לקנות את המערה
הזאת, אך בשנה העברה קנה הארכימנדרית אשר לכנסית
הרוסים, את המערה והשדה אשר בסביבותיה לו לאחזקה.
ראשי העדה הישתדלו אצל ממשלתנו הרוממה פה ובעיר

30 המסורה הזאת נזכרת במכתב הרע"ב (רמ"ח), אך הוא יקרא אותה
בשם מערת חגי לבד, וגם הנוסע מסלוביץ (רמ"א), והנוסע האלמני
(רס"ב) יקראוה בשם מערת חגי, אולם האחרון יוסף כי בהמערה העליונה הוא
קבר חגי, ובהמערות התחתונות קברי תלמידיו, והנוסעים הקראים הם הראשונים
אשר יקראוה בשם מערת חגי וזכירה ומלאכי.

הבירה לבטל את המכר בהשענה כי קברי נביאי ישראל הם,
ועל פי חוקי ממשלתנו יר"ה לא יוכלו גם בעליה למכרה.
אך כל עמלם היה ללא הועיל, כי הנעשה אין להשיבו,
ורק הממשלה אשרה על הקונה לכנות בית על גבי המערה
ותחיבהו להניח את כל בני הדתות השונות לבוא
בהמקום הזה.

מפה ישוב להמשיעולי, הלאה מעט יראה בית גדול
המוקף חומה. הבית הזה בנתה לה אחת מנסיכות צרפת
בשנת תרכ"ח, וכו בית תפלה ובית מקלט לנוירות,
בשלושת כותלי החצר מסביב קבועים אחד ושלישים לוחות
שישי, אשר עליהם חרות תפלת "אבינו שבשמים" אשר
להנוצרים כאחת ושלישים שפות שונות, ובמקצוע החצר
חצבה לה הנסיכה בחייה קבר.

כל איש יוכל לבוא אל החצר פנימה, ובאחד
החדרים אשר אצל הישער אצורים עתיקות שונות אשר
מצאו בעת בנין הבית, ובהם ארון עופרת אחד ואבני
מישכית ומטבעות שונות, והישוער יראם כחפץ לב לכל הבא.
מפה יעלה הלאה להכפר טור אשר בראש ההר,
בהכפר הזה יושבים כחמש עשרה משפחות ישמעאליים,
וכו בית מסגד ומגדל הקריאה, כעד מתת קמץ יניח שומר בית
המסגד לעלות על ראש המגדל, מראש המגדל הזה יראה
הנוסע ביום בהיר מחזה יפה ונהדרה, מחזה העיר הקדושה
ירושלם, וחלק גדול מארץ אבותינו. כאשר יסוב את
מבטי עיניו מערבה יראה את תכונת הר המריה, ואת הדר

כתי המסגד הגדולים העומדים עליו, תכונת הר בצעיתא ועמק הטיראפעאן העובר בינם ובין העיר העליונה, ארמנותיה ומכצריה העתיקים ובתי תפלותיה הרבים ומגדליהם. לפאת דרום יראה את תכונת נחל קדרון ועמק רפאים ונהררים המקיפים אותם מסביב עד גבעת בית לחם ותקוע. לצפונה יראה את חלק העליון של נחל קדרון, המעוטר בימי האביב בירק דשא ופרחי חמד, והלאה את גבעת סקופוס ורמה, וביום צח גם את הר גריזים והר עבל. אך עוד יותר תרהיב עינינו המראה אישר לפאת קדמה מזרחה. מאחורי רוכסי הרים קמנים יתראה לעינינו תכלת ים המלח, אישר שממת עולם שוכנת בסביבו. מפאת האוויר הזך השורר פה יראה לעינינו כי קרוב המקום לנו, אך באמת מרחק שבע שעות יפריד בינינו ובינו, ומאחורי הים הזה יתראו הרים רמים כמראה תכלת, הם הררי נחלת ראובן, ואישר ביניהם יתגשא ההר נכנ, אישר בו ספון חלקת מחוקק.

ברדתו מהמגדל יבוא לפני החדר אישר כפאת דרומית בית התפלה ובו תראה המסורה את "קבר חולדה הנביאה", אך מאמר הז"ל: "קברי מלכי בית דוד וקבר חולדה הנביאה היו בירושלם, ולא פינה אותם אדם מעולם" יסתור את המסורה הזאת, כי מעולם לא נתפשטה העיר עד ראש הר הזיתים. בהמערה הזאת בעצמה אין כל דבר מושך את לב הרואד, ולכן אין על הנוגע להשתדל ולבקש רשיום מאת שמש בית התפלה לבוא אל המערה פנימה. הנוצרים

קראו להמקום הזה קבר ste. Palagia, אשר חיתה בהמאה
החמישית למספרם, והמחמדנים יקראו את הקבר, בהיפּאָת
בְּנֵת חֶסֶן (קבר הנזירה בת חסאן).

מפה ישוב במשעול אחר לפאת דרום, העובר בין
טורי הקברי, אשר מצבותיהם ישוככות ³¹ עדי בואו
לנחל קדרון (וואד אֶלְגָאר).

הנחל הזה יחל בצפונית מערבית העיר סמוך לקברי
הסנהדרין וילך על פני כל העיר, ובקרבת מי השלוח יתאחד
עם גיא בן הנם, ומשם יסיב קדמה, וישתרע הלאה עד ים
המלח. רוחב הנחל איננו שווה בכל המקומות, כראשיתו
הוא רחב במאד, ויש מקומות אשר איננו רחב יותר
מארבעה צעדים, והוא איננו עמוק הרבה, ורק קצרותו
מגדיל את עמקו בעיני העומד על ההרים אשר מסביבו.
בכל עתות הישנה אין בהנחל הזה מים, ורק בימי הגשמים
ודפירת השלגים יעברו מים רבים דרכו, אך לא יעמדו
בו רק משך עת ירדת הגשם. שני גשרים בנוים מעל

³¹ הדבר הזה זמן שפעת מים הנשמים העיפרים משפיע ההם הסבו

מי מצבות רבות נטבעו בעמק האדמה, ומהם ננבו מאת יושבי הספרים, ורק
כמאה מצבות מרבני גדולי הזמן העבר וכלנו לאסוף לפלטה, והם נעתיקם
כמאמרנו קברו ארין הצבוי בהירושלים שנה אז, והנודעים שבהם הם מצבות
הרמנים המאטיבו, חיים ון עטרי בעל אור החיים, וזו יחזיקה די מילוא בעל
סני חדשו, והם המקיבל די שלום שרעבי, קבריהם סמוכים איש אצל אחו
בגלילי ההר סמוך לשלשת אפני הוכרן אשר נזכר.

העמק הזה, האחד אצל קבר מרים והשני אצל יד אבשלום,
והם בנויים זה כחמש מאות שנה.

בהעמק הזה עבר המלך דוד בברחו מפני אבשלום
בנו (ש"ב ט"ז), ובו שרף המלך אסא את המפלצת אשר
עשתה אמו להאשרה (מ"א ט"ז י"ג), ואחריו המלך יאשיהו
את האשרה ואת כל הכלים העשויים לבעל ולכל צבא
השמים (מ"ב כ"ג, ד').

כחמשה צעדים מהשביל אשר ירד ממנו הצובים
ברגלי ההר שלש מצבות עתיקות, הראשונה נקראת
כפי המסורה יד אבשלום, וילידי הארץ יקראו לה טגמור
פּרעוֹן (מגבעת פרעה). המצבה הזאת מורכבת משני חלקים,
חלקה התחתון חצוב מסלע ההר בתבנית מרובע, ודרך של
2, 60 יפריד בינו ובין ההר. ארך כל אחד מעבריו
שישה מטרי, וגבהו 6, 50, אך צדו המזרחי שקוע הרבה
בעפר. בכל אחד מצלעותיו חצובים ארבעה חצאי עמודים,
והכותרת אשר ממעל להם בולטת הרבה, והעמודים אשר
בעבר המערבי נראים יותר ביפים ושלמותם. המצבה חלולה
באמצעה, ובצדה הדרומי והצפוני נמצאים חורים, אשר נכחם
נוכל לכנסם לתוכה, ומאשר כי ההר נמוך פה ולא יכלו לחצוב
ממנו המצבה כולה, הרכיבו על חלקה התחתון חלק המחובר
מאבנים גדולות, ועליו כפה החולכת ומתקצרת למעלה
כמגדל, ובראשו יתפתח מעט כדמות פרח. גובה המצבה
כולה מעל להקרע הנוכחי 14, 60 מטרי.

המסורה אשר תקרא את המצבה הזאת בשם יד

אבשלום" רפת אונים היא, ולא תוכל לעמוד בפני הבקרת,
וכבר העיר הררי"ש בספרו תבואת הארץ דף 157 על רפיון
המסורה הזאת, כי הכתוב בשמואל (ב', י"ח, י"ח) יאמר כי
אבשלום הציב את מצבתו אישר קראה בשם "יד אבשלום"
ב' ע"מ ק ה מ ל ד, ועמק המלך אחד הוא עם עמק שוה
(בראשית י"ד, י"ז), ואותו לא נוכל לאחד בשום אופן
עם נחל קדרון, והחכם וינער יאבה לשער, כי עמק שוה
או עמק המלך היה כחלק אפרים, ועד העמק הזה יצא
מלך סדום לקראת אברהם אבינו אשר שב ממלחמתו את
המלכים, ועבר את ארץ ישראל מצפון לדרום, ויוסף עוד
להזק את השערתו כי בלי ספק הציב לו אבשלום את
מצבתו באחוזותיו הפרטים, אשר היו בבעל הצור
כחלק אפרים (ש"ב י"ג, כ"ג).

סמוך להמצבה הזאת הצובה בסלע ההר מערה
גדולה אשר ההמון יקרא לה "בית החפשית" של המלך
עזיהו, והנוצרים יקראו לה מערת ס"ט יאקאכוס, אך כאמת
היא מערת הקברים של משפחת הכהנים לבית חזיר,
כאשר תעיד הכתובת החרוטה מעל העמודים⁸² (רבה"א
כ"ד ט"ו).

⁸² הכתיבת הזאת קרותה בכתב אשורי ישן, ולכן מוברחים אנהני

להחליט כי הכתיבת נחרתה זמן רב אחרי הבנות המערה. וזה נוסח הכתיבת :
זה קבר והנפש (?) דל (?) אלעזר חניה יועזר יהודה שמעון
יוחנן בני יוסף בן עזר, ואלעזר בני חניה, מבני חזיר.

שני מבואים להמערה הזאת, האחד בפאת צפון, אך הוא מלא עפר ואבנים ונכחו כבד לבוא אל המערה, והשני הוא בצד דרום מול צלע הצפוני של קבר זכריהו. דרך המבוא הזה נבוא לאולם, אשר כותלו המערבי פתוח ברוחב 5 מטר, ותקרתו נשענת על שני עמודים בגובה 2, 30 המפוארים בפטורי ציצים ופרחים, וזר ממעל להם. מהאולם הזה נבוא לאולם שני וגם בו אין כל קבר. בו שלשה פתחים, האחד בפאת מזרח אשר נכחו נבוא לתא קטן אשר בו שלשה כוכין, וממנו נעלה במעלות אחדות לתא פנוי; והפתח השני הוא בפאת צפון, נכחו נבוא לחדר אשר בו שלשה כוכין; והשלשי לפאת דרום המוביל למבוא צר אשר בו אצטבא גבוה ובמעלות נעלה עליה, ומצליה שלשה כוכין.

אצל המערה הזאת עומד מצבת קבר זכריהו. המצבה הזאת איננה חלולה, והיא עומדת בתוך בין שלשת כותלי ההר. תמונתה מרובעת, ולמעלה היא מתקצרת ועולה בתבנית פיראמידה, אך כל אחד מרוחותיה חמשה מטר, והם מפוארים בעמודים וחצאי עמודים, וכותרות להם, והיא היפה והנהדרה בכל שלשת המצבות האלה. כל החלקה אשר סביב המצבה הזאת מלאה קברים משנות מאות עברו ובהם אחדים גם מהמאה הנוכחית, עד כי החפץ לבוא להתכונן על המצבה הזאת או למערת קברי הכהנים אשר אצלה נאלץ ללכת על גבי הקברים.

מִפֶּה נִלְכַּח הַלֵּאָה לְפֶאת דְרוֹם לְאַרְךָ הַנְּחָל, וְאַחֲרֵי
צִעְדִים מִסְפָּר נִבּוֹא אֶצֶל גֵּל אֲבָנִים קִטְמָן הַצְּבוּר בְּצַד הַשְּׁנִי
שֶׁל הַנְּחָל, אֶצֶל שְׁבִיל קִטְמָן הַחֹלֶךְ לְזִרְעֵי הַדְּרוּמִי שֶׁל הַר
הַמְרִיָּה אוֹ הָעֶפְלָ (מ"ב ה' כ"ד). הַגֵּל הַזֶּה הוּא לְפִי הַמְסוּרָה
קָבַר ר' קִלוֹנִימוֹס⁸⁸ אֲשֶׁר לְמַעַן הִצִּיל אֶת אַחִיו יוֹשְׁבֵי
יְרוּשָׁלַם מֵעֲלִילַת מוֹת אֲשֶׁר הָעֲלִילוּ עֲלֵיהֶם צוֹרְרֵיהֶם חָלַל
אֶת הַשֶּׁבֶת, וְלִכְן צִוָּה לְפָנָיו מוֹתוֹ כִּי מִשָּׁךְ מֵאָה שָׁנָה מִיּוֹם
סְמִירְתוֹ יִשְׁלִיכוּ כָל הַיְהוּדִים הָעוֹבְרִים עַל קְבָרוֹ אֲבָן, לְמַעַן
יִכּוֹסֵר לוֹ בַּהֲבִיזוֹן הַזֶּה חֵטְא חָלוּל הַשֶּׁבֶת.

אַחֲרֵי עֲבוּר אַרְבַּעַה רִגְעִים נִרְאָה לִימִינֵנוּ מַעְרָה
חֲצוּבָה בְּסֻלַּע הַר הָעֶפְלָ. הַמַּעְרָה הַזֹּאת הִיא מַעְרַת מִי
הַשְּׁלּוּחַ אוֹ הַגְּחוּן, וְיִלִּידֵי הָאָרֶץ יִקְרָאוּ לָהּ עֵין אֵם
אֶלְדָּרְגִי (עֵין אֵם הַמְדַרְגוֹת), וְהַנוֹצְרִים יִקְרָאוּ לָהּ עֵין ס"מ
מַרִים. בִּשְׁשׁ עֶשְׂרֵה מַעֲלוֹת נִרְדַּ לְאוֹלָם הַמַּעְרָה הַמְקוּרָה,
וּמִמֶּנּוּ נִרְדַּ בְּאַרְבַּע עֶשְׂרֵה מַעֲלוֹת הַחֲצוּבוֹת עַל פְּנֵי חֲצֵי
רוֹחַב הַמַּעְרָה, לְתַחְתִּיתָהּ. גוֹדֵל הַמְקוּה אֲשֶׁר בָּהּ יִקְוֶה הַמִּים
3, 60 מ. בְּאוֹרֶךְ; 1, 60 מ. בְּרוֹחְבָּהּ, וְקִרְקַעִיתָהּ מֵלֵא אֲבָנִים
קִטְמָנִים. הַמִּים נוֹבְעִים מִתַּחַת לְהַמַּעֲלָה הַתַּחְתּוֹנָה, פֶּעַם

88 הוֹמָן אֲשֶׁר בּוֹ חֵי ר' קִלוֹנִימוֹס וַיְחַסְּו לֹא נוֹדַע עַל נִכּוֹן נֶם לְאַחַד
מִמִּצְיָנָיו הַקְּבָרִיכּוֹ הַרְבֵּי כַּעַל שְׁהַיִּג מִבְּיַד שְׁלֹשָׁה חֲכָמִים נוֹדְעִים בְּשֵׁם הַזֶּה אֲךָ אִף
אַחַד מֵהֶם לֹא הִיָּה כַּעֲיָה"ק, וְנֶם הַהֲגָדָה הָעֲלִימָה אֶת זְמַן הַמְקָרָה, וְהִנֵּה בֵּין חֲתִימוֹת
"חֲכָמֵי הַיְשִׁיבָה" עַל הַסְּכֵמַת סְמוּר הַמַּסִּים סַת"ח אֲשֶׁר נִתְּחַדְּשָׁה בִּשְׁנַת ש"ח,
נִמְצָא נֶם הַחֲתִימָה "קִלוֹנִימוֹס בְּכַה"ר יַעֲקֹב ז"ל", וְחֲתִימָתוֹ הִיא הָרֵאשׁוֹנָה עַל
הַסְּכֵמָה הַזֹּאת, וְאוֹלָיו הוּא ר' קִלוֹנִימוֹס כַּעַל הַנֶּם שֶׁל הַהֲגָדָה הַזֹּאת.

פעמים וגם ארבע פעמים ביום, לפי מצב עתות השנה.
 בעת עלית המים יגיעו עד יותר מחצי קומת איש, ובשאר
 עתות היום יגיעו המים עד חצי מטר. מי המקוה ירדו דרך
 תעלה החצובה בההר לעמק הטיראפעאן, ומשם לגנות
 המלך אשר בו ובקצה ההר. התעלה הזאת איננה הולכת בקו
 ישר רק בדרך עקלתון, עד כי ארך התעלה הוא 533 מטר
 לעומת אשר רוחב ההר בקו ישר הוא רק 335 מ. רחבה כקומת
 איש. גבהה איננו שווה בכל המקומות, במקומות אחדים יוכל
 העובר ללכת בקומה זקופה, ויש מקומות אשר עליו לילך על
 ידיו ורגליו. ה' Warren מצא בתקרת התעלה מבוא ההולך
 ומשתרע לפאת מערב ההר, ובסופו יש חדר מקורה ברוחב
 12 מטר, ובו מצא כדי חרס, מנורות זכוכית, פחמים ואפר,
 ומזה אבה לשער כי בהמקום הזה החביאו היהודים את עצמם
 בעת מלחמת הרומאים. החפץ לעבור את כל התעלה הזאת,
 עליו לפשוט את בגדיו ולקחת עמו פנס להאיר את חשכתה.
 נעלה מעל כל ספק כי התעלה הזאת נעשתה בימי
 מלכי יהודה, ואם כי לא נוכל להגביל את שם המלך אשר
 בפקודתו נעשתה התעלה, אך בשום אופן לא נוכל לאחר
 אותה מימי מלוכת חזקיהו. תועלת משנה הביאה התעלה
 הזאת ליושבי העיר, א) על ידה יכלו לסתים את המוצא
 העליון של הגחון (דברי הימים ב' ל"ב, ל'), בעת אשר צר
 ואויב בא על העיר. ב) מהברכה אשר בקצה המערבית
 של התעלה, לקחו יושבי הר ציון ועמק הטיראפעאן, אשר
 עד קציהם התפשטה העיר, מים.

Baurath C. Schick בשנה הזאת מצא האדרכל תעלה שניה ההולכת ממעין השלוח על פני כל רוחב העפל, ולפי הישערתו והישערת הרבה מחוקרי אה"ק התעלה הזאת קדומה מהראשונה, ומאשר כי בזמן מה אחרי חציבתה העמיקו את מוצא השלוח למען הרבות מימיו לא יכלו עוד המים לעבור נכחה, ויאלצו לחצוב תעלה אחרת חדשה דרך רוחב ההר. מי השלוח אינם ערבים לשותיהם ומעטם מלחי, הבא מהפרדת היסודות והחומרים האצורים בהמקום אשר ממנו נובעים המים, וכן מפאת החלאה אשר יסבבו הכובסות ומעבדי העורות, ויושבי הכפר סלואן אשר ממולו יקחו את מימיו אך לתשמישי הבית ולבעירם, ולפעמים בעת מעוט מי הבורות יובאו מימיו העירה. הרבה מיושבי עירנו ילכו ערב ובוקר לרחוץ בו, בהאמינם כי בידי המים האלו לרפאות כל נגע וכל מחלה.

הכפר הכנזי בשפוע הר הזיתים נקרא סלואן על שם מי השלוח (אשר העמים יקראו לו Siloa) אשר ממולו ואחרי בתי הכפר בנוים כחמישים בתים קטנים לעניי התמנים אשר נבנו בהשתדלות חברת "עזרת נדחים", וכעת ישבו בהם גם עניי שאר המקהלות חנם שלוש שנים חליפות. בכלות ה"עפל" יחל גיא בן הנם והוא משתרע מעט לפאת מערב עד לפני הר ציון, ובדרומו הוא מתאחד עם עמק רפאים, והוא היה הגבול בין חלק יהודה ובנימין, וכעת אין לו שם מיוחד. בהגיא הזה עמד מזבח להאליל "מולך", ועליו שרפו המלכים אחז ומנשה את בניהם באש (מ"ב

מ"ז ג', כ"א ו'), ומקום המזבח נקרא בשם "תופת", והמלך
 יאשיהו נתן את המזבח וטמא את המקום הזה. מפה יסוב
 המזרחה ואחרי צעדים מספר יראה לימינו בנין רעוע וחרוב,
 הבנוי מעל לבאר הנקרא "ביר איוב" (כאר איוב), והוא
 עין לגל הנזכר ביהושע מ"ו ז', לסימן הנכול בין יהודה
 ובנימן. אצל מקום שאיבת המים חצובות שקתות להשקות
 את הבחמות, והבנין אשר בצד הבאר היה מלפנים בית
 מסגד. עומק הבאר הוא 38 מ. והיא בנויה מכפנים באבנים
 וטוח במית, ואליה יקוו בימי החורף מי הגשמים הרבים
 היורדים מההרים אשר סביבותיה, ובשנה גשומה יגבר
 המעין אשר בתחתית הבאר ומימיו ישגו במאה, ובמרחק
 עשרים צעדים מפי הבאר יפרצו להם פרוץ וישטפו בחזק
 משך שבוע או שבועים, כנחל קטן שטוף ועבור הלאה
 לפאת מזרח עדי בואם הירדנה. יושבי עירנו יחישבו את עלית
 המים לסימן ברכה, ולכן בעלות מי הבאר יבואו כל רבי
 העיר ונכבדיה, ומנגני הצבא ישמיעו שם מנגינותיהם,
 ויתעלסו שם כל היום בשמחות וגיל³⁴. מי הבאר הזאת
 טובים ונעימים וממנה יקחו יושבי הכפר סילואן לשתייתם,
 והיא תספיק מים לחלק גדול מיושבי העיר כאשר יכלו
 מי הכורות.

הבתים הקטנים העומדים בקרבת המקום הזה בצלע

34 המנהג הזה נזכר כבר במכתב המסע משנת ת"ב להקראי שמואל

ביר דוד הנדפס בספר בני ישראל בפיט סטרייט צד 14.

הדרומי של הר הזיתים, הם בתי האומללים מהמושלמנים אשר מחלת הֶלֶפְרָא דבקה בהם, ולדעת הרבה מחכמי הרפואה היא מחלת הצרעת הנזכרת בתורה"ק. המחלה הזאת תלוה את החולה עדי דדתו אל קבר, והיא איננה מתדבקת רק מורשה מאבות לבנים. אגודת נזירים מאשכנז בנו בית חולים גדול בעד מוכי המחלה הזאת בפאת מערב העיר, בקצה עמק רפאים, והם ישימו לב על החולים לכלי יעזבו את הבית ולכלי יפרו וירכו. אך בביה"ח הזה אין מקום בעד כל החולים ולכן הרבה מהם יושבים על פרשת הדרכים לבקש נדבות, והם מעוררים זועה וגואל נפש.

מפה ישוב על עקבו עד בואו עוד הפעם לגיא בן הנס. גנות הירק הזרועות בהגיא הזה, ובקצה הר העפל אשר אצלו נקראים כפי המסורה בשם גנות המלך (נחמ"י ג' ט"ו) ומאשר כי מי השלוח ישקום תמיד, לכן ירהיבו עין רואיהם ולא יחדלו מלתת פרי בכל עתות השנה. מפה ילך הלאה מעט במקום אשר הגיא יתאחד עם עמק הטיראפעאן, ואחרי צעדים מספר יראה לימינו בפאת מערב העפל קצה השני של תעלת השלוח, ובמעלות אחדות ירד אליה.

בישנת תר"ט נגלה להאדרכל Baurath C. Schick כי צעדים אחדים מהמבוא הזה של התעלה נמצא כתובת חרותה בסלע ההר בקיר הימני, ואחרי עמל וטורח רב (כי ע"י הרפיש והאבנים אשר נקבצו במשך הזמן גבה קרקע התעלה ויכסה שורות אחדות מהכתובת) עלה בידו להעתיקה, ומיד אחריו בא גם הפרופיסור Sayce אשר היה

בעת הזאת בע"ק, ועוד חוקרים מצוינים בכתבי ארץ הקדם, ויתאמצו להשיג העתקה נכונה ממנה באמצעים שונים, ואחרי חקירה ודרישה החליטו כולם כי הכתובת הזאת היא היותר עתיקה מכל הכתובות אשר נמצאו עד היום בחלק המערבי של ארץ ישראל. הכתובת הזאת חרותה בכתב הצורים ובשפת עברית בשש שורות, וקו יסוב אותה מסביב, ובה יספרו החוצצים את דבר עבודת התעלה, ארכה וכובד מלאכתה, וממנה נראה לדעת כי החוצצים חצבו את התעלה משני עבריה כאחת, לאמר מספר מהחוצצים חצבו בההר מפאת מזרח, ויתרם חצבו לעומתם בפאת מערב, עד כי באחרונה פגשו איש את רעהו. אך לדאבון לבבינו מלים רבים מהכתובת הזאת נהיו לשלל לשני הזמן, מהם נמלאו חציץ, ומהם נקרעו ונשכרו עד כי לא נוכל להכירם.

בשנה הזאת חבל אחד מיושבי עירנו, אשר חפץ לעשות עושר ולא במשפט, תחבולה, ויצו לעקור את הכתובת ממקומה ויאמר למכרה לאחד מבתי אסף העתיקות באירופא, אך בטרם בצע זממו, נודע הדבר לממשלתנו יר"ה ותמהר להוציא בלעו מפיו, ובסקודה רוממה שולחה האבן, אשר נשברה בעקירתה לשני חלקים, לבית אסף העתיקות אשר בעיר בירת ממשלתנו, והאיש אשר יבוא לפני התעלה יראה לימינו בהסלע מקום עקירת הכתובת.

והננו נותנים פה לפני הקוראים את העתק הכתובת בכתב מרובע, לפי הסכמת כל החוקרים אשר עמלו ויגעו

בפתרונה, ואחרי השואת כל ההעתקות הישונות.

..הנקבה¹ וזה היה דבר הנקבה בעוד..... עלו
הגרון אש² אל רעו ובעוד שלש אמות להג. קל אש ק
הא אל רעו כי הית זדה בצר מים נרמ... ובים ה.
נקבה חכו החצבם אש לקרת רעו גרין על גרין וילכו
המים מן המוצא אל הברכה במאתים ואלף אמה ומ(א)
ת. אמה היתה גבה הצר על ראש החצבם.

1 הוראת המלה הוואת אשר נשכחה מאתנו היא הלול הנקוב
כהר או כנבעה בידי אדם.
2 השם הזה הנוכח סעמים בהכתיבת כתוב בלא יודי וכן מלה
לקראת בלא אלף.

מפה יוכל הנוסע לעלות דרך עמק הטיראפעאן עד לפני שער האשפות או שער המערכים, אך הדרך מלא אבני נגף וצורי מכשול, ולכן ישוב על עקבו מעט לפאת דרום וילך לימינו בעמק הצר הוא עמק רפאים, ובו ילך הלאה לפאת מערב בין הר "עצה הרעה" (לשמאלו) והר ציון" (לימינו). עדי בואו על הדרך ההולכת חבונה ומפה יסוב הימינה. הברכה החרבה אשר לשמאלו נקראת בערבית בְּרֶפֶת סוּלְטָאן, על שם הסולטאן סלימאן אשר תקן אותה. אך הברכה הזאת מצפון לדרום הוא 169 מ. ורחבה 67 מ. חומתה הצפונית רעועה ומקולקלת במאד, עומקה בפאת צפון ביחד עם העפר הנקבץ בה 10, 90 מ. ובפאת דרום 13 מ. קרקע הברכה הוא סלע העמק וכעת אין בה מים כלל, ולפי הנראה היתה הברכה הזאת נחלקת בימים מקדם לשני חלקים, וחלקה המזרחי נמלא כעת עפר. מלאכת הברכה הזאת תוכיח כי מימי ממשלת היהודים מוצאה, ולפי דעת אחדים מהתרים היא הברכה התחתונה הנזכרת בישעיה (כ"ב ט'). מפה ילך הלאה לפאת מזרח עדי בואו לשער יפו.

(אחר הצהרים). בית הספר התורה והמלאכה אשר לחברת כ"ח, מחוץ לעיר על דרך יפו. שתי מחלקות בבית"ס הזה, האחת ללמוד שפות ומדעים, והשניה ללמוד אומנות. בחלק הלמודים ארבעה מחלקות, ומספר תלמידיו הם 120 והם ילמדו שפת עברית

תלמוד וש"ע, ערבית, טורקית, צרפתית, והמדעים היסודיים, והתלמידים רואים ברכה בלמודם. מספר התלמידים הלומדים במחלקת למוד האומנות, הם 113, ומלאכתם תסתעף לשמנה ענפים שונים והם: פוסל פסילים, מכונן (Mechaniker), חרש ברזל, חרש נחשת, רודד פחים, חרש עץ, חייט, סנדלר. הנערים הלומדים מלאכה, ילמדו שעה אחת ביום שפת צרפת והמדעים הנחוצים. נערים אחדים משתי המחלקות אשר יצמינו בכשרונם ושקידתם ישולחו לפאריז להשתלם בלמודים.

בית הספר הזה עומד תחת השגחת המנהל ה' ג' ס' ים בכה, המקדיש את כל כחות גופו ונפשו להגדיל ולהאדיר את כבוד הבית הזה.

מפה ישוב דרך רחוב יפו עד כלות גן אנטימאס ויכנום בהמשעול אשר לשמאלו וילך הלאה, ובהשוק הראשון אשר לימינו יכנום. דרך השער הראשון אשר לשמאלו יבוא לחצר בית היתומים לבני ישראל הנוסד מנדיבי אשכנז.

בית היתומים הזה נוסד בשנת תרל"ט מאת "הברת חנוך יתומים מבני ישראל בארה"ק" אשר בארץ אשכנז בהשתדלות החכם הנודע וכו' דר' וו. הערצברג אשר עמד בראשו עד השנה הזאת. ראשיתו היה מצער מאד אך מעט מעט הצליח בידי הועד ומנהלי הבית להעלותו מעלה מעלה, וכעת ימצאו בו חמשה ועשרים יתומים. החניכים יקשיבו לקח בבית הספר "לעמעל", ואחרי כלות שני למודם

ימסרו לאומנים ישונים ללמוד מלאכה. אחדים מחניכי הבית אשר הצמינו בכשרונם ושקידתם שולחו לארץ אישכנז, להקשיב לקח בבי"ס למורים, למען יהיו אחרי כן למורים בבתי הספר בארה"ק. הדר' הערצבערג עזב את משמרתו ובית היתומים עומד לעת עתה תחת השגחת ועד מקומי, אשר בראשו עומד ה' דר' פייכטוואנגער, ומושב ועד הכללי של החברה הוא בעיר פֶרנקפורט על נהר מאין, ובראשו עומד הרב הגדול וכו' כמה"ו מרדכי ד"ר הורוויץ אחד מרבני העיר הזאת.

מפה ילך הלאה, לימינו עומדים בתי "בית דוד" הבנויים בנדבת הנביר המנוח דוד רייז מיאנווא בפולין, ובהם יגורו עניי כל המקהלות חנם משך שלש שנים חליפות. ולשמאלו בית החולים לשרי בית רוטשילד.

בית החולים הזה נוסד עוד בשנת תרי"ד בפנים חעיר, ובעת האחרונה כאשר נתרבו מספר היושבים מהוץ לעיר, הואילו שרי בית רוטשילד לבנות במקום הזה בית חולים חדש ברוב פאר והדר. בו ארבעה ועשרים מטות ועניי כל המקהלות יקובלו בו בלי כל תשלום, ורופא הבית ישב שלש פעמים בשבוע להשיב לכל החולים השואלים בעצתו — מבלי הבדל דת — וגם סמי המרפא ינתנו להם חנם.

הבית עומד תחת השגחת הרופא יצחק בי ד"ר דארבאלא.

הנוסע יוכל לצאת מהשער השני של בית החולים, להרחוב הגדול וילך לשמאלו, ומיד אחרי הישוק אשר נכחו

נכנס לבית החוליבו, עומד בית למוד לבנות עוועלין
דע רוטשילד.

בית הלמוד הזה נוסד עוד בשנת תרכ"ד מאת השר
הברון ליוניל דע רוטשילד לזכר נשמת בתו עוועלין.
בשנת תרמ"ז בא הבית תחת הנהגת הגבירה מרת
פארטונע בכה, ומהעת הזאת הוטב מצבו
הרבה, והתלמידות רואות ברכה בלמודן. שלש מחלקות
בהבית וכמאתים תלמידות תקיטבנה בו לקח, בשפת עברית,
ערבית, צרפתית ראשי המדעים, ומלאכת יד. והעניות
שבהן ישיגו ארוחת הצהרים בכל ימי הלמוד וערך בגדים
בכל שנה.

בהבית אשר ממול בית הספר הזה יגור האדרכל
Baurath C. Schiek, האדון הזה בא לגור בעירנו זה
כשלושים שנה, ומאז ועד היום שם את לבבו לחקירת מדע
הארץ הזאת, והוא הרבה להעשיר את ספרות ארץ ישראל,
ובפני רצון יקבל את כל איש החפץ להתחקות על מדע
הארץ הזאת ודברי ימיה.

מפה יכנס בהמשעול הצר אשר לימינו וילך בו
לארך הגדר עד לפני הישער השלישי אשר לימינו, ודרך
הישער הקטון יבוא לבית הספר לבני"ה להאציל
לבית לעמעל.

בית הספר הזה נוסד עוד בשנת תרמ"ו מהגבירה
עליזע הערץ לזכר נשמת אביה שמעון פאן
לעמעל, בהשתדלות המשורר הנודע ד"ר ל. א. פראנקל,

אשר כתת את רגליו לבוא לעיר קדשנו להוציא את המוסדה לפעולה; אך חפץ המיסדת הכבודה לא הצליח כליל בראשונה, כי בני האשכנזים התנגדו להמוסדה הזאת, ותשאר רק לעדת הספרדים, ואם כי עמדה תחת מחסה בית מועצות אוסטריא, בכל זאת אך לעתים רחוקות יכלה לשאת עליה שם בית ספר, והמצב הזה גרם לה כי בשנת תרמ"ז נתאחדה עם בית הספר אשר לחברת גדול יתומים בארה"ק, ומהעת הזאת תלך הלוך וטוב. ארכעה מחלקות בבית הספר הזה, ובהם יקשיבו לקח שמנים תלמידים מבני העדות השונות בשפת עברית, תלמוד ושלחן ערוך, ערבית, אשכנזית, צרפתית ואנגלית, ושאר המדעים היסודיים, והתלמידים יעשו חיל בלמודם. תלמידים אחדים שולחו כבר לאירופא ולעיר בירת ממשלתנו להשתלם בלמודים ולשוב אח"כ לארה"ק. העניים שבהתלמידים ישיגו ארוחת הצהרים בבית היתומים הגו' וערך בגדים בכל שנה.

הבית עומד תחת השגחת המנהל ה' אפרים כהן (יליד ירושלים), והוא משתדל בעד התקדמות התלמידים, ומצבם בימים יבואו.

יום ג). (לפני הצהרים) מערת צדקיהו, מערת ירמיהו או חצר המטרה; בפנים העיר דרך שער שכם, בית מקלט הצבא הישן, מצודת אנטוניא, הברכה, שער באב קטנה של מקום המקדש, החנויות ושער צמר הנפץ, בית המשפט ושער השלשלת (באב אלקסלטה), שריד הנשר הישן, מושב זקנים, ביה"כ תפארת ישראל, ביה"כ הקראים, ברכת חוקיה.

(אחר הצהרים) ברכה העליונה. קברי מלכי בית דוד על הר ציון.
בית מקלט הארמנים.

גם היום לא ישכח הנוסע לקחת עמו נרות. כמאה וחמשה ועשרים צעדים משער שכס והלאה, על הדרך ההולך להירדן הצובה בהסלע אשר מתחת לחומת העיר מערה גדולה הסגורה בדלת ברזל. מפתח המערה מונח בבית מועצות העיר, ובעד מתת קמץ יוכל כל איש להשיגו. מפאת העפר הצבור לפני החומה לא יראה פתח המערה לעיני העובר בדרך, ועליו לעלות על תל העפר, ואז יראה מיד את פתח המערה. המערה הזאת משתרעת מצפון לדרום בארך 196 מ., וגבהה כקומת איש. מפרצים שונים מסתעפים בשני צדדיה. הנוסע ילך תמיד לצד קיר המערה, אם הימיני או השמאלי למען יוכל לשוב על עקבו, ועוד יותר טוב יעשה אם יקח עמו חבל דק וארוך, ויקשור את קצהו האחד בפתח המערה, ואת קצהו השני יאחז בידו בלכתו. אחינו יקראו להמערה הזאת מערת צדקיהו³⁵,

35 המסורה הזאת נזכרת כבר בהמאה הראשונה להאלף הנוכחי מאת הרב אשתורי הפרחי בספרו כסופים (ברסום ברלין תר"א, בטעות מערת חזקיהו). אך בכ"ו לא תוכל לעמד בסני הבקרת כאשר נבאר : ארך המערה הזאת הוא כמאתים מטרי, ולפי זה תשתרע אך תחת חלק ההר בצעיתא, ורק אחינו אשר לא הרהיבו עוז בנפשם לבוא עד קצה המערה הגדולה והאיזומה הזאת, חשבו כי היא משתרעת עד ערבות יריחו, והיא המערה אשר ברה המלך צדקיהו וכני חילו מפני חיל הכשדים, ואצל ערבות ירחו השונמה ע"י צבי אשר רדפו אחריו בדרשת חו"ל. בהכתובים בירמיה (ל"ט ד' ט"ב ו') כתוב מפורש כי המה ברהו דרך שער בין

והערבים יקראו לה מַרְרַת אֶלְכַתְּגִין (מערת צמר הגפן), אולם לפי החלטת החוקרים היא רק מחצב אבנים גדול, אשר ממנו חצבו אבנים לבנין מגדלי העיר ומבצריה, וחומת מקום המקדש. במקומות אחרים מכותלי המערה יראו עוד את המקומות אשר בהם העמידו החוצנים את מנורותיהם, והחורים אשר בהם תקעו את יסודותיהם להבקיע את האבן. עמודים גדולים וחזקים אשר נעשו על ידי החציבה, תומכים את כפת ההר. קרקע המערה איננה שוה, וכיחוד בהמקומות אשר בהם נפלו ונגללו פלחי אבנים. באמצע המערה לצד ימין גוטפים מים רעים הנזולים מכור מים אשר בפנים העיר מעל להמקום הזה. ממול המערה הזאת במרחק צעדים מספר יראה הנוסע מערה בסלע ההר, המוקפת חומה עד החצי, והיא תקרא בפי המסורה בשם מערת ירמיהו³⁶. רך משעול צר ילך ישר עד לפני חומת המערה, וכדפקו על הפתח הקטן יפתח בעל המערה אותו, בעד שבר רבע פראנק לאיש, ואם ירבה לבקש יותר מזה יפנה לו עורף, ואז יתרצה לפתוח לו את החצר. ראשונה נבוא לחצר

החומותים אשר על גן המלך, וכבר הזכרנו למעלה כי גן המלך היה בדרום העיר בקצה הר העפל וניא בן הנם.

³⁶ המסורה הזאת נזכרת מתרי הארץ מבני העמים מהמאה החמש עשרה למספרם, והנוסע הקראי שמואל ב"ר דוד אשר תר את ארה"ק בשנת התי"א, יזכיר גם הוא את המערה הזאת בשם "חצר המטרה", ולפי דבריו בה גם קבר ירמיהו הנביא וקבר ישעיהו הנביא.

קטן הנמוע עצי פרי וכו מתגוללים פלחי עמודים. מהחצר
 הזה נעבור דרך חדר אשר תבנית בית מסגד לו למערה
 אחת. ואח"כ למערה אחרת עגולה אשר ארכה 45 צעדים
 ורחבה 35 צעדים, וכפתה נשענת באמצעה על עמוד חזק.
 בדרומית מערבית המערה יראה השוער את קבר השולמן
 אברהים. בצפונית מערבית נרד במעלות לחצר אחר
 וכו בור גדול ויפה אשר כפתו נשענת על עמוד חזק,
 ולפי המסורה הוא הבור אשר בו הורידו את ירמיהו.

מפה ישוב על עקבו ויכנס דרך שער שכם בפנים העיר
 וילך לארך עמק המיראפעאן. הרחוב הזה הומה מאדם,
 ומשני עבריו עומדים בתי קהוה קמנים, אשר בהם יושבים
 בני הכפרים הכאים העירה, אחרי גמרם את עסקיהם,
 ושם ימצאו לכל דורשיהם. אחרי צעדים מספר יתפרד
 הרחוב לשנים, הראש האחד פונה לימין, והוא הולך עד
 רחוב היהודים; והראש השני פונה לשמאל והוא יקרא
 בערבית אלנאד (העמק), וכו ילך הלאה עדי כואו להנתיב
 השני אשר לשמאלו, והנוצרים יקראו לו "נתיב העצבת"
 (via dolorosa), ועל כל מדרך כף רגל ממנו טפלו
 הגדות ומסורות שונות. במקצוע הרחוב עומד בית הכנסת
 אורחים אשר להקמוליקים בני אוסטריא. הבית הזה
 הוא אחד הבנינים היפים בעירנו, ומלכים ורוזנים התאכסנו
 בו. — צעדים אחדים אחריו עומד בית הספר אשר
 להנזירות "אחות ציון". תחת הבנין הגדול הזה נגלו
 טכואים ושרידי בנינים המובילים למקום המקדש, וכן

ברכה גדולה אשר חלקה האחד מכוסה באחד החדרים, ובחלקה השני יקוו עוד מים. הברכה הזאת וכן הברכה השניה הנמצאת תחת בית מקלט הצבא, הם שרידי ברכת Struthia (מלחמות היהודים ה' י"א ד'). בפנים החצר נמצא אבן גבוה, אשר ראשה רחב וחלק, ולפי השערת אחדים מהתרים האבן הזאת היא "אבן הטועין" הנזכרת בכבא מציעא (כ"ח ע"ב). ממול בית הספר הזה עומד בית מקלט הצבא (הישן), וצעדים אחדים אחריו יש מבוא צר וחשוך ההולך למקום המקדש. השער הזה נקרא בַּאב אֶלְעָמָה (שער החשך), או בַּאב שְׂרִיף אֶלְאֲנָיָא (שער כבוד הנביאים), והוא עומד במקום שער ט ד י הנזכר במדות (פרק ב' ג'). אצל המבוא הזה יראה עקבות שרידי בנין עתיק מאד, הוא שריד מבצר אנטונויא (מלחמות היהודים או כ"א) אשר הקיף גם את מקום מקלט הצבא הנזכר. צעדים מספר אחרי השער הזה יש שער שני למקום המקדש הנקרא בַּאב חָטָה. הרחוב אשר לשמאל הדרך הולך לרובע באב חטה, ברובע העיר הזה הכולל כל גבעת בצעית א הישנה, יושבים מושלמנים מדלת העם במספר מעט, ורובו מלא חורבות ומקומות פנוים. מאחינו יושבים בו אך כעשרים משפחה, מרביתם בחצר אחוזת כולל ווארשא. הלאה מעט עומד "בית תפלת ס"ט אנא" אשר מוצאו מימי נושאי הצלב, והשולטן סלח-אדין שנה אותו לבית מדרש לנזירי המחמדנים, ועל שמו יקראו ילידי הארץ את המקום הזה "סלחיה". את

המקום הזה נתן השולטן עֶבֶד אֱלִמְגִיד מִיד אַחֲרֵי מַלְחַמַת קָרִים, מִנְחָה לְהַקְסֵר נְפֹלִיּוֹן, וּמַהֲעֵת הַזֹּאת בֵּית הַתְּפִלָּה הַזֶּה תַּחַת חֲסוֹת הַצְרַפְתִּים, בַּחֲצֵר בֵּית הַתְּפִלָּה הַזֶּה גִּלּוֹ בעֵת הָאַחֲרוֹנָה בְּרַכָּה יִשְׁנָה אִשֶׁר לְפִי הַשְּׁעָרָת אַחֲרִים מֵהַתְּרִים הִיא בְּרַכַת "בֵּית חֶסְדָּא" או "בְּרַכַת הַצֶּאֱן" הַנּוֹדַעַת אֶצֶל הַנוֹצְרִים. — מִפֶּה יֵלֵךְ הַלֵּאָה עַד שְׁעַר הָעִיר וַיִּסּוֹב הַיְמִינָה עַד שְׁעַר מִקְהַמ"ק הַנִּקְרָא בֵּאֵב אֱלֵאֶסְכָּאֵט. בַּהַשּׁוּרוֹת הַתַּחְתּוֹנוֹת שֶׁל חוֹמַת מִקְהַמ"ק אֶצֶל הַשְּׁעַר יֵרָאֶה אֲבָנִים גְּדוֹלוֹת הַמְּקוֹצְעוֹת בַּקְצִיָּה; וּנְכַרּוֹת כִּי הֵן שְׂרִידֵי הַחוֹמָה הַיִּשְׁנָה. בַּפֶּאֶת מַעֲרֵב הַשְּׁעַר נִשְׁעַן לְחוֹמַת מִקְהַמ"ק יֵשׁ בְּרַכָּה גְּדוֹלָה הַמוֹקֶפֶת מְכַל עֲבָרִיהַ בְּבַתִּים וּגְדָרִים, וְרַק דֶּרֶךְ הַחֲלוֹנוֹת וְהַפֶּתָחִים נוֹכַל לִרְאוֹתָה. אֶרֶךְ הַבְּרַכָּה 110 מֵטֵר וְרַחְבָּהּ 40 מֵטֵר, קִרְקַעִיתָה מְכוּסָה בַּעֲפֵר בְּגוֹבָה 6 מ. וְיוֹתֵר, וְאֵךְ לַפְעָמִים רַחוּקוֹת יִקּוּ בָּהּ מֵיָם. הַבְּרַכָּה הַזֹּאת נִקְרָאת בְּעֵרְבִית בְּרַכַת אִשְׂרָאֵין (בְּרַכַת יִשְׂרָאֵל) וְעַד הַעַת אִשֶׁר נִגְלַתָּה הַבְּרַכָּה בַּחֲצֵר בֵּית תְּפִלַת ס"ט אֲנֵא קִרְאוּה רַבִּים מֵהַתְּרִים בִּשְׁם בְּרַכַת הַצֶּאֱן, אֵךְ בְּאֵמַת הַבְּרַכָּה הַזֹּאת הֵיטָה רַק תְּעַלַת מְבַצֵר הָעִיר וּמִקּוֹם הַמִּקְדָּשׁ, וְכֹל שֵׁם מִיּוֹחַד לֹא הִיָּה לָהּ. מַחוּץ לְחוֹמַת הָעִיר בַּפֶּאֶת שְׁמַאֵל יֵשׁ עוֹד בְּרַכָּה קְטַנָּה הַנִּקְרָאת בְּרַכַת "חֶמָאֵס ס"ט מְרִים", עַל כִּי מִיָּמֶיהָ יִלְכוּ לְבֵית הַמִּרְחֶץ ס"ט מְרִים אִשֶׁר בַּפְּנִים הָעִיר אֶצֶל הַשְּׁעַר, אֵךְ הַבְּרַכָּה הַזֹּאת חֲדָשָׁה הִיא וְאֵין לָהּ כָּל זָכֵר בַּקּוֹרוֹת יָמִים עֲבָרוּ. מִפֶּה יִשׁוּב עַל עַקְבוֹ אֵל הַרְחֹב הַהוֹלֵךְ לְאֶרֶךְ

המיראפעאן וילך הלאה לשמאלו. פה יבנו כעת בית
 הכנסת אורחים לכנסית הארמנים המאוחדה. הרחוב
 הראשון אשר לימינו הוא החלק העליון של נתיב העצבת.
 הבית אשר אחרי הרחוב הוא "בית הכנסת לעדת הגורים".
 אחרי צעדים אחדים יבוא לפרשת רחובות, הרחוב אשר
 לשמאלו מוביל למקום המקדש, והרחוב אשר לימינו הולך לפני
 השער השני של בית פקודת העיר. כמעט כל בניני החלק
 התחתון של הרחוב הזה המה מזמן נושאי הצלב הראשונים.
 אבניהם חלקים ומלוטשים, וקשתות הדלתות והחלונות
 מפותחים פתוחים מעשי אמן. הבית אשר לפני בית פקודת
 העיר הוא בית תמחוי לעניי המושלמנים
 הנקוב בשם מקנת אלפקרא. אחרי שני רגעים יבוא
 לפרשת רחובות, הרחוב אשר לימינו נקרא שוק באב
 פתגין, ולשמאלו רחוב מקורה המוביל לשער מקום המקדש
 הנקרא באב פתגין (שער צמר הגפן). בשני צדי הרחוב
 הזה יש חנויות סתומים באבנים ועפר. בהחנויות האלו
 היה לפני שוק צמר הגפן, וע"ש נקרא השער הזה והרחוב
 ההולך לימין בשם "שער שוק צמר הגפן". בנין החנויות
 האלה יראה בעליל כי מימי קדם מוצאם, וההמון יאמין
 כי החנויות האלו הם החנויות אשר בהם ישבו הסנהדרין
 אחרי צאתם מלשכת הגזית (שבת ט"ו א') אך אין כל יסוד וזכר
 להשערה הזאת. בקצה הימין של הרחוב הזה יש מבוא לבית
 המרחץ הנקוב חמאם אלשפע (מרחץ הרפואה) והוא נכבד
 בעיני הישמעאלים, ונשים לא תבאנה בו לרחוץ. אצל

אולם בית המרחץ יש בור מים גדול אשר מימי קדם מוצאו, ומימיו אינם נעימים לחיך שותיהם, והישמעאלים יאמינו כי המים האלו אוצרים בקרבם רפאות תעלה. בשובו מרחוב החנויות הזה ילך בשוק באב אֶלְכַתְנַן אשר למולו, ואחרי צעדים אחדים (מיד אחרי הרחוב אשר לימינו) עומד בית הכנסת החדשה לעדת המערבים, ובו בתים לתלמוד תורה ומעון לעניי ואלמנות העדה הזאת. החצר אשר ממול ביהכ"ג הזה הוא בית הת"ת לעדת וואלין, אשר נוסדה בשנת תרמ"ח בנדבת הגביר וכו' כמ"ו פנ"ח ס' ג' ומלבד הכסף הרב אשר הוא נותן להחזקת הת"ת מדי חדש בחדשו, קנה עוד את החצר הזה לאחוזה לבית ת"ת להעדה הזאת³⁷. מפה ישוב ויכנס בהרחוב אשר לפני הביהכ"ג, ובהבית הראשון אשר לשמאלו נמצא בית היתומים הנוסד מחרב הגאון מהריל"ד מבריסק. בית היתומים הזה נוסד בשנת תר"ס, ומטרתו היתה לדחוק את רגלי בית היתומים הנוסד מנדיבי אשכנז. מטרתו זאת לא עלתה בידו, ולעומת זה הביא גם הוא תועלת רבה ליתומים ונערים עזובים, הנמצאים למכביר בעי"ק. מספר היתומים הנמצאים בו הוא כששים ויותר, כי מנהליו לא ישימו קצב למספר הנערים אשר יאספו

37 מלבד בית הת"ת הזה קנה עוד הגביר הנוסד חצר לבית ת"ת

לחסדיו כולל ווארשא, גאליציה ועוד, העומד בנתיב צד מאחורי רחוב המאידאן.

וגם להחזקת בית הת"ת הזה יתן סך מסוים מדי חדש בחדשו.

אל הבית לפי ערך הכנסתו, ולכן לא יוכלו לתת להנערים כלכלה טובה וכל צרכיהם, וע"י זה יעזבו הרבה את הבית לפני כלות זמן למודם. הנערים ילמדו מלאכה אצל אומנים שונים, ובערב ילמדו חומש ושלחן ערוך. הלאה מעט אחרי אשר יסוב הרחוב לפאת מערב יראה את בית פקודת העיר, בו בית פקודת הפחה, בית פקודת השוטרים, בתי פקודת הנכסים ועוד, וכל איש יוכל לכנוס בו. הבית הזה גם הוא מהבנינים הישנים אשר מימי נושאי הצלב מוצאם, ורק זה כחמש עשרה שנה הרחיבוהו ויתקנהו כדרוש לפי מצבו ותכונתו עתה. מפה ישוב על עקבו עד לפני שער חנויות "צמר הגפן" הנז', וילך הלאה לימינו, לשמאל הדרך יראה בנין קטן ולפניו שקת, הוא אחד מהחמשה בנינים אשר נכחם באו מי "ברכת שלמה" העירה. תעלת המים הזאת תוקנה בשנת תרכ"ו, והישר משה מונטפיורי זל"ה אשר היה אז בירושלם נדב גם הוא לצורך תקונה 300 ל"ש, אך זמן קטן נהנו יושבי עירנו מהמפעל הטוב הזה, כי אחרי עבור זמן מה קלקלו מביאי המים את הצנורות, וגם יושבי בית לחם היו כמעל הזה, כי המה חפצו להביא את מי ברכת שלמה אליהם. החצר אשר אחרי הבנין החרב הזה הוא בית המדרש "נחמת ציון" אשר לכולל אונגרו. בצדו האחד ביהמ"ד להפרושים, וממולו להחסידים, ובו גם בית ת"ת לכני העדה הזאת. מפה יעלה במעלות עדי כואו לשוק אלסלסלה, ואז יפנה לשמאלו עדי כואו אל שער מקהמ"ק

“באב אלסלסלה” אשר על שמו נקרא גם השוק. השער הזה הוא השער הראשי של מקום המקדש, ונכחו יבואו כל רבי העיר ונכבדיה ביום חג ומועד. מעת מלחמת קרים נתנה הרשות מאת הדר השולטן יר”ה לכל בני הדתות השונות לבקר את המקום המקודש הזה, אשר עד העת הזאת אך בחרף נפש הצליח בידי אחדים מתרי הארץ לבוא בו, והחפץ לבקרהו עליו לקחת עמו שומר מבית מועצות הציר אשר הוא חוסה בצלו, או מבית פקודת השוטרים לבלי יפגעו בו הנערים השוכבים המשחקים בהמקום הזה, או אחד מפראי הנזירים. אחינו לא ידרכו מהלאה למפתן השער הזה על פי הדין המפורש ברמב”ם הל’ בית הבחירה ו’ י”ד, והמה יוכלו לראות את הדר המקום הזה ותפארת בניניו מעל ראש הר הזיתים, ומעל כפת בתי הכנסיות, ושאר המקומות הגבוהים. הבית העתיק אשר לשמאל הדרך הוא בית המשפט (מִחְקָמָה). הבית הזה נבנה בשנת 1488 לשם בית מסגד. ועד היום יראו בקיר הדרום של האולם מקום חלול כנהוג בבתי המסגד, והמקום הזה מוקף בשבכת ברזל. דרך חלון אשר בהצד הזה יוכל הנוסע לראות את חלק הצפוני של כותל המערבי המוקף בבתי המערבים. בהתא אשר במקצוע הצד הזה ישב שעות אחדות ביום שופט הישמעאלים. באמצע האולם בנוי ברכה קטנה ובאמצעה עמוד אשר נכחו הזרקו מי ברכת שלמה. מפה ישוב לארך שוק באב אלסלסלה עד הנתיב ההולך לכותל המערבי וילך בו עד הנתיב האחרון אשר לסני כותל המערבי.

הנוסע אשר לא ירמ הדרך לנגדו יוכל לבקר עוד הפעם את כותל המערבי, ובשובו ילך בהנתיב הזה לפאת דרום עד כלותו, ואז יראה לשמאלו משעול צר, העובר באדמה נמושה אשר עלתה כולה קמשונים, עד מקצוע הדרומי של כותל המערבי, ובסופו עומד עץ תאנה גדול. אבני השורות התחתונות של הכותל גדולות במאד, ובהשורה העליונה יראו עקבות קשת עתיק הוא שריד הגשר אשר חבר את הר המריה עם הר ציון (מ"א י') השריד הזה נקרא בפי התרים בשם קשת ראבינזאהן, על כי הוא היה הראשון אשר גלה את השריד העתיק הזה. מפה ישוב על עקבו עד שוק באב אלסלסלה וילך הלאה עד הרחוב אשר לשמאלו ההולך להמידאן (אשר בו עבר גם ביום הראשון), ובהשוק הראשון אשר לימינו יכנס, ובאמצעו יש פרישת שבילים, הנוסע יכנס בהשביל אשר לשמאלו וילך בו עדי בואו למבוא קטן סתום, והבית השני בהמבוא הזה הוא בית מושב זקנים.

הבית הזה נוסד בשנת תרל"ט מאת ה' שמואל ברוך סנדרס מאוסטרליה. ראשיתו היה מצער מאד, ואיש מיושבי עירנו וגם המיסד בעצמו לא האמין כי יבוא יום אשר המוסדה הזאת תהיה אחת המוסדות הגדולות אשר בהן עי"ק תתפארי, אך מעט מעט הצליח בחריצת המיסד והשתדלותו להגדיל ולהאדיר את הבית הזה והכנסתו, ובסוף שנת תרמ"ט הצליח בידו לקנות את הבית הגדול הזה אשר מחירו עלה לסך 24000 פראנק לאחזת עולם

לבית מושב זקנים, בנדבת והשתדלות הגביר המרום וכו' כמה"ו ארי' ליב פרידלאנד בסמ' פטרבורג. ועתה כאשר נודע לו כי הבית הזה עומד דחוק וצפוף ואיננו מסוגל ונוח למושב זקנים, קנה כברת ארץ גדולה בת 10,000 אמה מחוץ לעיר על דרך יפו, ויש את נפשו לבנות עליה בית גדול ורחב ידים, אשר יהיה ערוך בתכנית טוב ויפה כראוי, ומיד אחרי הבנותו יעתק מושב הזקנים למקומו החדש, והבית הזה ימכר, ומחירו יהיה קדיש להחזקת המיסדה הזאת.

ששה ושלישים זקנים יכולכלו בבית הזה ככל צרכיהם, ובבקר ולפנות ערב ילמדו יחד שיעור משנה וגמרא. הנהגת המוסדה מסורה בידי ועד של שלשה אנשים, אשר בראשו עומד המיסד. בשוכו יסוב לימינו ויעבור דרך מבוא המקורה על פני כולו ובצאתו ילך לשמאלו, ואחרי צעדים מספר יעמוד לפני בהכ"נ תפארת ישראל אשר לעדת חסידי ואהלין.

ביהכ"נ הזה נקרא על יום הרה"צ ר' ישראל מרוזין זצ"ל. ועוד בישנת תרכ"ב החלו לבנותו, אך כאשר הגיע המלאכה עד המספחות לא עצרו מנהלי העדה הזאת כח לכלות את בנינו, ויעמוד ביהכ"נ הזה שנים מספר מבלי כפה עד שנת תרל"ב, אשר אז הואל בן הרה"צ הנז' אשר ישב על כסאו אחריו בסאדוגורא, לשלוח איש עתי אשר מלא את ידו לגמור את מלאכת בית מקדש המעט הזה על חשבוננו, ומנהלי העדה הואילו לשכללו ולפארו מכפנים.

עד כי הוא אחד מכתבי הכנסיות היפים בעירנו. שתי מכפלות להבנין הזה, המכפלה התחתונה מושכרת לכתבי מעון, ובהכ"נ הוא בהמכפלה העליונה, דרך חלונותיה אשר בפאת מזרח יראו היטב חלק ממקום המקדש, אך מהמעקה הסוככת את כפת ביהכ"נ יראה את כל חלקת הר המריה, ואת הבנינים הנהדרים הבנויים עליו. החצרות אשר ממול ביהכ"נ הם אחוזת עדת הקראים ועל שמם נקרא הרחוב הזה חַרְט אֶל־קְרָאִים (רחוב הקראים).

עדת הקראים פה קטנה במאד. מספר נפשותיה הוא רק חמישה ועשרים, והמה נאחזו בעיקר בהמקום הזה עוד מימות ענן, וכולם יגורו בהחצרות האלו אשר הם הקדש הקהלה. פקיד העדה הוא החכם וכ"י משה הלוי, והוא מקבל בסכר פנים יפות את כל הבאים לבקר. ביהכ"נ קטנה להם בתחתית החצר הזה, ובמעלות רבות ירדו אליה, כל דבר עתיק אין בו, זולת תנ"ך כתי"ע עם מסורה ופירוש הנכתב על קלף בכתב מרובע, והמסורה עם הפירוש כתובים בשני עברי הדף בציורים יפים, ע"י הסופר מרדכי בן ר' יצחק דלבורנעס, בשנת פ"ב לאלף השישי, והוא הקדש הקהלה. לפי קבלתם התפלל ענן בכית הכנסת הזה. החפץ לראות את בית הכנסת יבוא דרך אחד משני השערים אשר להחצר, וישאל על מעון הפקיד הנז', אשר הוא בעצמו או אחד מבניו ילכו להראותו לכל מבקש בחפץ לב. משה ישוב על עקבו עד מהלאה להמכוא המקורה וישוב לשמאלו, ובכלות הרחוב ילך עוד הפעם לשמאלו. החצר

אשר ממול הרחוב הוא ביהכ"ג הגדולה אשר לעדת
המערכים ובה גם ישיבה. החצר שאחריו הוא אחוזת
עדת האשכנזים, ובה יגורו עניי כל הכוללים חנם משך
שלוש שנים חליפות מנדבת הר"ד רייז מיאנאווא. בהחצר
אשר אחרי "בית דוד" מושב ועד כל הכוללים אשר
לעדת האשכנזים.

בית הועד הזה מתנהג על פי ממוני הכוללים השונים
של העדה הזאת, והוא יפקח על כל צרכי העדה כולה
ועניניה, ובימים האחרונים הואילו ראשי הועד להאציל
חלק מהכסף הנכנס לידם לתמיכה קימת, לאמר: לבנות
בתים מחוץ לעיר, אשר בהם ישבו עניי העדה הזאת, והחפץ
להתחקות על מצב העדה והנהגתה יוכל לסור לבית הועד,
ומנהליו נכונים להראות את פעולות הועד וחשבונותיו לכל
דורש. מפה ילך הלאה לארך הרחוב היורד במעלות אחדות
לרחוב היהודים, ומפה ילך לימינו עד סוף רחוב היהודים
ויעבור לפני שוק אלחודרא עד הרחוב ההולך לפני
הבאזאר.

פה מסתעפים לימינו שלשה שוקים אשר בסופם
יתאחדו. השוקים האלו לא שנו את טעמם ותכונתם זה
מאות בשנים, ובמצבם הנוכחי מתוארים הם בספרי הנוסעים
מבני עמנו מהמאה השלישית להאלף הנוכחי, ובהם יראה
ההולך את מצב המרכולת והאומנות בארץ הקדם. השוק
הראשון הוא שוק הצורפים, ובו יושבים גם גדולי גדילים
ופתילי צעצועים, ורוב יושביו המה יהודים. הרחוב הזה

איננו קצר מאד אך משני עבריו בנוים אצטבאות רחבים, אשר עליהם יציג החנוני את סחורתו, והאומן את שלחן עבודתו, והוא איננו הולך על פני כל ארך שני השוקים האחרים, ובאמצעיתו יתאחד עם השוק השני. השוק השני נקרא בערבית שוק אלעטרין (שוק מוכרי סמים ותמרוקים), השוק הזה צר מאד, ובעלי החנויות יצרו עוד את צעדי ההולכים בהעמידם את חלק מסחורתם החוצה, עד כי לא יוכלו לילך שלשה אנשים יחד בהרחוב הזה, חנויותיו קטנות מאד ונראות כארונות-עץ הקבועים בקיר. השוק השלשי נקרא שוק אל לחאם (שוק הבשר), הוא רחב מעט מהשוק הקודם, וגם חנויותיו גדולות מחנויות השוק הקודם. בראשיתו יושבים מוכרי הבשר ואחריהם צורפי נהשת, ובסופו תופרי נעלים אדומים כאשר ינעלו בני הכפרים. שני השוקים האלו נסגרו מאז ומקדם בדלתות עץ מיד אחרי שקיעת החמה, אך זה שנים אחדות נרקבו ונשברו הדלתות ובוזו בא קץ להמנהג הקדום הזה. הנוסע ילך בהשוק הראשון הוא שוק הצורפים עד קצהו ויבא להשוק השני, הוא שוק הסמים והתמרוקים, וממקום עמדתו יוכל להעיף מבט עינו על פני הרחוב הזה לימינו ולשמאלו, ואחרי כן יעבור בו ברחבו ויכנוס דרך שוק קמץ המבקר את שלשת השוקים האלו להשוק השלשי, הוא שוק הבשר, וילך לימינו עד כלות השוק. לשמאלו יש רחוב רחב הכלה לפני שער הנתיב של בית תפלת הקבר. בהרחוב הזה בנו הרוסים בנין גדול להכנסת אורחים ובית תפלה, באמצעו מבוא להחלקה

אשר ילידי הארץ יקראו לה מוריסטאן (בית המשוגעים)
והלועזים בשם Johanniter Orden בהמקום הזה עמד בימי
ממשלת הנוצרים בית חולים גדול והכנסת אורחים, אשר
אורחים וחולים לאלפים מצאו מנוח בו, ואצלם בית תפלה
ובתי מקלט אחדים, אך כאשר לכד השולטן סלח אדין
את העיר תקע את משכנו בהמקום הזה, ואחרי כן הקדיש
את הכנסותיו קדש לבית תפלת עמר אשר על מקום
המקדש. המקום הזה היה חרב ושמש ותלי עפר הוצברו
בו, ובשנת תרכ"ט כאשר בקר יורש עצר ממשלת פרוסיא
פרידריך ווילהעלם בלכתו למסעו ירושלימה את הדר
שלטון תוגרמא יר"ה נתן השולטן את המקום הזה מנחה
לממשלת פרוסיא, ויורש העצר בבואו ירושלימה החזיק
בו, ומיד החלו לפנותו ולבנות בו בית תפלה לכנסית
העונגלים, ובשנה האחרונה פתחו בקצהו הדרומי דרך
לרחוב הבואר. — מפה לא ילך הלאה עד סוף הרחוב
כי הנוצרים יושבי הקרנות אשר בהרחוב יכו בלי כל חק
ומשפט את כל איש יהודי אשר יהין לעבור דרך הנתיב
אשר לפני בית תפלת הקבר או לגשת בקרבתו, רק
ישוב על עקבו וישוב מעט הימינה עדי בואו להרחוב
המתאחד עם שוק אלעטרין וילך הלאה לפאת צפון.
אחרי צעדים אחדים יראה לשטאלו מכוא הגבוה מעט
מעל פני הרחוב, בקצהו בנוי כנסיה גדולה להקופטים
ולהאביסינים הנשענת בקצה המערבי לבית תפלת הקבר.
מפה ילך הלאה לארך הרחוב המקורה מאמצעיתו עד

סופו ורק בשנים האחרונות פתחו בתקרתו חלונות אחדים להאיר מעט את השכנתו. הרחוב הזה ישתרע הלאה עדי התאחדו לפני שער שכס עם רחוב עמק המיראפעאן. בכלות התקרה יפנה לשמאלו ופה יחל רובע הנוצרים. הבית הראשון בהרחוב הזה הוא הכנסת אורחים להעונגלים מבני אשכנז הנקוב בשם *Johanniter Hospitz* והוא בנוי על פני תקרת הרחוב הקודם, ולכן לא יוכלו לפתוח בתקרתו די חלונות, בו יוכלו כל ילדי הארץ הזאת לגור כחמשה עשר יום. באמצע הרחוב הזה יש שער לבית המסגד העומד אצל בית תפלת הקבר. הרחוב הזה ילך עוד הלאה לרובע הפרנציסקנים, ובסופו בית המקלט של האגודה הזאת המשתרע ברוחב עד חומת העיר. בו בתי ספר לנערים ונערות, ובית ספרים גדול, בתי מקלט לנזירים, בית דפוס גדול ועוד. אך הנוסע לא ילך הלאה לאורך הרחוב רק יכנס בהרחוב אשר לשמאלו הוא רחוב הפטריאק הנקרא על שם ראש הכנסיה (Patriarch) היונית הנקרא בערבית בטראקי, הגר בקרבתו. אחרי צעדים אחדים יראה לימינו רחוב, בהרחוב הזה בית מקלט לנזירים ונזירות, ובו בית ספרים גדול לכנסית היונים, מושב ראש הכנסיה, ובתי ספר לנערים ונערות, אך הנוסע יעבור על פניה וילך הלאה. בהרחוב הזה גדל המסחר בנרות דונג ושאר צרכי הכנסיה. אחרי צעדים מספר יבא לפרשת נתיבות, הנתיב אשר לימינו עובר לסני בית המלון הנקרא בשם סאן אלקופט. והנתיב אשר

לשמאלו הולך לפני בית תפלת הקבר, וכאשר הזכרנו יזהר כל איש יהודי לגפשו לבוא דרך השער אשר לפני בית התפלה, מבלי לזית אחד השוטרים, מפה ילך הלאה עדי בואו להרחוב המוביל לשער יפו.

מאחורי טור החנויות הימיני של הרחוב יש ברכה גדולה. הברכה הזאת נקראת בפ"י ילידי הארץ "בְּרַכַּת חמאם אלבטראק" (ברכת מרחץ — רחוב — הבטראק) על כי היא תשפוך את מימיה לבית המרחץ אשר בעבר השמאלי של הרחוב, ואחדים מהתרים קראו לה "ברכת חזקיה", אך אין כל יסוד נכון להשערה הזאת. והסופר יוסף בן מתתיהו יקרא אותה בשם ברכת אמגדלון³⁸ (מ"ה ה' ו"א, ד'). אך הברכה הזאת⁷³ מטר ורחבה⁴⁴ מטר וקרקעיתה נמוכה מרחוב הבטראק שלש מטר, והיא מוקפת בארבעת רוחותיה בחנויות ובתים. מלפנים היתה ארוכה עוד יותר ונמשכה עד חאן אלקופט הנזכר, כי מתחת להמלון הזה מצאו קיר הברכה הזאת, אך בימים האחרונים נמלא החלק הזה מהברכה עפר ואבנים ויבנו עליה את מלון הקופטים. הברכה מקבלת את מימיה דרך

38 אחדים ממתרגמי ספרי יוסף הכהן חשבו מלת Amygdalon

למלה יוגית ויתרגמוה ברכת "השקדים", אך להשם הזה אין כל טעם ויסוד, ולכן יותר מתקבל אל הלב דעת המתרגמים אשר יחשבו את השם הזה למלה עברית משרש "מנדל" ויתרגמוה "ברכת המנדל" ע"ש אחד המנדלים אשר עמד בלי ספק בקרבת המקום הזה. כי לפי המסופר מהסופר הנז' שפכו חיל מטום במקום הזה את הסוללה השלישית.

תעלה מברכת "ממילא" או הברכה העליונה, אשר מחוץ לעיר, כאשר נזכיר. בימי הקיץ רק לעתים רחוקות ימצא בה מים, והחפץ להתכונן עליה עליו לבוא באחד מבתי הקהה אשר ברחוב הבטראק, או בבית הבנק של אחינו הגביר וכו' כמה'ו יעקב וואלירו, אשר דרך חלונותיהם יוכל לראותה.

(אחרי הצהרים). מבית מלוננו ילך הנוסע בהנתיב ההולך לפני גן אנטימאס עד בית הקברות אשר להמחמדים, ובאמצע שדה הקברות הצובה בסלע ברכה גדולה, אשר ילידי הארץ יקראו לה בְּרַכַּת מְמִילָא על שם בית תפלה לנוצרים בשם ס"ט ממילא אשר עמד בהמקום הזה. ארך הברכה ממזרח למערב 89, ורחבה מצפון לדרום 50, ועומקה 6 מטר. בצד דרומית מערבית הברכה בנוים מעלות אחדות לרדת אליה, ובצדה המזרחי הצובה תעלה אשר דרכה ילכו מימיה לברכת חזקיה אשר בפנים העיר. מי הברכה הזאת יקוו מהמקומות אשר סביבותיה, ובשנה גשומה תמלא הברכה מים על כל גדותיה, אך כאשר יחדל הגשם ומימיה ילכו להברכה הנז', תלך הלוך וחסור עד כי תיבש כליל. הברכה הזאת היא לפי דעת התרים הברכה העליונה הנזכרת בישעיהו ז' ג', אך בכל זאת לא נוכל עוד להחליט הדבר על נכון. מול הברכה הזאת בנויה שכונת אחינו המערבים. השכונה הזאת נבנתה לפני כל השכונות האחרות אשר מחוץ לעיר ובה בית הכנסת ובתים אחדים להכולל. מפה ילך הלאה ויעבור דרך שער שדה הקברות.

וילך הלאה לפאת דרום עדי בואו אצל שער יפו, ופה
יפנה הימינה לדרך חברון, ואחרי צעדים מספר יעלה
בהנתיב ההולך לשמאלו על פני

ה ה ר צ י ו ן .

ההר הזה גבוה משלשת ההרים האחרים אשר העיר
עומדת עליהם, גבהו מעל פני הים התיכון 2381 רגל, ומעל
עמק רפאים (אצל מקצוע מערבית דרומית העיר) 104 רגל.
בימי הבית הראשון והשני התפשטה העיר על פני כולה,
וכעת חלקו היותר גדול הוא מחוץ לעיר, ובקעה קטנה
עוברת בו ממזרח למערב, אשר רחבה 200 צעדים וארכה
500 צעדים. אדמתו אדמת גיר ובחלקו המערבי נמועים
עצי זיתים תאנים ועוד, וחלק גדול ממנו יחרש ויזרע,
והחלק הנשאר שומם ונעזב, וחוח ודרדר יעלה עליו. ההר
הזה תלול בשלשת רוחותיו, ולכן היה תמיד למעוז ומחסה
ליושביו. כאשר באו בני ישראל לארץ לא יכלו לגרש
את היבוסים, אשר התבצר בו עד ימי המלך דוד, אשר
לכד את המצודה ויבצר אותה ויבן בה ארמון לשבתו,
ומאז נקרא ההר הזה בשם "עיר דוד". שלמה בנו הרחיב
והגדיל את בניניו ויבן עליו ארמון גדול ונשאו, וגם גשר
בנה עליו, אשר חבר אותו עם הר המוריה אשר ממולו,
בההר הזה חצב לו המלך דוד קבר, ואחריו כל המלכים
אשר ישבו על כסאו. הקברים ההם היו מפוארים בכל
סאר וכהם אצרו המלכים אוצרות זהב וכסף למכביר,

והמלך יוחנן הורקנוס והורדוס, באו אל קברי המלכים החם
 ויוציאו כסף וזהב להוצאת מלחמותיהם. הנוצרים הקדישו
 והעריצו מאד את ההר הזה, כי מסורות רבות מעיקרי
 אמונתם נמסרו להם בהמקום הזה, ועוד בהמאה השלשית
 למה"נ, בנתה העלענע אם קונסטנטיין בהמקום הזה בתי
 תפלה שונים, אך כאשר באה העיר בידי המושלמים נחרבו
 ונהרסו. מושלי הנוצרים והמחמדים לא הניחו להיהודים
 לבוא אל מערת קברי המלכים, ורק בשנת ד"א תשס"ב
 זכו אחדים מבני הקראים לכנוס להמערה הזאת (כפי עדות
 המצבה הנעתקת בספר "אבני זכרון" № 135). הנוסע ר"ב
 ממודילא אשר היה בשנת תתקל"ג מביא"כי בימיו נפל
 קיר אחד מכית התפלה להנוצרים אשר עמד עליו, וראש
 הכנסיה פקד לקחת אבנים מאבני היסודות של הכנסיה,
 וימצאו שנים מהפועלים, לרגלי עבודתם, מערה החולכת
 מתחת ההר. בשנת צ"ג להאלף הנוכחי התאחזו הפרציסקנים
 בהמקום הזה, והמה בנו את בית התפלה העומדת ער היום
 על המקום הזה, אשר נשתנה אח"כ לכית מסגד. בשנת רל"ט
 (בערך) גורשו הפרנציסקנים מהמקום הזה, ואחד מהיהודים
 קנה מהמושלמים את קברי מלכי בית דוד, והדבר הזה
 הכעים מאד את לב הנוצרים, עד כי לא הניחו לכל אייז
 יהודי לעבור דרך אטליא לארה"ק. ואחרי זמן מה נתכמלה
 הקניה, ומהעת הזאת לא יוכלו לא היהודים ולא הנוצרים
 לבוא ולהתפלל במערת הקברים הזאת.

מסה יעלה במעלה ההר לארך חומת העיר. לימין

מקצוע דרמ"ע של חומת העיר יראה בית קברות להנוצרים הארמנים, ומפה יסוב לשמאלו וילך לפאת מזרח, עדי בואו לשער ציון, ואז יסוב הימינה וילך ישר עד המשעול הראשון אשר לימינו הכלה לפני חצר בית התפלה העומד על קברי מלכי בית דוד.

להמקום הזה יקראו הישמעאלים נְבִי דְהוּד, והם מעריצים ומקדישים מאד את המקום הזה, ולא יתנו להיהודים ולהנוצרים לבוא בו רק אל האולם העליון אשר מעל בית התפלה, וגם בעד הכניסה להאולם עליהם לשלם כחצי פראנק לאיש (הכל לפי ערך מספר הבאים), השוער יוליך את הבאים לאולם גדול הנשען על שני עמודים, ולו שלשה חלונות הפתוחים להחצר, תקרתו נשענת על קשתות חדים אשר תכונת מלאכתם יעיד כי בימי הבינים נבנו. בהאולם הזה יתפללו אחינו את תפלות נעים זמירות ישראל, ומלכ נכאב ונענה יקראו יְעֵתָה תְקוּם תְרַחֵם צִיּוֹן כִּי עַתָּה לַחֲנֵנָה כִּי בֹא מוֹעֵד". כל האורחים הבאים יכתבו את שמותיהם על קירות האולם לזכרון. בפאת מזרח האולם יש חלון קטן הפתוח לאחד החדרים, ודרך החלון יראו ציון קבר המכוסה ביריעת משי מרוקמת בשלל צבעים, אך למטה מהאולם הזה לא יניחו לשום איש לבוא, ומכל תרי ומבקרי הארץ לא עלה בידי איש לבוא אל תוכה או להשיג תכונתה ותארה בדיוק, וגם הנסיכים והרוזנים אשר בקרו — על פי מאמר מלך מיוחד — את בתי המסגד העומדים על מערת המכפלה, לא יכלו לבקר את האולמים

והחדרים הפנימים העומדים על קברי המלכים.
 והנה לשמחת לבבנו ולבב כל אחינו הכמהים לדעת
 שמין מתכונת המערה הזאת, עלה בידינו להשיג ציור
 נאמן מהאולמים והחדרים העומדים על גבי המערה, ומהתאים
 אשר בתוך המערה פנימה הכל באר הטב, אשר כתבו שני
 ציורים מאחנו אשר נקראו בהתחלת המאה הזאת
 לציור ולצבוע את החדרים, והננו נותנים לפני הקוראים
 תוכן הכתב, אשר לדעתנו אין בו כל גוזמא והפלגה.
 בשנים עשר מעלות נרד לאולם מרובע ורחב ידים
 אשר תקרתו נישענת על ארבעה עמודים מרובעים, קירותיו
 משוחים בצבע תכלת ובהקיר המערבי קרועים שתי חלונות,
 בתקרתו תלויות מגורות שמן פשוטות ועל רצפתו פרושות
 מחצלאות; הוא אולם בית המסגד אשר להמושלמים.
 בפאת מזרח האולם הזה דלת ברזל, ומעל להפתח מצוירים
 צעצועים יפים במראה ירקרק וזהב. דרך הדלת הזאת נבוא
 לאולם מרובע הקטן מהראשון, ולעימתו עולה עליו בגבהו,
 רצפתו מוחה במיח וחלון אחד קטן בו. באמצע הכפה
 תלויה מגורת כסף גדולה, ובו לא יכנסו גם הישמעאלים.
 בשמאלו נמצא דלת ברזל ומעליה מקלעת חוטי ברזל
 הסגורה בשלשלת. מעל להמשקוף קבוע כתובת בעלת
 צבעים שונים, דרך הפתח הזה נבוא לאולם שלשי הדומה
 בגדלו וגבהו להקודם, האולם הזה מרוצף באבני שיש
 גדולים וכל חלון אין בו, ובאמצעו מתוח מסך על פני כל
 ארך וגובה האולם, ובאמצע המסך מחובר יריעת משי

שחורה ועליה מרוקמים בחישי זהב פסוקים אחדים מהקוראן. מהמסך ולפנים עומד ציון הקבר, אשר ארבע קרנות לו ואצלו חור עגול גדול היורד למערת הקברים, ומסביב לו עומדים שנים עשר נרות דונג. באמצע החור יורדת שלשלת ברזל אשר בה תלויה מנורת כסף גדולה במאד, בשני צדי האולם יש דלתות, הדלת אשר לשמאל מצופה נחשת ומסוגרת, והדלת אשר לימין מצופה ברזל עב ועליה מקלעת חושי ברזל, והיא איננה מסוגרת על מסגרה.

מיד אחרי הדלת הזאת יורדות שתיים עשרה מעלות אבני ישיש, ארוכות ורחבות, לתחתית המערה. בקצה כל אחת מהמעלות קבוע רצועה של מתכת מברקת, ובהכותל אשר אצל המעלות חרות תמונת שני מרובעים המונחים איש על אחיו באלכסון ומתחתיה תבנית כותרת מוזהבת. המערה גדולה במאד עד כי כמעט לא נראו קירותיה. כשלישים צעדים מהמעלות עומדים ארבעה תאים קמנים החצובים בסלע, והם מתקצרים והולכים למעלה כתבנית פיראמיד, גובה כל אחד מהם כשליש קומות ודלתותיהם ברזל וסגורות, ומעליהן חצובה כותרת מוזהבת. כעשרה צעדים מהמעלות יש לפאת ימין וכן מפאת שמאל מבוא, מול המבוא אשר לפאת ימין פתח אשר לו דלת ברזל ומשני עבריה עמודים אשר גולותיהם מוזהבות. מעל להפתח כתר מוזהב, ושרביט מוזהב עובר בו ומעליה כתובת. נכחו נבוא לחדר מרובע הפנוי, ובו (בפאת ימין) דלת ברזל לחדר שני הגדול פי שנים מהקודם. אצל הפתח

בפנים עומדים שני עמודי אבן ובראשם כותרות והם מוזהבים. על פני כל רוחב החדר (מאחורי העמודים) עומד כן של מתכת אשר עינו נוטה לשחור ועליו מונח ארון שיש לבן המחושק בשני חישוקי מתכות מבהקת ועליהם בולטים תמונות בעלי שמנה קצות כאשר הזכרנו. בצדו האחד כותרת בולטת ומשני עבריו כרוחב ידות מתכת אדומה לשאת את הארון. המבוא אשר בפאת שמאל וחדריו דומים להקודם, ורק בזה יבדל כי בהכתרות אשר מעל להפתח לא תעבוד תבנית שרביט. ובהחדר הפנימי עומד כן ועליו ארון יותר גדול. כמאתים צעדים מהמעלות כותל, ובו שער גדול פתוח אשר משני צדדיו עמודים מפותחים ומעל השער באמצעו כותרת, ומהשער הזה בארך עשרים צעדים יש עוד בנין ההולך לארך ולרוחב כתבנית הדלית, ובו שיש דלתות ברזל ובין כל פתח ופתח רוח כשלש מטר, ואצל כל פתח שני עמודים מפותחים. הפתחים האלו נפתחים ובכל חדר אולם, כתבנית האולם אשר הזכרנו, ומאחורי חדר גדול פשוט כמדת החדר הנז', וממול הפתח עומד כן ועליו ארון אבן שיש במראה כהה, ועל הארון כותרת קטנה מהראשונה ואיננה מוזהבת, וגם הוא מחושק בחישוקי מתכת לבנה ועליהם בולטת תמונה כהתמונה הנז'. מפה תשתרע המערה הלאה לארך ולרוחב החדר וקצותיה לא יראו.

מקום הר ציון, תכונתו וגבולותיו אשר אינם מצוינים בכה"ק בהספרות התלמודית ואף לא בספרי יוסף בן מתתיהו.

הביא במבוכה רבה את כל חוקרי ותרי הארץ, מהמאה הזאת ומהחולפת, מהם אבו להגבילו במקום הר עצה רעה, אשר למולו בסאת דרום ומהם אבו לאחדו עם הר המריה ומהם כללו בשמו את העיר ירושלם כולה. אך זה כעשרה שנים החליטו מרבית חוקרי הארץ החדשים להעתיק את ההר הזה ממקומו ולהושיבו על הזרוע הדרומי של הר המריה הוא "העופל", ובהמקום הזה היה גם עיר דוד, ארמון המלך שלמה וקברי המלכים לבית דוד ושרידי הארמנות האלו מכוסים לפי דבריהם תחת ערמות עפר זרוע ההר הזה. מטציאי ההמצאה הזאת שמחו בטאד עליה כי על ידה עלה כידם לבאר פסוקים אחדים בכה"ק אשר עד היום היו קשי ההכנה ומנגדים איש לאחיו. שמחתם זאת עורה את עינם מלראות כי הזרוע הצר והקצר הזה של הר המריה צר מהכיל את כל ארמנות המלכים, נשיהם, פקידיהם ועבדיהם וארמנות הקברים אשר בלי גל ספק היו במקום מיוחד. הרעיון הראשי אשר הוליד את ההשערה החדשה הזאת הוא הכתוב בדברי הימים ב' (ל"ב ל'): "והוא יחזקיהו סתם את מוצא מימי גחון העליון ויישרם למטה מערבה לעיר דוד" ואחרי אשר אין כל ספק כי על תעלת השלוח הנודעת גם עד היום (ראה צד 187) ירמזון דברי הספר, ינגד הכתוב הזה להמציאות כי תוצאת המים הוא למזרח עיר דוד או הר ציון המקובל. אולם ישוב הכתוב הזה מצאנו בהתרגום הארמי לדברי הימים המתרגם מלת מערבה במלת "משרי" אשר הוראתה בעברית "ערבה" וכונת הכתוב על עמק הירדן. אפעאן אשר אליו ישר את המים כנזכר, והכתובים הנשארים יוכלו גם הם למצוא פתרונם מבלי דחות המסורה הקדומה השוררת יותר מאלף וחמש מאות שנה, וגם לפי הידיעות אשר הכאנו נמצאים בהמערה תאים וארונות אשר יתנו אותותם כי מימי מלוכת היהודים מוצאם.

מירושלם לחברון.

בתי יהודה מורא. קבר רחל. בית לחם. ברכת
שלמה. עין ארובי. הלחולי. אהל אברהם.

מירושלם לחברון מהלך חמש שעות. הדרך סלולה
ומרכבות תלכנה רצוא ושוב, ורק תחנה אחת בדרך אצל
עין ארובי, ושוב יעשו הנוסעים לקחת עגלה להליכה
וחזרה, כי בחברון כבד למצוא בכל עת עגלה ההולכת
ירושלימה, וכן נתנו עם העגלון כי יעמוד עמם אצל
קבורת רחל ויוליכם לבית לחם, לברכת שלמה ולחלחול,
ומחיר מרכבה בעלת חמשה מקומות הליכה וחזרה, מעשרים
עד חמשה ועשרים פראנק.

הנוסע יסע מפה אם מיד אחרי שקיעת החמה, ואז
יתבונן על כל המקומות הנזכרים בשוכו מחברון, או יסע
עם עלות השחר וילין הלילה בחברון, אך לא ישכח
להודיע לאחד השמשים אשר בידו מפתח קבר רחל
לחכות עליו עד בואו.

מיד כאשר תבוא המרכבה על הדרך העולה חברונה
תעבור על פני ברכת שולטן הנזכרת ותלך הלאה לפאת
מערב, לשמאלו יראה בנין גדול העומד במורד ההר (ציון)
הוא בית ספר לנערים ערבים אשר להמסיון הבריטית. לפני
בנות בית הספר עמד בהמקום הזה בנין עתיק חרב אשר
'לידי הארץ קראו לו ביר אלהיהוה, ועל פי השערת אחדים
מתרי הארץ היה הבנין הזה שריד קטן מארמון המלך דוד, ועד

היום עומד יסוד העבר השני של הבית הזה על סלע גדול רבוע ומקוצע ישר, המושך עליו את עין הרואה. בעת בנין הבית וישור אדמת החצר מצאו אבנים גדולות המקוצעות בקציהן וגם סלע הזר היה מקוצע ישר מעשי אמן, ותכונתן הראה בעליל כי הנה היו אבני היסוד של חומת העיר היותר קדומה, וכמאה וששים צעדים לדרומית מערבית בית הספר מצאו שישה ושלשים מעלות החצובות בסלע ויורדות במורד ההר, גובה כל אחת מהנה 30 סנטימטר, ושישמות וגסות מלאכתן תעיד כי הנה עתיקות במאד. אחרי עברו על פני הגשר הבנוי על פני העמק יראה לימינו חלקה גדולה המוקפת חומה ובה שני שערים. לא רחוק מהחומה עומדים עשרים בתים בשורה אחת הבנויים בטוב טעם. החלקה הזאת נקנתה בשנת תרמ"ז מאת השר משה מונטיפיורי ז"ללה"ה מעוזון המנוח יהודה טורא, ובשנת תר"ך כלתה מלאכת הבתים, ויקראו בשם יבתי משכנות שאננים" (וההמון יקרא להם יבתי משה מונטיפיורי). בעת הזאת לא היה עוד כל בית מחוץ לחומת העיר, וכל שערי העיר סוגרו מיד עם שקיעת החמה, ואיש מיושביה לא הרהיב בנפשו עוז ללכת הרחק מקיר העיר וחוצה, ולכן האנשים אשר החינו להאחז בהבתים האלו יקרו ונכבדו בעיני השר, ולא הוציאם מבתיהם גם אחרי עבור מספר שנים כנהוג, וכאשר היה במחשבתו תחלה, והם יושבים בבתיהם עד היום הזה, ומהם גבר הורישובם לבניהם אחריהם. בשנת תרכ"ו בנה עוד

שישה בתים מאחורי השורה הראשונה, וגם יושביהם אישר
התאחוז בהם בשנת תרל"ה אחרי אשר כבר רחב הישוב
מחיץ לעיר, קנו להם זכות אזרח בהבתים האלו. במקצוע
חחלקה עומד רחים של רוח אשר נבנה מאת הישר מיד
אחרי בנין הבתים הראשונים, אך אחרי עבור זמן קצר
נתקלקלו אחדים ממכשיריו, ומיסדו וכן מחזיקו לא אבו
להוציא כסף על תקונם, ומהעת הזאת עומד הבית חרב
ישמם וקול רחים לא ישמע בהמקום הזה. בהחלקה הזאת
יבנו בקרוב שתי שכונות אשר בכל אחת מהנה יהיו שמונים
בתים, האחת לעדת האשכנזים והאחת להספרדים בעזרת
הלואת כסף מועד „מוזכרת משה“ בלונדון, ויושביהם
ישלמו מחירם מעט מעט, והמה יקראו בשם „ימין משה“.
הלאה מעט לשמאל הדרך עומד בית החולים לחולי
העינים English ophthalmic hospital, הבית הזה נוסד בישנת
תרמ"ז מאת אחת האגודות בלונדון, בו שבעה עשר מטות
ורופא הבית ישיב שלש פעמים בשבוע לכל החולים מהעיר
והכפרים אשר סביבותיה בלי הבדל דת חנם, והמוסדה
הזאת ראויה לתהלה, כי מלבד תועלתה הגדולה היא
האחת אשר הבריטנים יסדו בארץ הזאת מכלי כל ממרה
דתית. הלאה יראה לימינו (רחוק מעט מהדרך) שכונה אשר
בתיה בנוים בטוב טעם, היא מושבת האשכנזים „בני ההכל“,
בה יגורו כמעט כל בני העדה הזאת, ולהם בתי ספר
למתחילים ולבינונים, כל חבל הארץ הזאת נקרא בערבית
בַּקְעָה. העמקים אשר בשני צדי הדרך עוטפים בה, אך

לא יארכו הימים והמקומות האלו יהפכו לשכונות וערים
נושבות, וכבר נקנתה חלקת אדמה גדולה (כחצי שעה
מהעיר) אשר עליה יבנו מאתים בתים בשם "נוה שלום",
ועוד מקומות רבים נקנו מסוחרים למכרם אח"כ בחלקים
קטנים לבנות עליהם בתים. אחרי עבור רבע שעה יראה
לשמאל הדרך בנין חזק הבנוי בתכנית מבצר, הנקרא
מר־אליאס (מר אליהו), ובו יגורו אחדים מכומרי הכנסיה
היונית, ולפי הגדתם אשר אין לה כל יסוד, התגורר בהמקום
הזה אליהו הנביא. אצל הדרך בנוי ברכה קטנה ובה
ישפכו כומרי בית המקלט מים לשתייה להעוברים ושבים.
הלאה (כעשרה רגעים) על ראש הגבעה הנקראת מנשורה,
עומד בית חולים הנוסד בשנת 1865 מאגודת מלמא
(Maltäser Orden) לבני הכפרים, ואחרי עבור חצי שעה
נבוא לפני הבנין העומד על קבר רחל אמנו.

הנוסע ירד מהעגלה ויכנס באולם פתוח וממנו דרך
דלת ברזל קטנה לחדר מרובע אשר רק אור כהה יגיה בו.
באמצע החדר סמוך לקיר המערב עומדת המצבה, גבהה יותר
מקומת איש ולמעלה היא הולכת ומתקצרת, רחבה כמטר
וחצי ועביה כחצי מטר, והיא מוחה במיח ומסוידת בסיד, ולא
נוכל לדעת מספר אבניה וגדלן.

רגשות געלים וזכרוני קדש ימלאו את לב כל יהודי
בעמדו בפעם הראשונה לפני מצבת אמנו רחל, סמל דמות
הרחמים, אשר לא מנעה עיניה מכבי ומאנה להנחם על
בניה כי יצאו, עד אשר שמעה קול ממרום כי בניה ישובו

לגבולם, ובעיני רוחו יחזה את כל העוברות על עמו מיום
דתם מצרימה עד היום הזה, וכגולי יהודה לפניו, אשר
מצאו נחם על קבר האם הרחמניה הזאת, כן ימצא גם
הוא נחם לנפשו הענומה על תלאות בת עמו.

הקבר הזה הוא אחד מהקברים אשר תורה"ק בעצמה
העידה על מקומם ותכונתם, ואין כל ספק באמתתם⁴⁰.

זכרונות. — תורה"ק מספרת כי יעקב הציב מצבה על קבורת
רחל. חז"ל וגם הסופר המצוין יוסף בן מתתיהו לא הזכירו מאימה ממהות
המצבה ותכונתה. הנוסע ר"ב מסודילא הוא הראשון אשר יספר לנו כי המצבה
מחוברת מאחת עשרה אבנים (וכן יספר גם נוסע אלטונז אשר היה זמן מה
אחריו ואולי עוד לפניו), ועליה בנויה כפה הנשענת על ארבעה עמודים. בהמאה

40 תשובות על הסתירה מהכתוב "עם קבורת רחל בגבול
בנימין" (שמואל א' י"ב) נמצאים כבר במדור "בראשית ס' ס"ב) באוספים
שונים ובמאמרנו קברי ארץ הצבי בה"ירושלים" ש"א הארכנו לדבר אדות זה.

הרביעות להאלף הנוכחי בנה נחמד פשה על הקבר בנין קטן, אשר כנראה
 היא הבנין העומד עד היום. בשנת תקצ"ב כאשר עלה השר משה מינטופוורי
 בפעם השניה לארצה, וראה כי הבית עובב ורעוע, חוק את בדיקו ויעשה
 דלת ברזל לבלי יוכל כל איש זה לביא בפנים החדר, ויבן את האולם
 אשר לפניו, וכעת הבית סגור תמיד, מלבד בערבו ראשי חדשים והלילה
 אשר לפניו, כל ימי חדש אלול וביים י"א השני, אשר לפי המסורה הוא
 יום פטירתה⁴¹, ובכל הימים האלו ינהרו המינים הטונים אנשים ונשים מיושבי
 עירנו ללמוד ולהתפלל במקום הזה.

בית לחם.

העיר הזאת עומדת על שני צלעי הרים והבקעה המפרדת
 ביניהם, גבהה מעל פני הים התכון 772 מטר, והיא מסוכבת
 בעמקים העוטפים בר וזרמי חמד, כאשר יעיד עליה השם
 בית לחם וגם ישמה העתיק אפרת. מספר יושביה הוא
 6297 נפש ובהם קטוליקים 3680, יונים 1810, ארמנים 760,
 פרוטסטנטים 27, מושלמנים 20. מרבית יושביה הם עובדי
 אדמה, והנישואים עוסקים בחרושת והכנת כלים, תכשיטים
 וצעצועים מקליפת המרגליות, ואבני ים המלח, אשר עליהם
 מפותחים תכנית מקומות הקדושים, והמה נמכרים בכמות
 רבה בה ובירושלם להאורחים והתרים המבקרים את
 ארצה, והרבה מיושביה יוליכו את חפציהם לערי אירופא
 הגדולות. העיר הזאת הומיה מאדם, ואותות חיים ותנועה
 נראו על פניה, כי בה שוק גדול לתבואות האדמה וגם

41 ראה על אדות זה במאמרנו הניז.

הכדוים אשר אצל הירדן יביאו את תכוואיתיהם אליה. וכל
 האורחים מהנוצרים הבאים לבקר את אר"ק לא ימנעו
 מלבקר גם אותה, בהיותה עיר מולדת מחוקק דתם. בה בתי
 תפלה ובתי מקלט לנזירים ונזירות ובתי ספר לנערים
 ונערות לכל בני הכנסיות. שלישה בתי תפלה בנוים בפאת
 דרום העיר ומתאחדים יחד בתכנית מבצר חזק, וגם הרבה
 מבתי היחידים בנוים בנוה. אחינו לא התאחזו בה
 מהתחלת האלף הנוכחי ועד היום לא ישבו בה יהודים, רק
 אומנים ורוכלים אחדים ישבו בה במשך ימי המעשה, לרגלי
 עבודתם ומרכולתם, וכימי שבת ומועד ישובו לבתיהם
 ירושלימה. בישובו מתור את העיר הזאת יראה כשבעים מ.
 מהדרך, משעול צר המוביל אל הבור אשר לפי מסירת
 הנוצרים הוא הבור אשר ממנו שאבו שלשת הגבורים
 אשר הבקיעו אל מחנה הפלשתים, ויביאו מים לדוד אשר
 היה במצודה (ש"כ כ"ג ט"ו), שלשה בורות חציבים בסלע
 נמצאים פה, והדרומי הוא היותר גדול והיותר נפלא מכולם.
 מפה תשוב המרכבה על דרך חברון, ואצל קבר
 רחל יראה לימינו כפר גדול העומד על ההר הנקרא
 בערבית בית ג'אלה ועומד במקום העיר ג'לה (ש"כ ט"ו י"ב).
 מספר יושביו 3000 נפש וכולם נוצרים, ובו בית תפלה
 גדול, בתי ספר לנערים ונערות ובית ספר לכהני הדת
 הקטולית, אבל כל דבר עתיק אין בו. אחרי עכור שעה
 תעבור המרכבה לפני מבצר חרב הנקרא בערבית קלעת
 אלפנראך (מבצר הכרבות) ע"ש שלשת הכרבות הסמיכים לו.

האמצעית 129 מ. ורחבה למעלה 48, 80 ולמטה 76, ועמקה 12 מ. והיא חצובה כמעט כולה בסלע, ובשתי קצותיה מדרגות לרדת אל תוכה, ודרך תעלה אשר בפאת צפמ"ז הברכה יבואו אליה מי המעיין.

הברכה התחתונה היא היפה בכולן, ארכה 177 מ. ורחבה למעלה 45 מ. ולמטה 63 מ. ועמקה יגיע לחמשה עשר מטר, חציה חצובה בסלע וחציה בנוי באבנים, וגם בה מדרגות בשתי קצותיה, ובקצה הדרומי מקום לכניסת מי גשמים. כותלה המזרחי בנוי מאבני גזית גדולות בתכנית מדרגות, ובו יש תא קטן אשר נכחו הלכו המים לירושלם. הברכות האלו נקראות בפי המסורה בשם "ברכות שלמה" נשען עה"כ בקהלת (ב' ו'), אך אף אם לא נקדים זמן בנינם לימי שלמה לא נוכל לאחרם מימי הבית השני, כי יוסף בן מתתיהו מזכיר את המעיין ואת התעלה אשר נכחה באו מימיהם לירושלם. מלבד המעיין הנזכר יש במקום הזה עוד שני מעינות, האחד יוצא מתחת להמבצר והוא נקרא בערבית עין קלעה, והוא (וכל המקום אשר מסביבו) גבוה 8, 96 רגל מעל שער יפו (המקום היותר גבוה בכל העיר), ומאתים רגל מעל מפתן שער באב אלסלסלה של מקוה"ק. השני יוצא בדרום הברכה התחתונה, והוא נקרא עד היום בפי ילידי הארץ עין עימן. שלשת המעינות האלו יתאחדו יחד ויבואו להברכה התחתונה אשר ממנה הלכו המים לירושלם. במקום הזה עמדה העיר העתיקה "עמם" אשר נבנתה מאת בני שמעון

(דברי הימים א', ד' ל"א), והמלך רחבעם הרחיב אותה ויבצרה (דברי הימים ב', י"א ו'), וגם כימי חכמי המשנה היה כהמקום הזה כפר הנקרא גם כן עטם ואחד משלשת המעינות האלו הוא "עין עטם" הנזכר בזכחים נ"ד ב'.

כל העמק הזה רטוב ורענן וכימי האביב ירהיב עין הרואה, אולם אחרי כלותו יעברו לפני עיני הנוסע הרים ערומים אשר לא עבדו ולא נזרעו כעצלות ידי בעליהם. אחרי עבור חצי שעה יבוא לעמק ארוך, ואצל המעין הנקרא עין ארוך תעמודנה העגלות. בעמק הזה עמדה לפי הנראה העיר ארבות אשר בה ישב בן חסד אחד משנים עשר נציגי המלך שלמה (מלכים א' ד' י'). אחרי חצי שעה יבוא למעין הנקרא עין דרוי הבנוי באבני גזית גדולים, ולפאת מערב יש גבעה קטנה אשר בה נמצאים קברים, ובראש הגבעה יש חורבות אשר ילידי הארץ יקראו להם בורג' סור והם שרידי העיר העתיקה בית צור (יהושע ט"ו ג"ח). הנודעת במלחמת המכבים (חשמונאים א' ו' ל"ב). כעשרה רגעים מפה יראה כפר הנקרא הלחול (יהושע ט"ו ג"ח) הדרך להכפר סלולה והמרכבה תוכל ללכת עד הכפר, ובבית המסגד העתיק אשר בו יראו ציון קבר נתן הנביא וגד החזה⁴³, והערכים יקראו לו גפי יונאם

43 המסורה הזאת נזכרת כבר ברשימת הקברים משנת תק"ע דנרסם כספר אצור טוב לחתום וכו' היה ברלינה (תל"ט), ובזמני כבר היה על הקבר בית מסגד, ונס על רשימי הקברים אחריו הזכירו את המסורה הזאת, ואניסע הקראי

(נביא יונה). אך המושלמנים יושבי הכפר הם קנאים
ואדוקים ולא יניחו לאיש זר אישר איננו מקורב עמהם
לבוא אל תוך המסגד. — כחמש עשרה רגעים מפה תעבור
העגלה על פני בנין חרב הנקרא בערבית רמת אלכליל
(רמת אברהם), אשר רק עברו הדרומי והמערבי קימים
עוד. אך העבר האחד 80 צעדים והעבר השני 55 צעדים,
וככל אחד מהם משנים עד שלשה נדבכי אבן, והם סדורים
איש אל אחיו מבלי כל חמר וטיט. במקצוע צפונית
מערבית החורבה יש באר מים עמוק. המסורה אשר לאחינו
תקרא את הבנין החרב הזה בשם אלה ל א ב ר ה ס 44, ולפי
דבריה היה פה אלוני ממרא, וכן נקרא באמת העמק הזה
בשם "עמק האלונים", ומלאכת הבנין תעיד כי עתיק ימים
הוא במאד. כחמשה רגעים מפה תעבור המרכבה בין כרמי
חמד הנטועים משני עברי הדרך, ואחרי עשרה רגעים
יראה לימינו מעין, אשר לא יזכו מימיו בחורף ובקיץ

משנת ת"א המוזכר גם הוא את המסורה הזאת ויוסף לאמר כי הישמעאלים לא
הניחו לבוא אל הקבר בעד כל הזמן. ומסורת הערבים כי פה קבור הנביא יונה
אין לה כל יסוד כי המסורה אשר לאחינו תראה את קבר הנביא הזה בספר כנה
אצל אסתי. וגם הערבים בעצמם יראו את קברו בעוד מקומות שונים.

44 המסורה הזאת נזכרת כבר במכתב הרוי ב"ר שמשון הנז' ח"ל ו
"ומשם באנו לאלוני ממרא וראינו שם מעין של אברהם אשר היה שם
אהלו והעין אשר האביל תחתיו את המלאכים והיא כנגדו וקרוב משם מעין של
שרה אמנו והוא קרוב לחברין.

הנקרא עין ישרה, ואחרי עשרה רגעים תעמוד העגלה לפני

ח ב ר ו ן . (כָּלִיל).

מִעֵרַת הַמִּסְפָּלָה, הַבְּרֻכּוֹת, קֶבֶר אֲבִנָּר בֶּן נָרִי, שְׂכֻנַת הַיְהוּדִים,
קֶבֶר יִשְׁיָה בִּיה"ק, קֶבֶר עֲתִנְיָאֵל, הָאֵלֶּן בְּבֵית מִקְלַט הַרוֹפִים.

בית מלון "אשל אברהם" (Hôtel Hebron) להרא"ל
קאמיניץ עומד על דרך ירושלים רחוק כעשרה רגעים
מהעיר.

בית אכסניא סענדער עפשטיין בפנים העיר.
הכנסת אורחים, מעל בהכ"ג אשר לעדת האשכנזים,
(ממלא מקום צירי הממשלות אין בה).
רבני עדת הספרדים הם: הרב המופלא ח"ר
אליהו סלימאן מני הי"ו.

הרב המופלא ח"ר רחמים יוסף פראנקו הי"ו.
רב עדת האשכנזים: הרה"ג שמעון מנשה חייקין הי"ו.
רופא העדה הוא אחינו ד"ר יִרְמְיָאֵל.

זכרונות. — העיר הזאת היא אחת הערים הנושנות בארץ ישראל,
והיא נבנתה שבע שנים לפני העיר צוען (Tanis) בירת מצרים התחתונה.
לפנים נקראה קרית ארבע על שם בונה הראשון ארבע אבי הענקים,
ואולי גם על שם תכונתה הנחלקת לארבע רובעים כאשר היא גם עד היום.
כאשר באו בני ישראל בארץ לכדוה בסערת מלחמה, יהושע נתנה לנחלה לכלב
בן יפונה, והיא היתה גם עיר הלויים ועיר מקלט. בעלות דוד על כסא המלוכה
בחר אותה לשבתו, ויהי קרית מלוכה שבע שנים, אך אחרי אשר העתק את
שבתו לירושלם נשארה העיר בודדה עד ימי נכדו רחבעם אשר בצר אותה

ויחוק את היממה. עולי בבל לכדוה עוד הפעם ויאהו בהו אך לא ארבו הימים
 והעיר נפלה שנית בידי האדומים, ויהודה המכבי הוריש אותם וילכדה.
 הרומאים הרסו אותה עד היסוד ויהרגו את יושביה לפי הרב. כאשר לכדו
 המושלמים את הארץ בנו את העיר הזאת וירחיבו את גבוליה ויקראו לה
 כ' ל' ל' (האהוב) על שם אברהם אהיב ה' הקבור בה, וכנראה התאחו בה אז
 גם מספר מאחינו אך לא נשאר לנו מאומה מזכרונותיהם. נושאי הצלב עלו
 גם על העיר הזאת וילכדוה ויבנו בה בתי תפלה וישנו את שמה לשם
 Praesidium ad sanctum Abraham. הנוסע בנימן מטודילא איננו מוכיר
 כי מצא בה יהודים, אך אחרי אשר לכד סלח ארין את הארץ הרבו היהודים
 לאחוז בה, ומהעת הזאת לא נשבת ישוב אחינו ממנה. בשנת תתק"א מצא בה
 הרב ר' שמואל בר' שמשון ובני לויתו, יהודים אחדים והם הוליכום בחצית
 הלילה למערת המכפלה. כאשר בא הרמב"ן בשנת ז"ך לאלף הנוכחי
 לירושלם הלך ביום השלישי לביאתו הברונה לחצוב לו שם קבר, והדבר הזה
 יראה לנו כי בעת ההיא היה בה למצער עדה קטנה מאחינו, ועל דברת הר"ן
 חילו (בהעתקת כרמולי) אשר היה בסוף המאה הראשונה האלף הזה בארה"ק
 היה בחברון קהלה גדולה, והרבה מהם עסקו בצביעת צמר הנסן ואריגתו
 ומהם עסקו במעשה הזכויות. בשנת ר"ן היה בה כעשרים משפחות מאחינו
 מחציתם היו מאנסי ספרד, אך מהעת הזאת הלך הישוב הלך וחסרו, עד כי
 בשנת רס"ב לא מצא בה הנוסע האלמוני רק כעשר משפחות, והישוב היה
 מתמוטט, לולא התעורר הרב ר' מלכאל אשכנזי בשנת ש' לכונן ולחוק
 את ישוב אחינו בה, ויקנה חצר גדול מאת הקראים אשר ישבו בה אז לאחזה.
 בהחצר הזה נתישבו כל היהודים, ומהעת הזאת נתחוק ישוב אחינו בעיר הזאת.
 בשנת שע"ט היתה מנסה גדולה בחברון ובסביבותיה ורבים מיושביה נמלטו
 על נפשם לעזה, וביניהם גם הרב בעל חסד לאברהם, אך מיד כאשר נעצרה
 המנסה שבו אליה. בשנת ת' היו בה כשלישים משפחה מאחינו אשר תורתם
 היתה אימנתם. יושביה היו מצוינים בהכנסת אורחים ומלבד אשר היה להם
 בית מיוחד להכנסת אורחים, לקח כל אחד מהם אורח לביתו, וגם עשו סעודה
 לכבודו אשר קראוה בשם "סעודת אברהם אבינו". בשנת תקע"ה באו
 צירי עדת הקראים מקושטא לקבול לפני הממשלה על עדת הרבנים ולקחת

מהם את החצר ואת הכתב"י אשר להם. נסענו כי אהותם היא אך הפרוהם
לא עשו פרוי כי בידו הרבנים נמצאו ראיות כי בכסף מלא קנינו מאת ראשו
ערת הקראים. בשנת תקצ"ד (ב"ד תמוז) לנד אברהם משה את העיר הזאת בסערת
מלחמה וירשה לבני חילו לשלול שלל ולבני בני ולעשות ביושביה ככל העולה
על רוחם. כל המאמנים בקחו מהעיר רק היהודים נשארו בה בהאמינם
בהבטחת אברהם משה לראשו ערת ירושלם כי יקח את היהודים האימללים
תחת הסיתוי אך הם שמו מצצו את כוס התרעלה מהם נהרנו ומהם נסענו
וזלם נשארו בערום וחוסר כל. ואברהם משה כאשר נתבע להשיב את נזק
היהודים השיב כי את אשר לקחו אנשי חילו לא יוכל להשיב. בשנת תר"א
כאשר שבה ארץ ישראל לממשלת תיכומא שב השיך עבדך אל בקמאן אשר
נורש מאת אברהם משה לתת חתימו עוד הסעם על הכל הארץ הזאת, והוא
המיט כפעם בפעם בטענות בדויות וערמות שונות מסים כבדים על העדה הדלה
הזאת עד כי נאלצו לתת לו מהכסף המעט אשר בא לתמיכתם מחו"ל, סכום קצוב
מדי שנה בשנה. בשנת תר"ו פרצה מלחמה בינו ובין אחיו ובאחרונה עלה
על חברון וילבדהו ולנקום את נקמתו שלל וכוז את כל חיל היהודים, ונס הרבה
מהם נסענו ביום המד והנמחר הזה, אך אחרי עביר זמן מה צלחה בידו
ממשלת השולטן יריה לתת רסן בסויו ומעת הזאת יושביה שלום ושקטו, ואין
פרץ וצוהה בהזבותיה.

העיר הזאת עומדת בעמק צר המשתרע מצפון
לדרום, והיא נחלקת לארבעה רובעים הנפרדים איש
מאחיו. האדמה אשר סביבותיה דשנה ופוריה במאד,
ביחוד ישנה בה עץ הגפן וענביה נודעים לישבח בכל
הערים מסביב, אך גם עץ התאנה, הישקד, האגוז, האספרגל
והרמון יעלו בה כפורחת. אחדים מהחוקרים אבו להחליט
כי הנחל אשר העיר עומדת בו הוא "נחל אישכול" אך
התרים האחרונים הראו בראיות נכוחות כי יותר נכון לקבוע

מקומו אצל המקום הנקרא תְּלִילָת אֲלֵעֲנַב (תלי הענבים)
הסמוך לכאר שכע, יושביה יעסקו מלבד בהמלאכות
הנהוגות, גם בעשית נאדות מעורות עזים, ובהכנת כלי
זכוכית פשוטים, והרבה מהם יסחרו את האכרים אשר
בסביבותיהם, ולפעמים יסעו את סחורתם להבדוים יושבי
אהלים אשר בעבר הירדן, היהודים יקחו גם הם חלק
בסחר העיר, והם יעסקו גם בהכנת היין ועשית דבש
ענבים.

מספר יושביה הוא 15225 ובהם :

ספרדים 700

אישכנזים 500

מושלמנים 14000

נוצרים 25

הספרדים יושבים כמעט כולם בחצר אחד גדול
אשר בו נתיבות ומשעולים אחדים והוא נקרא תְּרַמ אֵל יהוד
ולו שני ישערים, והאישכנזים יושבים בכתים נפרדים
בהרחובות הסמוכים לו.

מבית מלוננו ילך הנוסע ישר דרך השוק המקורה
אשר בו ימכר גלומי בגדים, ובכלותו ילך הלאה עדי בואו
שנית לשוק מקורה, ואחריו דרך שוק התבואה (באזאר).
ובכלותו יפנה השמאלה ואחרי צעדים אחדים יעמדו רגליו
לפני שער בית התפלה העומד על מערת המכפלה.

הישמעאלים מכבדים ומקדישים מאד את המקום
הזה, ובמקום הצקדיש בירושלם נקרא גם הוא כִּטְמַם תְּרַמ

(המקודש), ולא יניחו להאיגם מאמינים לבוא רק עד המעלה החמישית ועליה יעמדו אחינו לשפוך שיח, ואצלה יש חור אשר על דברת המסורה⁴⁵ יורדת עד עומק המערה, ובה ישליכו פסת ניר אשר עליהם כתובים תפלות ובקשות.

מכל רבי ושועי אירופא אשר בקרו את ארה"ק לא עלה לבוא אל בית המסגד פנימה, רק בידי ישיה נסיכים ורוזנים אשר הביאו אתם מאמר מלך מיוחד מאת הדר השולטן יר"ה, וישנים מהם בני הפרונץ אף ועלם אשר בקרו את ארה"ק בשנת תרמ"ב. פחת ירושלם הלך ימים אחדים לפניהם בלוית אנשי צבא חברונה להשקיט סערת ההמון. ישתי פעמים בקרו הנסיכים את בית המסגד ובכל פעם התמהמהו בו כשלוש שעות, ועמהם גלוו גם

⁴⁵ המנהג הזה והמסורה הזאת נזכרים כבר בשנת רמ"ה במכתב הרע"ב.

אחינו יוסף איפנדי קריגנער, מזכיר ומליץ הפחה בעת הזאת, והקאפיטאן Condor, והאחרון התחקה על כל תכונת הבנין העתיק והנפלא הזה, תאיו ומבואיו, וימדרם היטב באופן אשר לא הצליח עוד בידי איש לפניו, ואת תוצאות התחקותו זאת הננו נותנים פה לפני קהל אחינו הכמהים לדעת דבר מה ממערת קברי אבותינו ואמותינו.

שדה מערת המכפלה מוקפת חומה גדולה אשר ארכה 197 רגל ורחבה 111 רגל, ובארבע קצותיה עמודים אשר רחבם בכל רוח 9 רגל. מלבד ארבעת העמודים האלו נמצאים עוד לאורך החומה ארבעה ועשרים חצאי עמודים אשר גבהם 25 רגל. אבני החומה גדולות ומקוצעות בקציהן (ארך הגדולה שבהן 24 רגל וגבהה 8 רגל), ועובי הכותל בין העמודים $8\frac{1}{2}$ רגל. — תכונת הבנין הזה, תארו ושעמו דומה לחלק העתיק של מקום המקדש בירושלם, וכלי כל ספק נוכל להחליט כי בזמן אחד נבנו.

חצר החרס גבוהה 15 רגל מעל הרחוב ושני שערים לה, ונכחם יעלו במעלות דרך מבוא אשר בפאת מזרח לחצר החרס.

בית המסגד עומד בדרום החצר ובשלשת רוחותיו הוא סמוך לכותלי החומה החצוניה. ארך הבית (מכפנים) 70 רגל ורחבו 93 רגל והוא נחלק לחדר ראשי ולשני אתיקים. כפתו מכוסה בעופרת, ונשענת על שלשה עמודים הצבועים לבן, והכותרת אשר ממעל להם צהוב. כותלי בית המסגד מחופים מכפנים בגובה 6 רגל באבני שיש, ומעליהם כתובות ערביות

רבות, אשר זמן כתיבתם איננו קדום מהמאה השתים עשרה, וחלק העליון של הכותל טוח בטיח לבן, ובו קבועים לוחות אשר בהם מפותחים שמות קדושי דת האיסלאם בצבע שחור. במקומות אחדים מהכותלים יראו עוד שרידי מאזאיק ופטורי ציצים, מאבנים וקליפת המרגליות.

בבית המסגד שלשה מבואים להמערה, האחד סתום באבנים המחוברות בכרזל ומכוסה במחצלאות, ועליו בנוי כפה קטנה הנשענת על ארבעה עמודים נמוכים, והוא יורד להמערה המערבית או הפנימית אשר בה קברי האבות. המבוא השני יורד להמערה המזרחית והוא סתום באבני הרצפה ומכוסה במחצלאות. השלשי סתום באבן אשר בה חור גדול ונכחו יוכלו לראות היטב (כאמצעות נר דולק) את תכונת חדר המערה. ארך כל אחת מרוחותיו 12 רגל, וגבהו 16 רגל וקירותיו מחופים באבנים מלוטשות, ובפאת מזרחית דרומית יש פתח המוביל להמערה המערבית, ותכניתו דומה לתכנית הפתחים אשר בכל מערות הקברים העתיקות. רצפתו מכוסה כולה בפיסות ניר, המכלכלים תפלות ובקשות אשר ישליכו אל תוכו המושלמים דרך החור. בהחרם נמצאים שישה ציונים והישמעאלים מאמינים כי הציונים עומדים מכוונים מעל הקברים אשר בפנים המערה. ציוני אברהם ושרה עומדים בתאים בעלי שמונה קצוות, בהאולם אצל פתח המסגד. ציוני יצחק ורבקה הם בפנים המסגד, ושל יעקב ולאה בחדר מיוחד קרוב לקצה הצפוני של החרם. ציון אברהם עומד בתא בעל שמונה קצוות, קירותיו

מהוסים באבני ישיש אשר בהם חרותים פסוקי הקוראן
באותיות זהב. ארך הציון 8 רחבו 4 וגבהו 8 רגל, והוא מכוסה
ביריעות משי לבנים וירוקים, אשר בהם מדוקמים פסוקי
הקוראן בחוטי זהב, ובשני צדיו עומדים שני דגלים ירוקים
אשר גם בהם מדוקמים פסוקים בחוטי זהב. הציון מוקף
בשבכת ברזל המצופה כסף. מעל הציון תלויה מנורת כסף
גדולה המהודרה בכנפי ונוצות בנות יענה, וסביבו עומדים
שולחנות קטנים אשר עליהם מונחים ספרי הקוראן.

ציון שרה אמנו דומה בכל לציון אברהם, רק
היריעות הפרושות עליו אדומות, וכמו כן מראה היריעות
של ארבעת הציונים הנשארים.

ציוני יצחק ורבקה וכן ציוני יעקב ולאה עומדים
בתאים קטנים, אשר גבהם 12 רגל, ודרך חלונות יוכלו
לראות את הציונים, ומעל הפתחים והחלונות קבועים לוחות
כסף אשר עליהם חרות כתובות בשפת ערבית.

המושלמים מקדישים ומעריצים את קברי יצחק ורבקה
אשתו משאר קברי האבות, לכן לא יכנסו לעולם בהתאים
הבנויים סביב הציונים, בהאמינם כי יקנא לכבודו, והאנשים
אשר יהיו לבוא אל תוכו ימותו או יזכו בעורו.

בקצה החצר יראו המושלמים בחדר מיוחד ציון אחר
אשר לפי הגדתם קבור תחתיו בהמערה יוסף הצדיק.
מערת המכפלה היא תחת הכנין הזה, והיא מרוצפת
באבנים גדולות ומלוטשות אשר ארכן ורחבן שיש עד
שבע אמות, וגם הישמעאלים לא ירדו אליה, ורק דרך

הארובות אשר ברצפת בית המסגד יורידו אליה מנורות דולקות.

זכרונות. — באמיתת הקברים האלה אין כל ספק, כי לפי עדות תורה"ק (בראשית מ"ט, לא) נקברו האבות והאמהות במערת המכפלה אשר בקצה העיר הברון, ואין כל ספק כי למצער בימי הבית השני בנו מלכי ישראל בנין מפואר על מערת הקברים הזאת. הסיפר יוסף בן מתתיהו יספר כי הבנין אשר מעל לקברי האבות בנוי כולו מאבני שיש יפים במאד. בהמאה הששית לספ"ה"ג בנו הנוצרים על מקום המערה כנסייה, אך ימי קיומה לא אדכו כי מיד כאשר לכדו המושלמים את הארץ הרסו את הכנסייה וישנוה לבית מסגד. נושאי הצלב הראשונים שנו את בית המסגד לכנסייה נוצרית. הנוסע בנימן מטודילא יספר כי בימיו היו ששה ציונים על ששת הקברים, ולפי שמועתו נמצאים הקברים בהחדר השלשי של המערה, והקברים הם סתומים ועל כל אחד הקוק שמו, ובהמערות עומדים הביות מלאות עצמות מתים אשר הובאו ישם מאת שאריהם. כאשר באה ארץ ישראל בידי סלח אדין הוקם עוד הסעם בית מסגד והישמעאלים הוקירוהו ויכבדוהו, וידרו נדרים ונדבות רבות לשם המקום המקודש הזה, עד כי חלק גדול מהכנסת הכפרים אשר סביבות העיר הזאת היה קדש להמסגד הזה, ומהכנסת ההקדשות האלו חלקו בכל יום להם ותבשיל לכל עניי העיר, לזכר מדת הכנסת אורחים של אברהם אבינו, ומהעת הזאת נשאר המקום הזה תחת ממשלת האיטלאכו, ומלבד הנסיכים ובני לויטם הנוכרים, לא זכה איש לכנס בו.

מפה ילך לשמאלו דרך רחוב המקורה בראשיתו ובכלותו יפנה לימינו ואחרי צעדים אחדים יראה ברכה גדולה הנקראת "בְּרֵפֶת שוֹלֵטִין" וסמוך לה ברכה שניה. אך הברכה הראשונה הוא 26, רחבה 17 ועמקה 70, 6 מטר. השניה מרובעת, וארך כל אחת מרוחותיה 40 מטר.

הברכות האלו בנויות מאבנים גדולות ומסותתות, ונושאות עליהם חותם הזקנה, ועפ"י המסורה הברכה השניה היא הברכה אשר אצלה תלה דוד את האנשים אשר הרגו את איש בשת (שמואל ב', ד' י"ב). בשובו על עקבו יכנוס בהרחוב הראשון המקורה, הסמוך להבאזאר ויפנה לימינו, ואחרי צעדים אחדים יראה שער שני למערת המכפלה אשר בו לא יניחו הישמעאלים לכנוס, והיהודים יקראו לו "שער יעקב", ואצלו בור גדול הנשען על ארבעה עמודים ובמדרגות ירדו אליו, וההמון יקרא לו "טבילת שרה אמנו". למולו משעול המוביל לקבר אבנר בן נר⁴⁶, הקבר הוא בחצר אחד המושלמים והוא לוקח מכל איש 1 גרוש דמי כניסה. בשיש עשרה מעלות נרד למערת הקבר, אשר עליה בנוי חדר קטן בכסה עגולה. ציון הקבר מכוסה ביריעת צמר גפן מרוקמת, והערכים יקראו לו "גְּבִי יוֹסֵף אֶלְגַּנִּיר".

מפה ילך ישר הלאה עד בואו להשער הראשון של חצר היהודים. כאשר הזכרנו ישבו היהודים מאז ומקדם בהחצר הזו, ועד שנת תר"ך (בערך) היה לו רק השער הקטן הזה המצופה

⁴⁶ הקבר הזה וכן קבר ישי הנזכר הלאה נזכרים כבר מרושמי הקברים של האלף החולף ואחריהם הביאום כל הנוסעים ומצינו הקבריו, אולם מסורת קבר עתניאל בן קנו מאוחרת היא ועל ברכי המאה החולסת נולדהו, והוא נזכרת אך במכתב הנוסע הקראי משנת תקמ"ה. גם המאה הנוכחית ברא לנו מסורה חדשה אשר תראה בין יתר הקברים אשר בכית הקברות את קבר הרב בעל מתנת כהונה, ובאמת נקבר הרב הנז' בעיר מולדתו שעברשין כאשר כבר העיק הר"י ריוסמאן בהערותיו בספר ננוי ישראל.

ברזל, ומיד אחרי שקיעת החמה וכן בשבתות ומועדים סוגר על מסגרי הדלת השער יש חור עגול, והחור הזה לא בידי הזמן נעשה, רק בידי האומן בעת עשיית הדלת, לזכר הנס שנעשה במקום הזה לפני מאות בשנים על דברת ההגדה הידועה, כי פעם אחת בקש שר העיר מאת ראשי העדה לתת לו כפר נפשם כים מלא דיגרי זהב אשר לא היה בשום אופן כיכלתם לאסוף, ואחרי אשר ענו בצום נפשם והתפללו על קברי האבות, מצא שמש העדה ביום המונבל להבאת הכסף, כים מלא דיגרי זהב בהחור אשר היה בדלת השער.

בהחצר הזה נמצא בהכ"נ הגדולה לעדת האשכנזים הנבנה זה מקרוב, ובה ישיבת "מגן אבות" (אשר בה ילמדו כשנים עשר עולי ימים בגפ"ת, ומקבלים תמיכה קטנה מאת מנהלי הבית, מעל הכהכ"נ ובעזרת הנשים ילמדו מלמדי הת"ת עם ארבעים נערים, והנהגת הת"ת מאוחדת עם הישיבה הנז'), בהכ"נ קטנה הנקראת בהכ"נ "אברהם אבינו" על כי לפי ההגדה השלים אברהם אבינו ליושבי העיר הזאת את המנון ביום צום העשור, בו לא יתפללו רק בשבתות ומועדים, נשען לו עומד בהכ"נ הגדולה של עדת הספרדים, ואצל בהכ"נ הגדולה של האשכנזים נמצא ישיבה (לעדת הספרדים) הנקראת ישיבת ר' יהודה ביבאש, ובה אוצר ספרים גדול וגם כתבי יד אחדים, וסמוך לו בית הת"ת להעדה הזאת, והתלמידים ילמדו מלכד תורה"ק, גם שפת ערבית מפי המורה ה' מלכיאל מני (חבר בית מועצות המשפט) המקבל שכרו מאת ועד חברת "למען ציון".

הרב הראשון לעדת הספרדים יגור גם הוא בהחצר
 הזה וגם בביתו נמצא בהכ"נ קבוע. בית מעון הרב לעדת
 האשכנזים הוא מחוץ להחצר הזה בשכונת "שמנה שערים".
 והוא מכהן בכהונת הרבנות בהעיר הזאת יותר משבעים
 שנה. שניהם נוחים לבריות ומקבלים בפני רצון את כל
 הבאים לבקדם.

לשמאל דרך ירושלם (רחוק כעשרה רגעים מהעיר) יש
 משעול המלא אבני נגף וצורי מכשול אשר דרכו ילכו לקבר
 ישי ולבה"ק. ראשונה יעבור על בה"ק להמחמדנים, והלאה על
 ההר יראה חורבות רעועות הם שרידי חברון הישנה הנקראות
 גם עד היום בשם אֶלְחַבְרָא, ובאחת מהנה יש מערה עמוקה
 אשר לפי המסורה בה קבר ישי אבי דוד, וההמון יוסיף עוד
 להראות בה את קבר רות. אחרי שלשה רגעים יבוא אל
 בית הקברות אשר להיהודים.

מצבות הקברים העתיקות וחדושות חלקות וכל כתובת
 לא נחרת עליהן, אך בקבלה ידועים ומסורים שמות הנקברים
 תחתיהן, והמצוינים שבהם הם: הרב מלכיאל אשכנזי, הרב
 בעל חסד לאברהם והרב בעל ראשית חכמה. הלאה מעט
 אחרי כז"ק באחד הכרמים עומד בית קטן ובתחתיתו מערה
 ובה שמונה כוכין, והמסורה תראה בהן את קבר עתניאל
 בן קנז ובני משפחתו.

בשובו יסור לראות את בתי התוך הזכוכית אשר בחֶרֶט
 אֶלְסוֹקָנָה. כחמשה בתי התוך נמצאים בהרחוב הזה והם יתיכו
 על הרוב אצערות, טבעות ועוד חפצים קמנים הנמכרים בזול,

וכל הנוסעים והתרים יקנו מהם לזכרון, ויתרם יוליכו למצרים ולערי אזיה הקטנה, ועל דברת אחד הנוסעים נוסדו בת המלאכה האלו עוד בימי הבינים מאת אחינו ילידי ויניציא. האיש אשר לא ירש הדרך לנגדו יוכל ללכת אחרי הנפשו מעט, להאלון הנקרא כפי המסורה בשם אלון ממרא. האלון הזה עומד כעת בתוך בית המקלט אשר להרוסים רחוק כעשרים רגעים מהעיר, במשעול העובר בין דרך ירושלם לדרך עזה. הקף גזע האלון בתחתיתו הוא 10 מ. ובגובה 9 מטר מהארץ ישתרג לארבעה שריגים גדולים אשר בהתאחדם למעלה יהיה הקף צמרתם 96 צעדים, והוא מוקף כעת בגדר אבנים וחשוק בחשוקי ברזל, ומלפנים היה לו שריג חמשי אך זה כחמשה ועשרים שנה נפשח אחד מהם על ידי חשלג הרב אשר ירד אז, והשריג הזה הוכל ארצה בריטניה.

ביום שיוב הנוסע מחברון יוכל לבקר גם את קברי הסנהדרין והכפר נְבִי סְמוּאֵל (הנביא שמואל), הרחוק כשעה מהעיר.

כחמשה עשר רגעים מקברי המלכים, על הדרך העולה לנבי סמואל יראה מערה גדולה החצובה בסלע ההר, אשר בה תאים וכוכין רבים, ומלאכתה מפליא את עין הרואה. וזאת תורת המערה :

ראשונה נבוא לאולם הרחב כארבעה מטר. מעל משקוף האולם מבסנים מפותחים פטורי ציצים ופרחים, וכתבניתם מפותחים ג"כ מעל פתח החדר הראשון, אך

הפתוחים האלו נהיו לשלל לידי הזמן, ורק בכבודות יתראו לעיני המבקש אחריהם. מהאילם נבוא לחדרי הקברים, החדר הראשון מרובע, ארכו 50, 6 ורחבו 35, 6 מ. ומלפנים יכלו לסגור את פתחו. בעברו השמאלי נמצאים שבעה כוכין ועליהם שלשה קברים מקורים, ומעל כל אחד מהם שני כוכין, מספר כל הקברים של החדר הזה שש עשרה, אצל החדר הזה יש עוד שני חדרים, האחד במזרח והשני בדרום העומדים בגובה אחד עם החדר הראשון, ועוד שני חדרים נמוכים מהם. בהחדר אשר בפאת מזרח נמצאים שלשה כוכין בכל אחד משלשת רוחותיו, ובגובה 1 מטר מהקרקע קבועים ארבעה כוכין בכל אחת מרוחותיו, ביחד נמצאים בהחדר הזה אחד ועשרים כוכין. בהחדר אשר בפאת דרום נמצאים שלשה כוכין בכל אחת משלשת עבריו, ועל כל אחד מהם אצטבא, העולים ביחד שמונה עשר. מהחדר הראשון נבוא למבוא אשר בו שלשה כוכין, וממנו לחדר אחר החצוב בפאת צפונית מזרחית המערה, ובו חמשה כוכין בפאת צפון וחמשה בפאת דרום ושלשה בפאת מזרח, מספר הכוכין אשר בו ביחד עם המבוא ששה עשר, בהחדר אשר אצלו אין כל קבר וכנראה עוד לא נגמרה מלאכתו ומלפנים הגיה אליו אור דרך תקרתו. מספר כל הכוכין והאצטבאות יחד אחד ושבעים, והמערה הזאת נקראת בפי המסורה "מערת קברי סנהדרי גדולה"⁴⁷.

47 מציני הקברים הותר ראשונים יקראו את המערה הזאת בשם

מפה ילך הלאה בדרך לא סלולה המלאה אבנים
וסלעים. אחרי עבור חצי שעה יבוא להעמק הנקרא "ואדי
חנינא" על שם הכפר בית חנינא אשר בקרבתו. ואחרי עבור
עשרים רגעים יבוא לרגלי ההר אשר בראשו נמצא לפי
המסורה קבר שמואל הנביא. בקרבת המקום הזה נמצאות
שתי ברכות ישנות החצובות בסלע ההר, אשר יקבלו מימיהם
מהמעין הגובע בצפון ההר. אחרי רגעים אחדים יבוא אל
הכפר הנקרא בפי ילידי הארץ נבי שמואל (הנביא שמואל).
בהכפר הזה יושבים בחמיש עשרה משפחות מושלמים
ובו בית מסגד ומגדל, ולפי המסורה קבור תחתיו הנביא
שמואל וחנה אמו. בעד מתת קל יניח זקן הכפר את הנוסע
לבוא בפנים בית המסגד, אשר בו אין כל דבר עתיק, אך
כאשר יוסיפו לתת לו עוד איזה אנורות יעתר לפתוח את
החדר הפנימי אשר בו עומד ציון הקבר מכוסה ביריעת
צמר פשוטה. הנוסע יעלה על ראש המגדל וממנו יראה
מחזה יפה ונהדרה מחלק גדול של ארץ אבותינו, וכיום
בהיר גם את תכלת ים התכון.

זכרונות. — המסורה אשר תראה סה את קבר הנביא שמואל עתיק
ימים הוא ומימי האלף החמישי מוצאה. מלכי הנוצרים הראשונים בנו במקום
זה כנסייה (בלי תפינה לכבוד הנביא שמואל). נושאי הצלב קראו להמקום
זה (במעות) של ה ויבנו בו מחדש כנסייה גדולה, ועל דברת ר' בנימן מטודילא

מעית קבדי חכמים הרבה, וכנראה מספר הקברים והכו כין אשר
בהמעה הוליד את המסורה כי סה קבורים סנהדרי הגדולה, ובשם זה קראוה
כפי הנוסעים מהמאה השלישית להאלף הנוכחי.

לקחו נישאי הצלב את עצמת שמואל אשר מצאו ברמה (אצל כנסית היהודים) ויוליכום לשלה. ויבנו עליהם כנסיה גדולה. ונס בזמנו נקרא המקום ס"ט שמואל די שלה. ונוצרום רבים נהרו להתפלל בהמקום הזה. אך כאשר לבדו המישלמים את הארץ שנו את הכנסיה לבית מסגד והם הרשו גם להיהודים לביא ולהשתטח בהמקום הזה. ומהעת הזאת החלו היהודים יושבי ירושלם ללכת כפעם בפעם להתפלל על הקבר הזה. ונס מכל הערים והארצות הסמוכות נהרו אנשים נשים וטף בימים ידועים בשנה להשתטח על קבר שמואל הנביא. והמה התעכבו שם יום או יומים וירליקו נרות וידרו נדרים ונדרות לכבוד הנביא (וממנו היתה הכנסה לא מעטה לעדת ירושלם). ומהם חנו בהמקום הזה חג והולולא עד כי בהטאה השלשית להאלף הנוכחי מצאו חירר ירושלם לנחוי לתקן תקנה "כי ההולכים להשתטח על קבר הנביא לא ישתו יין ושכר בכל ימי היותם שם". גם הנוסעים משנות מאות האחרונות יספרו כי אנשים רבים מבקרים את הקבר הזה. כעת ילכו אחינו יושבי ירושלם ביום כ"ח איר אשר הוא יום פטירתו להשתטח ולהתפלל על קברו. ויולינו שם הלילה 48.

אולם אם כי המסורה הזאת כבירת ימים היא. בכל זאת לא ניכל להשען עליה. וכמעט כל החוקרים ותמי הארץ היותר מיסמכום החליטו כי בהמקום הזה לא עמדה מעולם העיר רמ'ה ולא נקבר בה הנביא שמואל. אם לא כי נתן אמין לספורו של בנימין. כי נישאי הצלב הראשונים הביאו את עצמות שמואל לפה כאשר הזכרנו. והעיר רמ'ה עמדה במקום הכפר טובה הסמוך לקאסטעל העומד על דרך יפו. אך בכל זאת לא נרע ערך המקום הזה. כי בו עמדה העיר מצ'ס ה (ש"א ד' ו') הנודעת בדברי ימי עמנו הראשונים.

48 במגלת תענית מ"א נמנה יום כ"ט איר ליום פטירתו ובה"ג (סו י"ח) חושב את יום כ"ח איר ליום פטירתו. ולצאת מידו ספק יהדרו יושבי ירושלם ללכת על קברו ביום כ"ח ולהתעכב שם עד למחרתו.

יריחו, ים המלח והירדן.

בית היני, ביר אלחאד, חאן אלאחמאר, יריחו, עין אלישע,
עין דוקי, הר קרנדילי, בית הנלה, ים המלח, הירדן, בלגל.

שני ימים דרושים להמסע הזה, ועל הנוסע לקחת עמו ערבי אחד או מורה דרך אחר אשר ילוהו בדרכו, וכן עליו לקחת עמו צדה לדרך, כי בית מלון לאחינו אין בכל הדרך הזה. מירושלם ליריחו מהלך שש שעות, ובהעת האחרונה החלה הממשלה לסול מסלה להירדן, ולא יארכו הימים והנוסעים יוכלו ליסע ליריחו והירדן במרכבה. אך עד העת הזאת ישכימו קום ויסעו מפה עם עלות השחר, למען יבואו ליריחו מיד אחרי הצהרים וינחו בבית המלון בהעת אשר השמש לזהמת בחום עזה.

מסלת הירדן החדשה הולכת מדרך יפו לפני שער שכם ועוברת הלאה לפני חומת העיר, ומשם תסוב בצלע ההר ותעבור על פני נחל קדרון לפני הגן גת שמנא, ומשם תלך בצלע הר הזיתים לפאת דרומית מזרחית. אחרי חמשה ועשרים רגעים יעבור הנוסע לפני כפר קטן אשר בו יושבים כארבעים משפחות מושלמים ונוצרים. הכפר הזה נקרא בפי ילידי הארץ "אלעזריה" והנוצרים יקראו לו Bethania הוא הכפר בית היני הגז' בפסחים (דף נ"ג ע"א), ולדעת קצת עמדה במקום הזה העיר ענייה הנזכרת בישעיה (י' ל'). הכפר הזה קרוי ונכבד במאד בעיני הנוצרים אולם לאחינו אין בו כל דבר הראוי לשים אליו לב. —

מפה תחל הדרך לרדת ואחרי חמשה ועשרים רגעים נבוא להמעין הנקרא ביר אלחאד, הוא עין שמש הנזכר אצל גבול יהודה ובנימין (יהושע ט"ו), ולדעתנו נקרא המקום הזה בימי הבית השני בשם "בית חדודו" (ומא פ"ו ח'), מקום התחלת המדבר אשר דרכו הוליכו את השעיר לעזאזל, ומרחקו מירושלם מתאים עם ההשערה הזאת. אצל המעין הזה אשר מימיו טובים וזכים ישבו הנוסעים לנוח ולאכול ארוחת הבוקר, אך הנוסע יזהר מלישתות את מי המעין לפני סגנם או שומו עיניו בו, כי לפעמים ימצאו בהם עלוקות. מפה יסע הלאה בעמק ואד אלחאד אשר משני עבריו יגבילוהו הרים ערומים אשר לא יעובדו וכל צמח לא יעלה עליהם, ואחרי שעה יעבור על פני הר נמוך ויבוא בהעמק הנקרא ואד אלסידר (עמק האמד) ואחרי חמשים רגעים יבוא להחאן אלחמאר אשר בו ינוחו הנוסעים עוד הפעם וישיבו את נפשם במים, קהה ומי למון, ואחרי שלשה רבעי שעה יראה לשמאלו את עמק ואד אלקלט הוא נחל כרית (מלכים א', י"ז ה'). בימי הגשמים מלא הנחל הזה מים על כל גדותיו ממי הגשמים וממי "עין פרה" (הוא פרת הנזכר בירמיה י"ג ה') והוא משתפך אל תוך הירדן.

פה יגלה לעינינו כל ככר הירדן בהדרו וביום בהיר גם תכלת ים המלח.

אחרי עבור שעה יראה עוד הפעם לשמאלו בעומק את נחל כרית, ואחרי רגעים אחדים יעבור לפני שתי חורבות עתיקות הנקראות בית גובר (העליון והתחתון).

פה תחל ערכות הירדן (אלג'ר) להשתרע, ואחרי חמשה ועשרים רגעים נעכור את נחל כרית, ואחרי רגעים אחדים יבוא במשעול העוכר בין גנות הישתולים עצי פרי ההולך עד הכפר :

יריחו (ריחא).

בו בית מלון Jordan Hotel, בית מקלט להרוסים, וגם בו יוכל להתאכסן כל איש מבלי הבדל דת, ובית מלון לאשה רוסית. שכר המלון בהראשון 5 פראנק, ובשני המקומות האחרונים 3 פראנק ליום.

זכרונות. — העיר הזאת היא העיר הראשונה אשר נסלה לפני בני ישראל במיאם אל ארץ כנען והמה שרפיה עד היסוד, והושע בן נון קלל את האיש אשר יהין לבנות עיר במקומה או עיר במקום אחר בשמה. אך בכ"ז לא נשבת, לפה"י, ושובה מכל וכל. בימי השופטים ירש אותה עגלון מלך מואב ותשאר תחת ממשלתו שמונה עשרה שנה. בימי דוד היה בה ג"כ ישוב קטן, ושליחיו אשר נכלמו מאת מלך בני עמון ישבו ביריחו עד אשר גדל וקנם, חיאל בית האלי (בימי אחאב) היה הראשון אשר החין לעבור על קללת יהושע, אשר כתומה באה עליו, ומהעת הזאת נהיתה יריחו לעיר זבה היה גם כן לבני הנביאים, אחרי אשר שבו בני הנולה התאחו בה 845 משפחה מיושביה הישנים, והמה עורו לבנין הומת ירושלים. ונתן החשמונאי חוק את העיר הזאת ויבן בה מבצרים להיות למעוז לבלי יוכלו חיל האויב אשר מעבר לירדן מורחה לבוא לארץ יהודה. הורדוס בנה בה ארמון גדול למעונו בימי החורף, ושכלל את הדרה בבית תיאטרון וקרקסי אך במיתו ירד הדר העיר הזאת, ובימי מצור ירושלים ע"י טטוס נחרבה. אחרי עבור זמן מה נתישבה עוד הסעם, וסריאניס הרס אותה ויהרס את יושביה לפי חרבו והקסר אדריאניס בנה איתה מחדש. מהעת אשר מלכי הניצרים משלו בארץ נהיתה העיר הזאת לעיר נוצרות, ומלכים

ירושלים שונים בנו בה כנסיות גדולות אשר נהרסו אח"כ ע"י המושלמים.
 בשנת 1840 היו יושביה לשלל ולבוזה לפני חיל אברהם משה אשר אמר
 לנקים נקמתו בהם על אשר התנזרו בחיל צבאו אצל ירושלבנו ובעת יושבים בה
 כששים משפחות מושלמים באיהלים ונוצרים אחרים בבתי אבן.

הכפר הזה איננו עומד במקום העיר העתיקה יריחו
 רק רחוק ממנה מעט לפאת מזרח, והוא עומד 370 מ.
 מתחת לפני ים התמון ולכן יגדל החום בו במאד, אך
 הרוח המנשב מפאת הירדן יקרר מעט את חום האויר.
 אדמתו דשנה ופוריה במאד וגם מים רבים לה כאשר נזכירו
 ולפי מזג אוירה יוכלו למעת בה כל מטעי ארצות החמים,
 אך יושביה לא ישתדלו למעת בה עצי פרי ומטעים שונים
 בפחדם כי עמלם יהיה לריק, והכדוים השוכנים בעבר הירדן
 יאכלו את פרים, ולכן אין לה כעת החוד והנועם אשר
 שפכה עליה הטבע בימים עברו ע"י עצי התמר והצרי הרבים
 אשר גדלו בה. באחד הגנות אשר בתוך העיר נמצא כעת
 גפן גדול הנודע לשבח בכל הארץ. הגפן הזה הוא כבר בן
 42 שנה והקף גזעו 2, 30 מטר, והוא משתרג לארבעה
 שריגים המביאים בכל שנה 1500 קילוגרם ענבים. בסביבות
 העיר יגדל עץ החדק *Solanum Sanctum*. גובה העץ
 הזה 1, 50—1 מ. ועליו גדלים פרות בדמות תפוחים היפים
 במראיתם. אך תוכם מלא רקבון ובאשה כפיח ויפזר לרוח
 בהפתחו. ואותו יטעו למשוכה וגדר סביב הגנות (משלי
 מ"ו"ט) אולם הישושנה הנקראת "ישושנת יריחו" או "ישושנת

התחיה לא תגדל כעת פה רק אצל חוף ים המלח ובעין גדי. השושנה הזאת תשוב לתחיה ותפתח את עליה כאשר ישימו אותה במים, גם אחרי עבור ימים רבים מהעת אשר נקטפה, והערבים יקראו לה "כף מרים".

הנוסע ילך עוד בו ביום לבקר את המקומות העתיקים אשר בסביבות הכפר. ראשונה יסוב להמעין הנקרא כפי ילידי הארץ :

עין שולטאן. המעין הזה יוצא בשפע מהאדמה ונכנס לאגן הבנוי מאבנים גדולות, אשר ארכו 12 ורחבו 60, 7 מ. ומשם הוא שוטף ועובר כנחל קטן אל השדות והגנות אשר בסביבות הכפר. המסורה תקרא את המעין הזה בשם "עין אלישע" כי לפי דבריה רפא אלישע את המעין הזה (מלכים ב', כ"ב). מפה ילך הלאה לפאת צפון, ואחרי חמישה רגעים יראה חורבות ישנות אשר הערבים יקראו להם טואחין אלסוקר (רחים להכנת הסוקר), כי בהם טחנו את קנה הסוקר הרבים אשר גדלו בהמקום הזה. הלאה כחמישה רגעים לפאת צפונית מערבית יבוא להמעין הנקרא "עין דוק" אשר בקרבתו עמד המבצר דוק אשר בו הרג תלמי את חותנו שמעון המכבי (חשמונאים א, ט"ז י"ז). המעין הזה שוטף גם הוא בחזק וכשושי ומימיו ירוו את כל העמק אשר בסביבו. מול המעין יתנשא הר גבוה המושך עליו את עין הרואה בזקיפתו ותלולה עד כי כבד מאד לעלות עליו. ההר הזה קדוש ונכבד אצל הנוצרים ולפי הגדתם התעכב מחוקק דתם הארבעים יום אשר

ענה בצום נפשו על ההר הזה ולכן יקראו לו בשם Quarantana (הארבעים) וגם ילידי הארץ יקראו לו קרנדיל, ובו נמצאים מערות רבות אשר בהם גרו בהמאות הראשונות לספה"ג גזירים בודדים, ובאמצעו עומד כנסיה נוצרית.

ביום המחרת ישכים הנוסע לקום עם עלות השחר למען יגיע לים המלח עוד לפני התגבר חום השמש הבווער במקום הזה, וכן לא ישכח מלקחת עמו נאד מלא מים מתוקים לרחוץ בהם את גוו אחרי רחיצתו בים המלח. מיריחו לים המלח מהלך שתי שעות והדרך כולה מישור, אך בימי הגשמים כבד לעבור בה כי חלק גדול ממנה יהפך לבצה ואז יאלצו הנוסעים ללכת בדרך אחרת היותר רחוקה. אחרי עבור חמשים רגעים יעבור על פני דרך ההולכת לנבי מוסא אשר על דברת המושלמים קבור ישם משה רבנו ע"ה, ובימי האביב ינהרו המונים המונים אנשים ונשים מיושבי הכפרים אשר סביבות ירושלם, בקול תרועה ובמחולות להתפלל בהמקום הזה. לשמאלו יראה בית מקלט קטן הנקרא קסר חג'לה (מבצר חג'לה) העומד על מקום בית חג'לה העתיקה, גבול יהודה ובנימן (יהושע ט"ו) והנוצרים יקראו לו דיר מר יראסמע. מפה והלאה ככל אשר נתקרב יותר לים המלח כן תרבה שממות האדמה ומראה תהפך לבן על ידי חלקי מלח, גפרית וסיד המעורבים בה. כל צמח וכל עשב לא יעלה ולא ימצא בכל הככר הזה, ושממת עולם רובצת עליו, ואחרי עבור שעה יבוא אל חוף

ים המלח (בְּחַר לוֹט).

הים הזה הוא אחד הימים הקדומים והנפלאים. ארכו עשרה פרסאות, רחבו היותר גדול כשתי פרסאות, עמקו היותר גדול 399 מטר ועמקו היותר קטן (אצל החוף) 3,60 מטר, והוא נמוך 394 מ. מפני מי הים התיכון ומירושלם 1154 מטר.

מי הים הזה אוצרים בקרבם 25 למאה חומרים שונים אשר החצי מהם מלח, והחצי השני שיד, גתר ועוד, והמים אשר בתחתית הים אוצרים בקרבם החומרים האלה בכמות יותר רב מהמים העליונים, וכן נמצא בקרקעיתו חֶמֶר בכמות לא מעטה (ולפעמים יצופו על פני המים), ולכן מי הים כבדים במאד וגם האיש אשר לא למד לשחות, או האיש אשר ידיו אסורות לא יטבע בו. מעם המים מלוח, מר ומעורר גועל. עינו נוטה לירוק ונראה להמביט בו כשמן, וגם ממשותו עב ושמני.

מי הים הזה הולכים הלוך וחסור, למרות הכמות הרבה של ששה מליון טון מים אשר הירדן ישפוך אל תוכו מדי יום ביומו, והמים הרבים האלו יהפכו להבל ואדים על ידי החום הגדול השורר בהמקום הזה. לפנים האמינו כי כל חי אשר יעוף על פני הים הזה או הקרוב אליו ימות כרגע, ולכן קראו לו ים המות, אך הדבר הזה ללא אמת כי חיות רבות ישכנו בסביבותיו ועופות רבות יעופו הגה והגה מעל פני הים הזה וכל רע לא יאונה להם, ורק בתוכו לא יוכל כל חי לחיות, וגם

חוטמים ואלמוגים לא ימצאו בה והדגים אשר מי הירדן
 יביאו עמם בנפלאם אל תוכו ימותו אחרי רגעים אחדים.
 הרי מלח גדולים יגבילוהו בפאת מזרח ומערב,
 וכאחדים מהמקומות האלו אין לו כל חוף, והמלח הזה
 יובל למכירה בשוקי הארץ, וההר אשר בפאת דרומית
 מזרחית הים יקרא עד היום גִּבְלֵ אַסְדוּם (הר סדום).
 הנוסעים יוכלו לרחוץ במי הים, ובצאתם ישפכו
 עליהם המים המתוקים אשר הביאו עמם, או ירחצו אח"כ
 במי הירדן כי לפעמים יסבב הרחיצה בהים עקיצה ודקירה,
 אך היא תעבור אחרי זמן מה וכל רע לא תבוא בעקבותיה.
 מים המלח להירדן מהלך שעה, כשבעה רגעים ילך
 בהדרך אשר בא בה ואח"כ ילך ישר לפאת צפונית מזרחית
 על פני אדמה שוממה ונעזבה. אחרי עבור חצי שעה תחל
 הטבע לשנות את פניה מעט, ואחרי רבע שעה יעבור
 בעמק הנקרא וַאדֵי קַמְף על שם עצי הקמף הגדלים
 בו, אך אין איש שם לב עליהם להוציא מהם את הצרי
 הנודע והמהולל בימים מקדם. ואחרי עבור חצי שעה יבוא
 כיער קטן הנמוע עצי אלון ושאר עצים רעננים הסוככים
 את מי

הירדן (אֶלְשֶׁרֵיעָה).

הנהר הזה הוא היותר גדול ונכבד בארץ ישראל,
 והוא עובר את כל הארץ מצפון לדרום. — שלשה מקורים
 לו, ואחרי התאחדם יפול לתוך מי מרום ובצאתו ממנו

ירד ברעש ובמהירות גדולה ויעבור גם את ים כנרת ואח"כ ילפוט ארחות דרכו עדי נפלו אל ים המלח. משני עבריו יפלו בו נחלים רבים, אך רובם יחרבו בסוף ימי הקיץ ולכן ישתנה רחבו ועמקו לפי עתות השנה. בימי האביב יגדל ויעלה על כל גדותיו, ובימי הקיץ ימעטו מימיו עד כי במקומות אחדים יוכלו לעבור בו ברגל. מימיו עד צאתם מים כנרת זכים ובהירים אך אח"כ יהפך מראיתם לאדום מפאת המיט והרפש אשר יגרפו עמהם בירידתם החזקה, אך בכ"ז הם טובים וערכים, ואחרי אשר יעמדו זמן מה בכלי יצללו וישובו לעינם הראשון.

הדגה תדגה בו למכביר וביחוד סמוך לים כנרת, והם עוברים בו שלווים ושקטים ואימת הדיגים לא תבעתם כי רבה העזובה בקרב הארץ. — בשנה החולפת נסו אחדים מאחינו לפרוש רשתות ומכמורות בחלקו הדרומי, וחברת "למען ציון" תמכה בידם על הדבר הזה, אך האנשים האלה לא היו בקיאים במלאכתם, ורק פעמים שלש עלה בידם להביא דגי הירדן ירושלימה.

הירדן קדוש ונכבד בעיני הנוצרים וכל המון האורחים הבאים לבקר את ארה"ק לא ימנעו מלכתות את הגלם וללכת להירדן, והיוגים ישבחו בו בכנדי בד לבנים המיוחדים לתכריכים. ובימי האביב עת ביאת האורחים מלא דרך הירדן עוברים ושבים וגדותיו הומה מאדם.

הנוסעים אשר יחפצו לרחוץ במי הירדן יהיו נזהרים ומתונים ברחיצתם, כי כאשר הזכרנו יורדים מימיו בשטף

וברעש נורא, ובמקומות אחדים נמצאים בו פחתים.
 מהירדן ליריחו בהדרך הישרה אך שעה וחצי, אך
 הנוסע יסוב מעט את דרכו למען יעבור גם על פני ג' ל ג' ל
 הישנה. אחרי חצי שעה יבוא לפני בית מקלט אשר הנוצרים
 יקראו לו דיר מר חנה (בית מקלט יוחנן המטבל), והמושלמים
 יקראו לו קסר אֶל־יהוד (מבצר היהודים), ובו יגורו כומרים
 אחדים מבני הכנסייה היונית. מפה יסע הלאה בין שדות
 זרועות הנותנות בר למכביר, ואחרי ארבעים רגעים יראה
 לשמאלו תל קטן הנקרא עד היום תל ג'לג'ל. התל הזה
 הוא ג' ל ג' ל, התחנה הראשונה אשר בה חנו בני ישראל
 אחרי עברם את הירדן, ובו העמידו את שתי עשרה
 האבנים לזכרון. עוד בהמאה השביעית לספה"ג חיטבו את
 המקום הזה לגלגל העתיקה, והנוצרים בנו עליו כנסייה.
 אחרי עשרים רגעים יעבור לפני ברכה גדולה וישנה,
 ובעשרים רגעים יבוא ליריחו, ואחרי אשר ינוח ויאכל
 ארוחת הצהרים ישוב בדרך אשר בא בה ירושלימה.

מירושלם לערי הגליל.

בשתי דרכים יוכל הנוסע ללכת הגלילה; דרך
 היבשה (על פני שכס ועין גנים), ודרך הים (עד חיפה).
 הדרך הראשונה (וכן מחיפה לצפת) איננה סלולה ומרכבות
 לא תלכנה בה, ורק בסוסים ובפרדים יעבור הנוסע אותה,
 והנוסע אשר הורגל כבר לשבת על גב הסוס והפרד, טוב

יעשה ללכת בהדרך הראשונה, ולשוב ליפו ג"כ כיבשה
דרך חיפה, זכרון יעקב, ופתח תקוה, ואז יעבור כמעט את
הארץ הטובה הזאת לארכה ולרחבה, הנוסעים בחברה ישכרו
להם סוסים וחמר אחד להורותם הדרך, ואז יוכלו ללכת
ולעמוד בכל המקומות אשר נזכיר כחפצם, אך נוסע יחידי
נאלץ להתארח לאחת השירות העוברות מירושלם לטבריה
וצפת, המצויות בכל שבועים, שכר פרדה מירושלם
לטבריה וצפת הוא משלשה עד ארבעה מג'ידי, וטוב יעשה
אם ימצא אורחה אשר תעזוב את ירושלם ביום החמשי,
למען ישבות את יום השבת בשכם ויוכל להתבונן על
תכונת העיר הזאת, ולבקר את בהכ"ג אשר להישמרונים.
מירושלם לטבריה מהלך שלשה ימים ובתי מלון
אין בכל הדרך ולכן יקח הנוסע עמו צדה לדרך.

שלוש תחנות ראשיות בהדרך הזה ובהם ילינו הנוסעים:
וזן: בקיה היא בארתי, שלשה שעות וחצי מירושלם;
גבלום היא שכם, עשרה שעות מכריה; קנין היא
עין גנים, עשרה שעות מגבלום.

השירה תעזוב את ירושלם אם בעלות השחר או
לעת נטות צללי ערב, והיא תחל ללכת משער שכם
לפני קברי המלכים, ומשם הלאה על פני ראש נחל קדרון
ואח"כ על פני גבעת סקופוס, היא הגבעה אשר עליה
חנו חיל הרומאים תחת פקודת טמוס בהצותם על העיר.
פה יוכל הנוסע להעיף עוד הפעם את עינו על הדר
העיר הקדושה אשר עוד מעט תסתר מעיניו. מפה

תלך האורחה הלאה לסאת צפון. אחרי עשרים רגעים
 תעבור על פני הכפר שפעת אשר לשמאל הדרך. הלאה
 מעט יראה לימינו (רחוק רגעים אחדים מהדרך) את
 גבעת תליל אלפול היא גבעת בנימן (ש"א י"ג ט"ו)
 אשר הנה אחת עם גבעת שאול. אחרי חמשה
 וארבעים רגעים יעבור על פני מלון חרב ונעזב הנקרא חאן
 אלחרא'ב העומד לרגלי ההר. אשר בראיו עומד הכפר
 אלראם היא הרמה אשר לבנימן (מלכים א, ט"ו י"ז),
 עיר המבצר על גבול יהודה וישראל. בה יושבים
 כעת כעשרים משפחה מושלמיות. הלאה מעט יראה
 לשמאלו את הכפרים קלנדיא, וחַרְבַת עַטְרָה, האחרון חרב
 ונעזב והוא עומד במקום העיר הישנה עטרות אדר
 (יהושע ט"ז ה'), אחרי חמשה ועשרים רגעים יעבור על
 פני המעברה הנקרא ואדי סַנְגָה המוקפת גם עד היום
 מהרים מצוקים ותלולים, והיא המעברה אשר בה עבר יהונתן
 לבוא אל מצב פלשתים אשר במכמש (ונקרא גם עד
 היום בשם הזה, ורחוקה מפה כעשרים רגעים והיא חרבה
 ועזובה וכל דבר עתיק אין בה), ואשר הישן האחד מההרים
 המצוקים אשר הגבילה נקרא סַנְגָה (שמואל א, י"ד ד'),
 ואחרי עשרה רגעים יבוא להכפר

ב ר י ה.

העיר הקטנה הזאת עומדת במקום העיר העתיקה
 באדרות אשר לבנימן (יהושע ט"ז ט"ז), וכאשר יעיר עליה

שמה נמצאים גם עתה בה וכסביבותיה בארות ומעינות רבים, ומימיה טובים ונעימים.

יושביה כולם מושלמים ומספרם כאלף ומאה נפש, והו' ורזה אשר תצא מירושלם לפנות ערב תלין פה הלילה. כעשרה רגעים מבריה תחלק הדרך לשתיים, הדרך אשר לשמאל הולכת לג'פנא היא גופנא העתיקה הנודעת במלחמות היהודים, אך האורחה תלך ישר הלאה ואחרי חמשים רגעים תבוא להכפר ביתאון הוא בית אל העתיקה, ובו יגורו כעת כשלוש מאות נפש מושלמים. בהכפר הזה נמצאות חורבות ישנות וברכה אשר בתחתיתה גובע מעין, פה יחל גבול חלק אפרים, ואחרי עשרים רגעים תעבור לפני הכפר טאיבה. אחרי שעה וחצי תבוא בהעמק הנקרא ואדי חבמיה (עמק השודדים), ואחרי עשרה רגעים תבוא להמעין הנקרא עין חבמיה, ומראה המקום השמש הזה והמערות הרבות אשר בסלע ההר, יתן צדק להשם הזה כי בימים מקדם יכלו גנבים ושודדי לילה למצוא פה מקלט ומחבואה. אחרי חמשה וארבעים רגעים יראה הגוסע מישור גדול ורחב ידים הזרוע כולו, ובו עומד הכפר תורמוס אייא, היא תורמס'א הנזכרת בירושלמי (ברכות פ"ב). צפונית מזרחית מפה הולכת דרך 'במרחק חצי שעה' למקום שמש הנקרא שילון היא שלה העתיקה, המהוללה והנודעה בדברי ימי עמנו הראשונים. כעת אין בה רק חורבה אחת ואצלה מעין מים יפה. אחרי ארבעים רגעים תבוא למישור יפה ונחמד הנקרא ואדי לובאן ואחרי

עשרה רגעים למלון האן לובאן, פה יחנו הגוסעים מעט, ואחרי עשרה רגעים תבוא להכפר לובאן העומד במקום ל' ב' ג' (שופטים כ"א י"ט). אחרי חצי שעה תבוא האורחה לעמק הנקרא ואדי יתָמָה, ולצפון הדרך עומד הכפר יתמה (ערלה ב' ה'), ובעלותה ההרה יתראה לימין חלקה גדולה המוגבלת מכל עבריה בהרי שמרון, היא חלקת השדה אשר קנה יעקב מאת בני חמור; ולשמאל ההרים גרוזים ועיבל. אחרי רבע שעה תעבור לפני כפר חֶבְרָא (לדעת הרי"ש בית חורון העליון). פה תתרחב חלקת השדה ובימי האביב תרהיב את עין הרואה, ואחרי חצי שעה יראה לימינו את הכפר עורתא הוא גבעת פנחס (יהושע כ"ד ל"ב), ובו יראו עד היום קברי אלעזר הכהן ופנחס בנו⁴⁹. אחרי שעה ורביע תבוא לבאר גדולה אשר בקצה החלקה. הבאר הזאת עמוקה כעת 23 מטר, ומלפנים היתה עמוקה הרבה יותר, ורחבה משנים עד שלשה מטר, ובימי הקיץ יבשו לפעמים מימיה. הנוצרים והמחמדים יקראו להבאר הזאת "באר יעקב", על כי לפי מסורתם כרה יעקב את הבאר הזאת אחרי קנותו את חלקת השדה, והראשונים יקדישו עוד את הבאר הזאת, וכימים מקדם בנו מלכי הנוצרים עליו כנסיה גדולה, ובשנים האחרונות בנה ראש כנסית היונים חומה גבוהה לה סביב, אחרי שבעה רגעים תבוא

49 המסורה הזאת נזכרת בספר אלה המסעות, הוצאת כרמולי, ובספר

כפ"סו והמסורה תראה על ההר אשר ממולו קבר איתמר.

אל הכפר באלאט העומד לרגלי הר עיבל. בהכפר הזה יושבים אך מושלמים, בו כשלשים בתים רעי המראה ומעין יפה הנקרא "עין באלאט". מחוץ להכפר נמצא קבר יוסף הצדיק, ועליו ציון נמוך וארוך המסויד בסיד, ומשני עבריו קבועים עמודי שיש נמוכים, וסביב הציון בנוי חדר קטן בלתי מקורה הנבנה בשנת תרכ"ה מאת ה' E. F. Rozers קונסול בריטניא בדמשק.

גם הקבר הזה הוא אחד מהקברים אשר אין כל ספק באמתתם, כי תורה"ק בעצמה תתן עדותה עליו ותספר לאמר: "ואת עצמות יוסף אשר העלו בני ישראל ממצרים קברו בשכם בחלקת השדה", וגם כל הנוסעים ורושמי הקברים ציננו את המקום הזה לקבורת יוסף, וגם המושלמים והשמרונים יושבי שכם יקדישו ויעריצו את הקבר הזה, ולפעמים ידלקו בו נרות.

מפה ילך הנוסע הלאה על דרך שכם לרגלי הר עיבל, ואחרי עשרים רגעים יעמדו רגליו לפני שערי העיר שכם (נבלום).

העיר הזאת עומדת בהעמק אשר בין ההרים גרזים ועיבל. גבהה מעל לפני ים התיכון 570 מ'. אדמתה דשנה ופוריה, כי מעינות רבים יוצאים בה והמה ירוה דשן ויהפכוה לגן עדנים, עד כי כמעט היא האדמה היותר טובה בהארץ הזאת.

מספר יושבי העיר הזאת הוא 20,000 נפש, ובהם

650 נוצרים, 109 שמרונים, 99 יהודים, והנשארים כולם מושלמים. — סחר הארץ הזאת רב, כי אליה יביאו הבדווים אשר מעבר לירדן יכול אדמתם וגז עשתרותיהם; בה שוק גדול למכירת הצמר וצמר הגפן, ובה ששה ועשרים בתי מלאכה לעשות הבורית אשר תמכר בפנים הארץ ובמצרים. תושביה כולם עשירים, אך קנאים המה במאד ובעין רעה יביטו על כל איש זר. בהעיר הזאת יושב פחה אשר מצודתו פרושה על כל חבל עבר הירדן המזרחי.

מכל עתיקות וזכרונות העיר הזאת לא נשאר בה רק שריד אחד חי הוא עם השמרונים אשר כבר ספו תמו מכל הערים והארצות אשר התאחזו בהם, ורק בעיר הזאת, עיר המרכז לעם הזה, נמצא עוד כהיום עדה קמנה ודלה מהעם הזה אשר מספר נפשותיה יגיע אך למאה ותשע נפש, ומי יודע אם ימי קיומה ימשכו? ולכן ישתדל כל נוסע לראות אותם ולהתחקות על מעמדם, תכונתם ומנהגיהם.

השמרונים יושבים כולם ברחוב אחד הנקרא חארט אלשומרא ובו עומד ביהכ"נ אשר להם, וכל ימי החול סגור הוא על מסגרו ואך ביום השבת יפתח, ואז יוכל כל איש לבקרו, וטוב יעשה הנוסע אם יציג את עצמו לפני הכהן ביום השישי ויתן על ידו עזר קטן לצרכי העדה, למען יקבלהו בספ"י ויראה לו את ספר תורתם העתיקי, ויוכל להתבונן היטב על נמוסיהם ומנהגיהם. שני בתי מסגד נמצאים בהעיר הזאת, האחד נקרא

גִּמְעָה אֶדְכָּבִיר (המסגד הגדול), והשני גִּמְעָה גָּסָר (מסגד הנשר), ושניהם היו לפנים כנסיות לנוצרים, ואצל האחרון מגדל חרב אשר באחת מאבניו חרות כתובת שמרונית, ועל דברת השמרונים היה להם במקום הזה בית תפלה. בהעיר הברוכה הזאת לא הצליח עוד בידי אחינו להתאחו וגם המעט אשר נתאחו בה יעזובה שנה שנה, מחסרון תמיכה לצרכי העדה, כי מפרנסתם המועטת לא יוכלו להאציל גם לצרכי העדה. עדת עיה"ק ירושלים, חברת "עזרת נדחים", והארון הנכבד כמח"ו אלי" שייד תמכו בידי העדה פעם ופעמים על צרכיה, אך מאשר כי התמיכה לא היתה קבועה, נאלצו יושביה בכוא מועד תשלום שכר בהכ"נ, למשכן את תיק הכסף של ספר התורה בידי אחד הערלים. וכל עת אשר לא תהיה להעדה הזאת בהכ"נ, בית טבילה ובית הקברות קנוים להם לצמיתות, ושכר קצוב להחזקת שו"ב ומלמד, לא תוכל להתקיים.

זכרונות. — העיר הזאת היא אחת הערים העתיקות בארץ ישראל, בחלוקת הארץ נפלה לנחלה לשבט אפרים והיא היתה עיר מקלט ועיר הלויים ומאשר כי היא יושבת בטבור הארץ לכן היתה בימים הראשונים עיר המרכז להעם כולו. אליה אסף יהושע את כל שבטי ישראל לרבר באזניהם את דבריו האחרונים, ובה קבלו עליהם שנית לעבוד את ה' אלהי אבותיהם. אכימלך המליך את עצמו בהעיר הזאת ובסרוץ המלחמה בינו ובין אנשי העיר (אחרי שלש שנים) הרס אותה עד היסוד, בה נאספו כל ישראל להמליך עליהם את

רחבעם, ועל ידי תשובתו הנמהרה נקרעה מלכות ישראל לשני קרעים. ובני ישראל המליכו בה עדיהם את ירבעם בן נבט, אשר מהר לחזק ולבצר אותה. בימי גלות בבל נתאחזו בה הכותים או השמרונים ובראשית ימי הבית השני נהיתה לעיר הקדושה והמרכז להעם הזה. ועל הר גרזים הסמוך לה בנו להם בית כנסת ההיכל אשר בירושלם. יוחנן הורקנוס לכד את העיר הזאת ויהרוס את ההיכל (מלחמות א' ב' ו'). אספסינוס קשר בנה אותה מחדש ויקראה בשם Flavia Neapolis אשר נשתנה אח"כ אצל הערבים לשם גבלוס. נושאי הצלב הראשונים, תחת סקודר טנקרד, לכדו את העיר הזאת. ומהעת הזאת נהרסה ונבנתה פעמים מספר ככל יתר ערי הארץ.

אחינו היהודים לא נתאחזו בה. לפי הנראה, מימי חורבן הבית השני עד ימי האלף הנוכחי, והנוסעים בנימין מטודילא והר"ש בר שמשון (תתקל"ג, תתק"ע) לא מצאו בה אף יהודי אחד. אך כאשר באו המונגולים לארץ (ד' לאלף הנוכחי) נמלטו יהודים אחדים מירושלם להעיר הזאת, וכאשר עזבו המונגולים את הארץ והרמב"ן החל לקבץ את הנדחים ירושלימה שבו גם הם אליה וישוב העיר הזאת נשאר קטן ודל מאוד. בשנת תקצ"ד היו בה שתיים עשרה משפחות יהודים, וכן היה מספרם גם בשנת תרמ"ז.

הר גרזים (ג'בל מור).

הדרך היותר טובה לעלות על ההר הזה היא בפאת מערב העיר, דרך העמק אשר בו יצא מעין שושף הנקרא באם אֶלְעִין. בחמשה ועשרים רגעים נגיע למישור גדול ורחב ידים, ואחרי מהלך חמשה עשר רגעים (לשמאל), נבוא להמקום אשר בו יחוגו השמרונים את חג פסחם, בהקריבם שם לקרבן, ואחרי חמש עשרה רגעים נבוא לפסגת ההר אשר ממנו נראה מחזה יפה מכל חבל ארץ אפרים המבורכת. ההר הזה גבוה מעל פני הים התיכון 870 מטר, אדמתו

אדמת ישיד ועליה. שכבת אדמה דישנה אשר תתן פרי למכביר. על מרום פסגתו ישתרע מישור רחב ידים, מצפון לדרום, ובצפונית מזרחית המישור נמצא מכצר עתיק וחרב ובפנותיו מגדלים, ובעברו המזרחי נמצאים עוד חדרים אחדים, ובצפונו ברכה גדולה. מהשורות התחתונות של המכצר, אשר עבים יגיע משנים עד שלשה מטר ואבניהן מקוצעות בקציהן; נראה בעליל כי מימי הבית השני מוצאו, בכל המישור הזה נמצאים בורות וחורבות עתיקות, אשר תעידנה כי בימים מקדם היה ההר כולו מיושב מאדם.

הר עיבל (ג'בל סולימיה).

העליה על ההר הזה כבדה והדרך הולך בעקלתון במדרגות המוגבלות בישי עבריהן בעצי סַבַר (Cactus), אך לעומת זה יתענג הנוסע לראות מעל ראש פסגתו (הגבוה 920 מ. מעל הים) מחזה יפה ונהדרה. שלשלת הרי הגליל, הר הכרמל, עמק יזרעאל, הר תבור, הר הרמון חבל ים התיכון והרי חורן. חלקו היותר גבוה הוא בפאת מזרח ובו נמצאים חורבות אחדות הנקראות תַרְבַּת פְּנִיסָה. בבוקר השכם תעזוב האורחה את העיר שכם. השירות תלכנה תמיד דרך בית אמרין וג'בא והיא דרך קצרה, אך היא רעה במאד, וגם אין בה כל דבר נכבד ועתיק, ולכן יצוו הנוסעים על מוליכיהם ללכת עמהם דרך סַבַר סַבַר היא שמרון העתיקה (שתי שעות משכם).

במקום העיר העתיקה הזאת אישר היתה עיר מלוכה ועיר כלילת יופי עומד כעת רק כפר קטן אישר מספר יושביו יעלה לשלש מאות נפשו, כולם מושלמים עובדי אדמה ומכל שכיות חמדתה לא נשאר רק חורבות שוממות ושרידי עמודי שיש.

בית המסגד אשר בתוך הכפר הוא שריד כנסיה נוצרית גדולה אשר נבנתה בימי נושאי הצלב על שם יוחנן המטביל אשר לפי המסורה נהרג בעיר הזאת. כמעט בכל בתי הכפר קבועים פלחי עמודים כותרות ואבני שיש, וכן ימצאו בני הכפר כפעם בפעם בעומק האדמה מטבעות ישנות ושאר עתיקות אשר יביאום להנוסעים למכור.

מאחורי הכפר במורד ההר יראה הנוסע מישור יפה (המיושר בידי אדם) אשר בו ידושו כעת יושבי הכפר את תבואותיהם, ולמערכו סביב שטח מרובע עומדים שנים עשר עמודים מבלי כותרות, ולפי הנראה עמד במקום הזה ההיכל אשר בנה הורדוס לכבוד הקסר אוגוסטוס. מפה יעלה הנוסע ברגעים אחדים על פסגת ההר (470 מ. מעל הים) אשר ממנו יראה מחזה יפה ונהדרה מכל חבל הארץ ובפאת מערב גם את תכלת ים התיכון. במקומות רבים מההר הזה אשר הנהו זרוע כולו, נמצאות מדרגות עתיקות ובהדרגה אשר בפאת דרום עומד טור עמודים נעדרי הכותרות אשר גבה כל אחד מהם 6 מטר, והם שרידי העמודים, אשר העמיד הורדוס סביב העיר כולה לשכלל את יפיה, ורבים מהם נטבעו כבר בעומק האדמה.

זכרונות. — העיר הזאת נבנתה מאת עמרי מלך ישראל, ויקראה בשם שמרון על שם שמר אדוני ההר מלפנים. בה הכין כסא מלכותו, ובנו אחאב בנה בה היכל שן גדול למעינו ובית להבעל, ותהי עיר בירת מלכו ישראל. פעמים אחדות באה במצור אך לא נלכדה עד ימי שלמנאסר אשר הכקיע את חומתה אחרי אשר צר עליה שלש שנים, ויגלה את יושביה אשורה, ובה ובהערים אשר סביבותיה הושיב עמים שונים אשר הביא מבבל ומכותה ועוד, והם הכותים או השמרונים אשר הזכרנו. יושביה החדשים אשר התאחו בה הרחיבוה ויבצרוה. יוחנן הורקנוס לכד אותה אחרי אשר צר עליה שנה תמימה, ויהרסה עד היסוד. הקסר אונוסטוס נתן אותה מנחה להמלך הורדוס, והוא האדיר את הדר העיר הזאת ויבן בה היכלות וארמונות גדולים, ויקראה בשם יוני סבסתיה (אשר הוראתו ביונית אונוסטוס) לכבוד הקסר אונוסטוס, ואז נתאחו בה צבא הרומים וגם הרבה מאכרים. גם מלכי הנוצרים הראשונים ואחריהם נושאי הצלב בנו בה כנסיות ובנינים מסוארים אשר באחרונה נהרסו ונחרבו ע"י הפרסים והמושלמים.

מפה תלך האורחה הלאה צפונה ובעשרה רגעים תבוא להעמק הנקרא **ואדי ישעיר** (עמק השעורים) ואחרי שלשים רגעים תעבור לפני הכפר **בורקא** אשר סביבו נמועים עצי זיתים רבים. אחרי שעה ורביע תבוא על הדרך אשר השירות הולכות בה לפני הכפר **ג'בא**. אחרי ארבעים רגעים יראה הנוסע על ההר אשר לשמאלו את הכפר **סנור** (לדעת הרי"ש הוא שמיר אשר בהר אפרים, שופטים י' ט"ו). יושבי הכפר הזה מרדו בממשלת השולטן ובשנת תק"צ צר **עבדאלה פשה**, פחת עכו, על המבצר הזה, ואחרי זמן מצער לכד אותה בסערת מלחמה, וכאשר בא אברהים פשה לארץ הרם את המבצר עד היסוד. מפה תחל להשתרע לפאת מזרח מישור גדול הנקרא בערבית

מִדְּגֵי אֶלְלֶרֶק (נאות דשא העמוקה), האדמה דישנה ופוריה;
וכימי החורף תעלה בה בצה. אחרי עשרים רגעים תעבור
לפני הכפר מִסְלֵיהַ העומד אולי במקום העיר בתול
(יהודית ד' ח'), והלאה מעט לצפון, הכפרים פּוֹפֶר וּגְרַפֶּא. פה
הולכת מסלה (לשמאל) לתל דותן (חצי שעה) אשר בו
עמדה העיר העתיקה דוֹפֶן וכעת אין בורק חורבות אחרות,
ועד היום יקראו להמקום ג'זב יוסף (גב יוסף). הלאה
לימין הדרך יראה הנוסע עץ זקן אשר על ענפיו תלויים
מטפחות ופסילי תכלת רבים והם המתנות אשר יקדישו
יושבי הכפרים להעץ הקדוש הזה. אחרי שלשים רגעים
תעבור לפני הכפר קוֹפֶטְיָה ואחרי חצי שעה יראה הנוסע
על הגבעה אשר אצל הדרך חורבות מגדל עתיק הנקרא
בְּלַעַמְיָה, העומד במקום העיר העתיקה יבלעם (מלכים ב,
ט' כ"ז) או בלמה (יהודית ג' ו'), ולרגלי הגבעה נובע נחל
קטן, ואחרי חצי שעה תבוא האורחה להעיר

בְּנֵינֵן היא עין גנים.

העיר הזאת עומדת בראש עמק יזרעאל בגבול
ישישכר והיא היתה גם עיר הלויים. יוסף הכהן יקרא אותה
Ginea. מזכרונותיה לא נודע לנו אף מעט וכנראה לא
נתאחזו בה יהודים מזמן חורבן הבית. בה יושבים כעת כשלשת
אלפים נפש כולם מושלמים. בסביבות העיר הזאת נובע
מעין אשר מימיו יבואו תוך העיר ויהיו לנחל קטן, ועליו
בנוי גשר עץ. יהודים לא נתאחזו בה עד השנה הזאת

אשר עלה בידי מורשה חברת "למען ציון" (בעזרת הרה"ג וכו' כמו ארי' ד"ר סאלפענדי הי"ו אב"ד בדירקאים והגליל, התומך בכל דבר טוב ומועיל בארה"ק) להושיב בה שמונה משפחות מאחינו וגם שו"ב ומלמד הושיב בה על חשבון החברה והגוסעים יוכלו להתאכסן בכית היש"ב.

בבקר השכם תעזוב האורחה את העיר הזאת ותלך הלאה דרך עמק יזרעאל.

העמק הזה משתרע בתמונת משולש במרחק שמונה שעות מהעיר ג'נין, והוא גבוה 180 מ' מעל פני הים. שמחו איננו ישר כי בחלקו המזרחי נמצאים רמות ותלים קטנים וחלקו המערבי הולך ונמוך. העמק הזה מוגבל בשלשת עבריו מהרים רמים ונשאים והם תבור וגלבוע מקדם, הר הכרמל מים והררי אפרים מנגב. מעינות רבים נובעים בו וביחוד בחלקו הדרומי, אדמתו דשנה ופוריה במאד ונותנת יכול למכביר, ובימי האביב יתראה להמביט עליו מראשי ההרים אשר סביבותיו כים ירוק אשר גליו ירומו הנה והנה, אך בימי החורף יעלה בו במקומות אחדים בצות. חלק גדול ממנו לא יעבד ולא יזרע וכי' יעלה בו דשא ועשב, והיה למרעה לעדרי הבדוים; והערבים יקראו לו מרג' אַבְּן־עַמֶּר (נאות דשא אשר לבן עמר).

העמק הזה גודע בדברי ימי עמנו ומלחמותיו, ומימי השופטים עד ימי חורבן הבית השני היה הוא מקום מערכה למלחמות רבות ועצומות ודם רב שופך בו, ופעמים לא מעמות ד"או היהודים בו את גבורתם ואמץ רוחם. וגם אחרי חורבן

הבית השני היו בו מלחמות גדולות בין הנוצרים והמושלמים
עד אשר באחרונה גברו האחרונים על הראשונים.

מפה תלך האורחה הלאה לפאת צפון דרך העמק
אשר כפרים רבים נמצאים בו, ואחרי שתי שעות וחצי
תבוא להכפר זרעין העומד במקום העיר העתיקה יזרעאל.
העיר הזאת עומדת לרגלי הר גלבוע, והיא נודעת
בדברי ימי עמנו; מיד אחרי מות שאול היתה אחת הערים
אשר נשארו באמנה את מלוכת איש בשת. בה ישב המלך
אחאב לכסאו, ובה בא גם הקיץ לממשלתו ולמישפחתו. אך
כל דבר עתיק לא נשאר בה ויושביה כולם מושלמים.

מחויץ להכפר הזה בהעמק (המשתרע עד בית שאן)
עובר נחל קטן הנקרא כפי ילידי הארץ עין ג'לות (עין
גליות) מבלי כל טעם וסבה נכונה.

הנוסעים אשר לא ירטו הדרך לנגדם ואינם תלויים בחסין השירה ההולכת
ישר להגליל יוכלו ללכת מפה (או ישר מנבלוס) להעיר העתיקה בית שאן
(1 1/2 שעה).

הדרך טובה ונוחה אחרי 40 רגעים יבוא הנוסע לאנן יפה אשר בו
יקוו מי עין ג'לות, ואחרי שעה לתל שיד חסאן אשר בו נמצאים מעינות רבים
וחורבות עתיקות, ובעבור 85 רגעים יביא לחורבות בית אלפא ומפה ילך הלאה
לרגלי מעין ג'לות בין הר גלבוע (ג'בל סקנע) והחרמון הקטן (ג'בל דאקי) ואחר
1 1/2 שעה יבוא להכפר בישאן.

הכפר הזה וכן חורבות העיר העתיקה עומדות על שפת עמק יזרעאל,
והוא מסוכך בנחליו מים רבים. מספר יושביו כחמש מאות נפש. כולם מושלמים, ובו
ישב מודיה (מנהל הממשלה).

החורבות הראויות להתבונן עליהן והמושכות עליהן את עין הרואה הן :
 בסאת מערב הכפר, מסלת מרוץ הסוסים, בסאת צפונית מזרחית אבני היסוד
 ושרידי בית מסנד עתיק הנקרא ג'מעה אלארכעין (נבנה בשנת 1403)
 לצפונית מערבית בית המסנד (אחרי שדה הקברות) בית תיאטרון גדול הנקרא
 בערבית אלעקוד) אשר חוט של 65 מטר יבתרהו, ובו נמצאים שנים עשר טורי
 ספסלים החצובים בנובחה ההר איש מעל אחיו, והם נראים עוד בשלמותם ובצביונם,
 וגם מוצאי ומובאי הבית נראים עוד בשלמותם. בסאת צפונית מזרחית (לרגלי
 הנחל) עומדים עוד שני טורי עמודים משני עברי הרחוב, ההולך להגשר הנקרא
 ג'שר אלמקטו, לשמאל הרחוב הזה על התל אלמסמבא עומד חורבת מבצר עתיק
 ולפאת ימין (אצל העמודים) ברכה ישנה הנקראת ברכת אלחמאס ואצלם מערות
 קברים רבים, ועל הנבעה לצפון התיאטרון יראו עוד עקבות החומה העתיקה
 אשר הקיפה את סגנת ההר. רחוק מעט מהעיר לפאת צפונית מערבית, נמצא גשר
 עתיק הנקרא ג'שר אלחאן והמושך עליו את עין הרואה .

זכרונות —. האיר בית שאן נסלה לנחלה לחצי שבט המנשה
 (יהושע י"ז י"א), אך המה לא הורישו את יושביה הכנענים, וישבו תחתם עד
 ימי המלך דוד, אשר לפי הנראה, לכד את העיר הזאת. בימי שלמה עמדה
 תחת סקודת הנציב בענה בן אחילוד. עולי בבל לא קדשוה בשניה, למען יוכלו
 לזרוע ולעבד את אדמתה גם בשנות השבע, ולהיות למקור לכלכלת העניים.
 היונים אשר התאחזו בארץ, תקעו יתדם בה, ויצירו לבני ישראל היושבים בה
 ובסביבותיה, זכיום ט"ז ומ"ז סיון נרש יוחנן הורקנוס החשמונאי את היונים ממנה
 ומכל הבקעה, והיה היום הזה יום ס' ט' ב' לישראל (מגלת תענית). בימי המלך
 הורדוס התישבו בה עם הסקיסים, ולכן קראו לה היונים בשם Scythopolis
 אך בכיו לא נשכה גם שמה העתיק, והם בנו בה בתי תיאטראות וקרסאות
 וישללו את יסדה. גם אחרי חורבן הבית ישבו בה יהודים במספר לא מעט,
 כי אדמתה דשנה ופוריה במאד, והיא היתה מהוללה בתכואת עמקיה ועצי
 זיתיה ובה היה בית ארינה לכלי ששתן דק וחשוב. יושביה היהודים היו
 מדרקוס במצות (סחים ג' א'), אך כבני הגליל הסמוכים לה לא דקדקו במבטאם.
 בימי ר' יהודה הנשיא פטרו את יושביה ממעשר ושביעית, מאשר כו לא

נתקדשה בקדושה שניה. נושאי הצלב לכדו את העיר הזאת ויבנו בה כנסיות ויעשו למושב כהן ראשי ותשאר תחת ידי הנוצרים עד ימי השולטן סלח אדין אשר לכד אותה אחרי עמל רב, וישרפה באש, אך לא ארכו הימים והעיר נבנתה מחדש, ונס אחינו נתאחו בה במספר מעט. כי הרבה מהם מאנו להאחו בה בהאמינס, בטעות. כי לא על ארץ ישראל תחשב. בסוף המאה הראשונה להאלף הנוכחי, אנה הרב אשתורי הפרחי את העיר הזאת למושב לו, ובספרו היקר הארוך לבאר בראיות נכוחות כי העיר הזאת ככל ערי ארץ ישראל תחשב, וישתדל להגדיל ולהרחיב את ישוב אחינו בה, ובימיו היה בה שירד בהכ"ג עתיק, אשר לפי דעתו הוא הבהכ"ג הנזכר בירושלמי מנלה ס"ג, אולם הישוב הזה לא האריך ימים והנוסעים אשר היו אחרי הרב הנז' לא יזכרו את ישוב היהודים בהעיר הזאת.

מזרעין תלך האורחה הלאה בדרך רעה מאד, אשר עלתה כולה קמשונים ובימי החורף תהפך לכצה, ואחרי שתי שעות וחצי תבוא להכפר גאון, אשר יושביו כולם צוענים ואחרי שעה לפני מעין מים היוצא בעמק וסמוך לו כפר תמרה הוא תמרתא הנזכר במגילה ז'. אחרי עבור שעה יראה הנוסע מרחוק מלון חרב הנקרא חאן לאג'ין, (העומד במקום העיר מגדו העתיקה, אשר הרומים קראו לה Legio), ותענף (היא תענף), ואחרי רגעים מספר תעבור על פני נחל קטן העובר על פני לאג'ין, והוא אחד הזרועות של נחל קישון הנקרא גם כן בשם מי מגדו, וסמוך לו מלון חרב הנקרא חאן אלג'אר (מלון הסוחרים). המלון הזה נבנה מאת סינאס פשה בשנת שני' לתועלת השירות הבאות ממצרים, ועד היום יתאספו בו בכל יום החמישי בשבוע יושבי הכפרים והערים הקרובות למכור את יבול אדמתם ובהמותיהם, והשוק

הזה הוא הגדול בכל שוקי הארץ ונודע בשם שוק אֶלְחָאן
ואצלו מעין מים יפה. פה הגנו עומדים לרגלי הר תבור
(ג'בל אלטור).

ההר הזה גבוה מעל פני הים התיכון 562 מטר, ומעל
לים כנרת 856 מ', והוא עומד נפרד ובודד משאר הרי הגליל,
ומראהו כחצי כדור. והוא גבוה מכל ההרים אשר סביבו,
ותמונתו זאת והוד מראה עציו הרעננים תרהיב את עין
הרואה, עד כי היה למשל בפי משוררי ומליצי עמנו. אדמתו
טובה ופוריה, ועצי אלה ואלון רבים נטועים בו בכל
עבריו, אך רבים מהם, וביחוד אלה אשר עמדו בראשו נגדעו
בידי הכוטרים הגרים על ההר ובסביבותיו. החיות והעופות
הרבות אשר קננו בנקרי הצורים ובסעיפי העצים כמעט
ספו תמו, ואך זעיר שם יראו. חורבות רבות נמצאות בו,
מהן מימי הרומאים ומהן מימי נושאי הצלב, ובראשו יראו עוד
הנדבכים של החומה הגדולה אשר הקיפה את כל פסגתו,
והאבנים גדולות ומקוצעות בקציהן, המעידות כי מימי
הרומאים מוצאן. ארך פני פסגתו 555 מ. ורחבו 250 מ.
ומעליה יראה הנוסע מראה יפה ונהדרה במאד: לפאת מזרחו,
קצה הצפוני של ים כנרת והלאה שלשלת הרי חורן
המעולפים בערפלי תכלת, ולדרום ים כנרת, את נחל
הירמוך; לפאת נגב הר הכרמל המלחך ברגליו את מי
הים, ולפאת צפון העיר צפת ומאחוריה את הר הרמוך.

על גבול יששכר וזבילון, ועל ראשו עמדה עיר אשר נקראה כשמו תבור, והיא היתה עיר הלויים למשפחת בני מררי, ובשמועו או סמוך לו עמדו הערים כסלות תבור ואזנות תבור. עליו הועיקה דבורה וברק את בני ישראל למלחמה על יבין מלך הצור, ועליו הרגו זבח וצלמונע נסיכו מדין את אחי גרעון. אנטיוכוס הגדול בכואו לארץ ישראל לכד בערמה את העיר תבור אשר עמדה על ראשו (ג' א' תקס"ט). שר צבא הרומאים נבינים ערך על ההר הזה מלחמה על היהודים ויבניעם, אך אחרי עבור זמן מצער בצר יוסף הכהן את העיר תבור ויבן חומה בצורה סביב סגנת ההר. הנוצרים מקדישים במאד את ההר הזה ועוד בהמאות הראשונות להתיסדות דתם בנו עליו כנסיות גדולות. נושאי הצלב לכדו גם את ההר הזה ויבנו עליו כנסיה ובית מקלט אשר נהרס אח"כ ע"י המושלמים. בשנת התקע"ב צנה השולטן מלך אלעדילי, אחי סלח אדין, אשר ישב על כסאו אחריה, מבצר חזק על ההר הזה, וכל עמל הנוצרים, אשר צרו עליו אחרי חמש שנים, עלה בתוהו, אולם אח"כ הרסו המושלמים בעצמם את המבצר. כעת עומדים עליו שתי כנסיות האחת להלטינים והאחת להיונים.

אחרי שעה וחצי תבוא האורחה להר סלע הנקרא קרן חטון, אשר לרגליו עומד הכפר חטון⁵⁰. המקום הזה נודע בדברי הימים כי בו גדע השולטן סלח אדין ביום 4 יולי לשנת תתקמ"ז את קרן נושאי הצלב, וכפעם הזאת היתה תבוסתם שלמה, את המלך Guido de Lusignan בלויית חיל רב לקח שבי, את אנביהם ושריהם מכר לעבדים ואת כהני וראשי ה"היכל" הגיר לחרב, ואז בא הקיץ להפצם ותשוקתם להביא את ארץ ישראל תחת ממשלת הצלב, והנצחון הזה נודע בשם נצחון חטון.

⁵⁰ הוא הכפר חטיא הנזכר בכפלי חגיגה ה' ב"י עיר מולדת האמורא רבי יעקב, וכן נזכר שם הכפר הזה בכ"ר ס' ס"ה.

בהכפר הזה יושבים כמאה משפחות מושלמים, והם
 היים על פרי גנותיהם ופרדסיהם הרבים, כי המעינות הרבים
 היוצאים מרגלי ההר ירוו את כל הככר דשן. ביחוד ישגה
 בהמקום הזה עץ האתרוג, והרב הגאון כמהורח"א וואקס זל"ה,
 אב"ד דק"ק פיעטרוקוב קנה זה כעשרה שנים בהכפר הזה
 שתי גנות גדולות נטועות עצי אתרוג, והכנסותיהן קדש
 לבני כולל וארישא. — בחצר בית המסגד אשר בהכפר הזה
 תראה המסורה את קבר יתרו⁵¹ חותן משה והמושלמים
 קוראים לו נְבִי שׁוֹאִיב, וביום אסרו חג של פסח ילכו אחינו
 יושבי צפת להשתטח ולהתפלל על הקבר הזה, ושוער בית
 המסגד יקבל מתת קל מאת כל הבא.

פה תסתעף הדרך לשתיים האחת הולכת ישר לצפת
 ובאמצעה כפר גדול הנמרא יאקוק העומד במקום העיר

51 בסוף האלף החולף לא שררה עוד מסורה מוחלטת כי
 פה קבור יתרו, והר"ש בה שמשון (תתק"ע) יספר "כי ראה (בחסין) ב' קברים,
 יש אומרים קבר יהושע (בן פרחיה?) ויש אומרים קבר יתרו וקבר צפניה",
 אולם טראשית האלף הנוכחי לא תמיל עוד המסורה כל ספק בדבר, ולפי
 דבריה קבור בחצר בית המסגד יתרו, ואת הקבר הזה יזכיר גם ר' יעקב
 שליח מסאריו בספר אלה המסעות (הוצאת כרמולי) וקבר ר' יהושע בן פרחיה
 לא יזכיר כלל, ועל דברת הרו"ץ חילו קבור בהכפר הזה מלבד יתרו גם ר'
 יעקב איש כפר חט"א, והמסורה הזאת מתקבלת על הלבו, כי הרבה
 מהתנאים נקברו בערי מולדתם, ולכן דעתנו נוטה כי המסורה המאוחרת
 אשר תראה פה את קבר ר"י בן פרחיה מוטעת היא מהשם ר"י איש כפר
 חט"א, אשר שמו איננו נודע כל כך בהספרות התלמודית.

חֶקֶק (יהושע י"ט ל"ד), ויושביו כולם מושלמים וכו' תראה
המסורה קבר חקוק⁵² הנביא, ואחרי שתי שעות הכפר עין
כחל, ושם היא מתאחדת עם הדרך ההולכת מטבריה לצפת
(ראה הלאה), והשניה הולכת ישר למבריה והיא מתאחדת עם
הדרך ההולכת לנצרת, ואחרי שתי שעות תבוא האורחה
לפני שערי העיר

ט ב ר י ה (מַבְרִיָּה).

בתי אכסניא : ר' בנימן בר' חיים דאקטאר.

ר' יהושע איזלער.

רב עדת הספרדים : החכם המופלא וכו' כמהו
יוסף דוד אבולעפיא והוא נושא משרת ממלא מקום חכם
באש"י.

רב עדת האשכנזים : הרה"ג מהו' אברהם צבי
הלוי נ"י.

רופא העדה : ד"ר האלצמאן.

בה יושב קאים-מקאם העומד תחת פקודת פחת
עכו, ובה בית פקודת טלגרף כללי, אך ממלא מקום
צירי הממשלות אין בה.

52 המסורה הזאת נזכרת במכתב הר"ש בר שמשין, אך הוא קורא את
הכפר חקוק כלשון הכתיב, וכן נזכרת גם בספר כפרים ובזמנו היה שם "בהב"ג"
וכו' רצפה ישן גושן וכן נז' ברשה"ק של הניסע מקנדיא (רל"ג) ובזמנו היה על
הקבר "מצבה אחת כמו מנדל קטן ועליה חקוק חקוק הנביא" וכן הזכירוהו
כל הניסעים ורושמי הקברים אשר היו אחריהם.

ז'ר וז'נת. — העיר הזאת נבנתה (במששים שנה לפני החורבן) לאת המלך הורדוס במישור ומה נחמד על ידי כנרת, וקראה בשם שבדיה לכבוד הקסר ספדרוס, ומאשר כי נבנתה לכבוד קסר רומא לכן התאמץ הורדוס ליסותה ולשכללה בכל הדר תפארת ערי רומא, ויבנו בה מסלת המרוץ, בית תיאטרון וארמון גדול אשר היה מסווא מבחוץ בפסילי ותמונות בעלי חיים הצופים בטעם וסגנון הרומאים. הכפר הזה וכן הקברים אשר נמצאו ונהרסו הגבול בנינה (על הכרת יוסף הכהן) הפעיסו והדאיפו במאד את לב היהודים ויטאו מלהאחו בהו והורדוס נאלץ להושיב בחוקה בעיר החדשה הזאת כל איש סוחר ורוק וכל איש צד ומצוק מאחינו והרבה מ בני העמיסו ויתן להם אחוזות גדולות והנחות רבות עשה להם למען לא יעזבו את העיר ומהעת הזאת נחשבה סבדיה פעיני חכמי ארץ יהודה "בארץ העמיסו" יוסף בן מתתיהו הכהן בהמנותו אשר צבא ארץ הגלילו בצר את העיר הזאת, אולם יושביה סתחו שערי עירם בשלום, לפני אספסינוס, והוא הבטיח להם כי יוכלו להשאר בהו ואחרי דבריו לא שנהגו אחרו אשר נסלת ירושלם לפני צר, ומרבית וושבי ארץ יהודה הגבו לכל רוחו ישבו הם שלום ושקטים.

כאשר לאו היהודים כי גם נבחרת הנביר הנודע בה כוכבא נשתחו והבי עקיבא נושא כליו הומת מית אחריו ואדרינוס לא יחל מלרדוף את יושבי ארץ יהודה באף ובחמה, ויחליטו לבקש מפלט להם בארץ הגליל ולבנון בה מרבו אהדותם. והבי שמעון בן יוחאי אשר נחבא כל ימי השמד באחת המערות אשר בסביבות סבדיה, נזכר לדעת כי אין מקום טוב ומסוגל למרבו ישראל בעיר הזאת ולכן נמר אמר לטהר את העיר הזאת ולהוציאה מכלל ארץ העמיסו, ואו נקבצו אליה הרבה מחכמי עמינו. גם מושב הסנהדרין אשר היה בעפרי נעתק אליה, והם יגעו ועמלו להרחיב ולהאדיר את "אוצר הנחמד" אשר נשאר להם לסלטה ואשר ידי הרומאים העריצים בכל כחם ונבחרתם לא יכלו להכחירו. כמששים שנה אח"כ קבץ ר' יהודה הנשיא את כל ההלכות אשר נשנו מחכמי זמנו ומחכמי הדורות אשר לפניו, ויבררם ויצרם ויאססם לאחד בספר ה"משנה" (לתורה שבכתב), וחכמים אשר היו אחריו בארו וישיתו נוספות עליו סבורה תלמוד (הירושלמי). גם להספת מצב החימרי של

העיר הזאת דאן נשיא ישראל זהו ישתדל לפני אהובו הקרן אנטוניוס כי
יעשה את העיר הזאת חסות ממש 'ע"י י' ע"א), אך הפצוזה לא עלה בידו.
בראות חכמי הדור את ערך ומעלת העיר הזאת לאחדות ישראל והחוקת דתו
אבו להשיב את השם הזה "סכריה" ואמרו להביל את מקומה במקום אחר
משלש הערים העתיקות. רקתו חמת וכוונת הנכונת ככה"ק. ומתם
עשלו לבאר (בהרך דרש) את שמה הראשון בהולאה עברית המתאמת למצבה.
ותמי העיר הזאת לישראל את אשר היתה ירושלם לפניו עד ימי הלל נכדו של
ר' יהודה הנשיא. אשר אז נהרבה ע"י קסטיוס נאלום (רע"ו אחת"ה), אך לא
ארכו הימים והיא התנשאה עוד הפעם מערמות מפלתה. והיהודים שבנו להאזו
בה. ותבנית החלו לעסוק במלמנים בחוק התייה ואחדות ישראל. והמה מסרו
לנו את המסורה לגדר וסני סביב התייה שבכתבו הנקוד וצחות הלשון.
ובללל זה יצא שםם לברכה ולתהלה בכל תמוצות ישראל. והבירום היו בדברי
האורים בעיניהם. ובסוף המאה החמשית (אחת"ה) בקש הנומר שמעון לבית
אישם מאת אחד הכמרים היושבים על גבול ארץ ערב כי יכבד את ידו על
חכמי סכריה. כי יצאו על יוסף זו צאם מלך היהודים כקמאר (תימן)
לחבר מלדונף את הנוצרים העוברים דרך ארצו. מלכו הנוצרים אשר משלו
בארץ תקעו יתדם גם בהעיר הזאת ויבנו בה כנסיות ובתי מקלט והיא היתה
מישב בהן ראשי. בשנת ד"א שע"ו עלה כורום מלך פרס גם על העיר הזאת
ויהרום את כל כנסיות הנוצרים אשר היו בקרבה. וכעשרים ושתיים שנה אח"כ
לכד אותה הבליף עמר. ואחרי אחד ושלוש שנה נהיתה למעו מפלה ע"י רעש
הארץ. נושאי הצלב גם הם לכדו את העיר הזאת. ויכוננו בה מחדש כנסיות
ובתי מקלט רבים. ואז החלו היהודים לשוב ולהאזו בה. ובשנת תתקל"ג מצא
הר"ב מטודילא בה כחמשים יהודים וראשי העדה היו הרב ר' אברהם
החזן. רבי מנחם ור' יצחק. ותשאר הארץ תחת ידו הנוצרים
עד ימי השולטן סלח אדין אשר לכד איתה בלי עמל רב. ויגרש את היהודים
והנוצרים מקרבה. ותשאר העיר הרבה ושוממה יותר משלוש מאות שנה. וכאשר
עבר הנוסע האלמני מאטליא בארץ (רס"ב) לא מצא בה יהודים כלל. ומושלמים
רק כשתים עשרה משפחות. בשנת שי' לאלף הנובתי בנה השולטן סלימאן את
הימט העיר הזאת וירשה לכל בני החתית להאזו בה. והיהודים לא עמדו מנגד

וימחרו גם הם לשוב אל העיר הזאת וישבו העיר הלך ונדלדל, ובסוף המאה הזאת
 נמלטו אליה רבים מעדת האשכנזים וישבו ירושלים, אשר נדדו על צוארם
 מאת המוסלים אבן סרוך וכיניהם היה גם הרב הנאמן מהו ישעיהו הלוי הורוויץ
 והוא הרבין תורה בעיר הזאת, אך ימי שלותם לא ארכו ובשנת ת"ל נחרבה
 עוד הפעם ותהי חרבה עד סוף המאה הזאת אשר אז בנה השיך דאהור אל
 אמהאר את חומת העיר, והוא נתן את חתימו על כל הבל הארץ אשר מסביב
 ויבער את השודדים מקרב הארץ, ובשנת ת"ק עלה הרב חיים אביאלעסיא ז"ל
 מאומיר ויבן בה בתי מעון להיהודים אשר החלו לשוב אליה ובהב"נ יסא ושאר
 צרכי העדה, והשיך כבוד מאד את הרב הגוי וימלא את כל שאלותיו וע"ז הלך
 ישוב אחינו בה הלך ונדלדל, וישבו בה שלמים ושקטים כשנתים ומחצה, אשר
 אז באה העיר במצור מאת סחת המשק וגם הרב ועדת היהודים לא עזבו את
 העיר ויסגרו בתוכה, ותהי העיר במצור שמונים יום, וחיל הפחה ירו עליה כמעט
 בכל הזמן הזה כדורי מות, והם נסלו תוך העיר ולא החריבו את בתיה ולא
 נגעו ביושביה לרעה, וכראות המשנה כי כבר ממנו ללכוד את החומה עזב
 כיום די כסלו את העיר, והיום הזה קבעו היהודים ליום טוב ומשתה
 ושמחה, אך בטרם שבחו וישבו העיר סחרם ומצוקתם מהמלחמה הזאת
 והנה צרה חדשה באה עליהם, כי בחדש אלול עלה סחת המשק עוד הפעם על
 העיר ללכדה, והפעם אסף כל חיל בני הכפרים העומדים תחת סקודתו, וגם כלי
 נשק רב נשלח לו מעיר הבירה, וישבו העיר נבהלו במאד, אך טרם נניש הפחה
 על העיר חלה סתאום וימת, ותהי עוד הפעם רוח והצלה להעיר, בשנת תק"מ
 עלו הרבה מעדת החסידים להאחו בה, והמה הרחיבו והאדירו את ישובה.
 בשנת תקצ"ד כאשר מרדו האכרים בהממשלה סגרו הישמעאלים את החוב
 היהודים ויבקשו מהם סך רב כסף נמשם, והמה מלאו בקשתם, ולכן לא
 סבלו תלאת ורדיסות נוראות כאחיהם וישבו צפת וחברון, וכאשר
 לכד אבריהם משה את הארץ נאלצו הישמעאלים להשיב להם את הכסף אשר
 לקחו, והוא בצר את חומת העיר, בשנת תקצ"ז כאשר רעשה ארץ הנליל נהרסה
 גם העיר הזאת ומאחינו לכד נהרגו כשיש מאות נפש וגם בחימת העיר נסרצו סרצות
 רבות אשר לא נתקנו עד היום הזה.

העיר הזאת עומדת במישור צר בין חוף ים כנרת ובין
ההר המגביל אותו מפאת ים, והיא מוקפת משלשת רוחותיה
חומה גבוהה אשר על ידי רעש הארץ בשנת תקצ"ז נפרצו
בה פרצות רבות. ונכחן וכן דרך הישער האחד אשר להחומה
יבואו העירה. מרבית בתיה וכן חלק גדול מחומתה בנוים
מאבני בשן. רחובותיה צרים ועקומים ובעת האחרונה הורצפו
כולם באבנים חלקות. אך מראה בכלל לא ירהיב עין
הרואה.

מספר יושביה הוא : 4500 נפשו, ובהם יהודים 2900
(ספרדים 1460, אישכנזים 1450) מושלמים 1300 נוצרים 300,
לעדת הספרדים שמונה בתי כנסיות והגדול שבהם
עומד על שפת הים, והוא נבנה מאת הר"ח אבואלעפיא מיסד
הישוב האחרון של העיר הזאת, ועליו שתי ישיבות גדולות
אשר בהן יתפללו וילמדו חכמי העדה. לא רחוק ממנו על
שפת הים עומד בהכ"ג לעדת המערבים, והנשארים הם
בפנים העיר והם נקראים : ביהכ"ג וישיבת קונורטי, ביהכ"ג
הקורדים, ביהכ"ג פולאלע.

האישכנזים הם כולם חסידים בני כתות שונות, ומספר
בתי כנסיותיהם הם כמספר כתותיהם והם נקראים על עיר
מושב הרבי אשר בשמו ידגלו, ומלבד בהכ"ג אשר
להכתות השונות, יש בהכ"ג גדול אחד העומד על חוף
הים, סמוך לביהכ"ג של הספרדים, והוא נבנה בסוף המאה
החולפת מאת הרב החסיד ר' אברהם קאליס קער ז"ל.
מלבד בתי הכנסיות הנזכרים אין אף לאחת מהעדות

האלו לא בית ספר ולא ת"ת, והנערים אשר אין ידי הוריהם משגת לשלם שכר למודם למלמד פרטי יגדלו כפראים כמדבר ללא תורה וללא דרך ארץ. גם בית חולים או חברה לצדקה וחסד אין בה, ורק לעדת האשכנזים חצר בעל ארבעה חדרים אשר בהם יתגוללו חולים עזובים ועניים על הרצפה מבלי מכלכל ומשים עין על מחלתם, וגם רופא (מלבד רופא המסיון) אין בה.

הרב הגאון וכו' כמהו עזריאל ד"ר הילדעסהיימער הישתדל עוד לפני שנתים לאסוף כסף להחזקת רופא מוסמך בעיר קטנה והעניה הזאת, וחפצו זה הצליח בידו, וגם ראשי העדה קבלו על עצמם לתת חצי שכר הרופא, אך עמלו למצוא רופא אשר יאבה להאחז בה לא עלה בידו עד יום כתבנו דברינו אלה, אשר לפי הנשמע נאות הרופא ד"ר האלצמאן (יליד ירושלם) לקבל עליו את המשרה הזאת. הדבר הזה יביא ישע רב ליושבי העיר הזאת וכן לחולי שאר ערי הארץ אשר יבואו לרחוק בהמרחצאות החמים אשר בקרבתה.

ישוב העיר הזאת לא התקדם בימים האחרונים כי מפאת החום הגדול השורר בה כבר על אחינו אשר זה מקרוב באו להאחז בה, אם כי ההוצאה קטנה מאד בעיר הזאת. שרידי עתיקות וזכרונות קדומים לא נשארו בהעיר הזאת, ורק מערות וגלי קברים רבים, אשר אחדים מהם מקוימים גם מחזלי, ורבים מהם נזכרים עוד מהנוסעים בהאלף החולף, וקצתם נולדו על כרכי המסורה החדשה.

גמצאים ברגלי ובצלע ההר, וטוב יעשה הנוסע אם יקח לו חמור לרכוב עליו ונרות להאיר את חשכת המערות, כי בדרך הלכו זה יוכל לבקר גם את חמי טבריה, ובחזרתו יוכל לשוב העירה דרך הים, אם ימצא אניה מוכנת לפניו, או דרך היבשה במרכבה ההולכת על פני חוף הים.

הנוסע יצא מהעיר ויפנה צפונה עדי בואו לשער העיר, בפנים השער לצד שמאל תראה המסורה את קבר רב ענן⁵³, ועליו מונח עמוד אבן אשר ארכו כחמשה רגל וחלק ממנו טבוע בארץ. סמוך לו במורד ההר קבר ר' יוחנן בן זכאי⁵⁴ ועליו ציון אבנים גדולות, ואצלו קברי ר' אמי ור' אסי⁵⁵ ועליהם מונחים שני עמודי אבן גדולים, אשר כמעט נטבעו בארץ, ורק פניהם יראו עוד. האחד מונח מצפון לדרום והשני ממזרח למערב. סמוך להם קבר הר"ר ישעיהו הלוי הורוויץ⁵⁶ בעל

53 המסורה הזאת מצויה פ' ע"ת בפי יושבי העיר. אך דוב מצוני

הקברים לא הזכיריה.

54 המסורה הזאת נזכרת כבר בפ"ק האלף החולף במסעות ר"ב

מטודילא. ורק במכתב הרי"ש פ"ד שמשון כתוב לפי הנראה במסעות ר' יוחנן בן גוריון וכן יביאו את המסורה הזאת כל הושטי ומצוני הקברים של האלף הנזכר, והם הוסיפו להראות בקרבת קברו גם את קברי המשת תלמידיו אך מסורה אחרת תראה את קברו תלמידיו בשכיבות צפת.

55 מאמר ח"ל בכרכות ח' א' י"ד אמי ור' אסי אע"ג דהני להו

ת' ל' ס' ב' כ' נ' ש' ת' א' כ' ש' צ' ו' א' לא הווי מעלי אלא בין עמודי י"י יתן אימין להמסורה הזאת, ואולי כנלל המסור הזה הונחו העמודים על קבריהם.

56 הרב הזה קבע דירתו בעיר"ק ירושלים. אך בימי הדיפת המוסלים

הישל"ה, ואצלו קבר הרב רבנו משה בן מ' מ' מ' (הרמב"ם)
ואביו, ועל הקבר ציון גדול מרובע המתקצר למעלה, והוא
מסויד בסיד לנגן. הלאה לפאת דרום במערה קבר ר'
יוחנן ואצלו קבר ר' יש לקיש⁵⁸, ואצלם קבר ר'
חננאל (תלמיד רב). הלאה מעט בצלע ההר יש חור
קטן וממנו נכנסים למערה אשר גבהה כקומת איש וככותל
הצפוני כוך אחד הוא קבר רב כהנא⁵⁹, ובפאת מזרח
ומערב המערה נמצאים ישיה כוכין אשר הם, על דברת
המסורה, קברי תלמידיו. אחרי צעדים אחדים יש מערה
אחרת אשר בה קבור ר' חייא ומשני צדדיו גלי אבנים

אכן סרוך (שס"ו) ביה הוא ועמו כמעט כל בני האשכנזים שהעיר, ויאהו בטבריה
ובה הרבין תורה ועד היום יראו עיד באחת החורבות ביהבני אשר בה התפללו,
ובה שבה רוחו אל על.

57 הרמב"ם נפטר במצרים, ועל פי צוואתו העלו את ארונו לארץ
ישראל (ועל פי הספור המסופר ביוחסין הובא להעיר הוואת דרך גס), באמתת:
אין כל ספק, כי נכדו ר' דוד בצרפת הויר עיה"ק צפת באו אל הקבר וימחקו
את החרסות, אשר העונו שונאיו לחרות על קברו ויחרמו ויגדו את עיני
הגבלה הזאת ואת כל איש אשר יחין לדבר על הרב וספריו, וכן נזכר קברו
במכתב ר' יעקב מסאדיו ובמכתבי כל רושמי ומציני הקברים.

58 שני הקברים האלו מאומתים גם בדחול כי בבבלי מ"ק (כ"ה
ב"י) איתא כי נח נפשיה דר' יוחנן יתיב ר' אמי שבעה ושלשים ור' אמי היה
בטבריה כנודע, ויש לקיש מת בבבתו של ר' יוחנן רק זמן קטן קודם לו
כנ"ז בכ"ט ס"ד ע"א.

59 מסורת הר"ח נזכר אך כס"ם שער הגלגולים ומהאר"י ותלמידיו
מוצאה. אולם מסורת הר"ב נזכרת עוד ברשימת הקברים של האלף החולף
ובל מציני הקברים שהאלף הנוכחי לא ימנעו מלהזכירה.

אשר הם קברי יהודה ויחזקיה בניו, ואצלם קבר רב הונא⁶⁰. הלאה בראש ההר תראה המסורה את קבר ר' עקיבא⁶¹ ועליו ציון גדול מרובע המתעגל בראשו ככפה, אשר ארכו ערך 8 רגל וגבהו 4 רגל. הציון בנוי מאבנים גדולות והוא טוח בטיח ומסויד, וביום ל"ג בעומר ילכו יושבי טבריה להתפלל ולהשתטח על קברו. בכל הדרך הזה יראה הנוסע חורבות רבות ושרידי בנינים עתיקים הם שרידי העיר העתיקה, והמסורה אשר לאחינו תראה חורבות אחדות אשר הן שרידי שלש עשרה בהב"ג אשר היו בעיר הזאת בימי חכמי התלמוד (ברכות ח' א'). סמוך לשפת הים נמצא בית הקברות אשר לאחינו, ובו קבורים הרבה מגדולי רבני עדת הספרדים והאשכנזים. ברגלי ההר סמוך לחמי טבריה תראה המסורה את קבר ר' ירמיה⁶²

60 מסורת ארבעת הקברים האלו מקיימות גם מדהר"ל כי לפי המסופר בכבלי מ"ק (כ"ה, א') יצאו רב אמי ורב אסי (אשר ישבו בעיר הזאת) לקראת אחינו של רב הונא אשר העלוהו טבבלו, וחכמי העיר הזאת החליטו לשמון את נוסו במערת ר' חייא אשר בה נקברו גם שני בניו יהודה מימינו וחזקיה משמאלו.

61 המסורה הזאת נזכרת רק ברשימת הקברים של האלף הנוכחי, ובאמת לא תוכל לעמוד בסני הבקרת, כי במדרש משלי רבתי כתוב כי יהושע הנרסי הוציא את נוסת ר' עקיבא מבית האסורים והוליך אותו כל הלילה עד אנטיפסרוס של קיצרוס ושם השכיב אותו במערה (יע"ש המסורה). והעיר אנטיפסרוס היא בליס העיר אנטיפסרוס אשר עמדה על גבול ארץ יהודה בעמק כפר סבא.

62 המסורה הזאת נזכרת אך ברשימת הקברים אשר נתחברו אחרי האר"י ז"ל. אולם בב"ז יש לה סמך בדבריו הו"ל (נדרים ע"ה) כי ר' ירמיה בא

ועליו גל אבנים גבוה המתקצר ועולה לאות כי נקבר מעומד, וצעדים אחדים אחריו עומדים המרחצאות החמים הנודעים בשם

ח מ י ט ב ר י ה.

המרחצאות עומדים במקום גבוה מעט לרגל החר אשר במזרח העיר. שני מרחצאות עומדים בהמקום הזה הראשון (היותר קרוב) נקרא חמאם אַבְרָהִים, כי הוא נבנה זה מחדש (תקצ"ג) על ידי אברהים פשה. חדר הרחצה גדול מאד ובאמצעו ברכה גדולה ועגולה המרוצפת באבנים גדולות וחלקות, וסמוך לקרקעיתה עשוי רובד רחב. בהברכה הזאת ירחצו כל האנשים יחד, ושכר הרחיצה הוא: ליושבי טבריה 20 פרו' ולהבאים מחו"ל 1 גרוש, אולם מלבד חדר הרחצה הכללי ישנם עוד חדרים אחדים אשר בהם עומדים אמבטאות מלאים ממי המעין ושכר הרחיצה 6 גרוש. סביב הברכה עומדים עמודי אבן אשר עליהם נשענת כפת החדר אשר באמצעה עשויים חכולים להוציא את הקמור. המרחץ השני רחוק מהראשון רק צעדים אחדים והוא נקרא חמאם סלימאן והוא נבנה או חודש מאת השולטן סלימאן, ואיננו יפה, וגרוע בסדריו מהקודם. שני המרחצאות יקבלו מימיהם דרך

בסוף ימיו לארץ ישראל וגם ציאתו המיבא בירושלמי (כלאים ס"ב) "ר' ירמיה מסקד אלבושני וכו' יחבון מסאני ברנלי וחוטרא בירי ויהבוני על סטרא אין אתי משיחא אנא מעתד"י יוסף אומץ להמסורה הזאת, אולם כספר אלה המסעות (הוצאת כרמולי) כתוב אצל חמי טבריה קבור ירמיהו הנביא (?) .

צנור ממעין אחד אשר בפאת מזרחית צפונית המרהץ
הראשון, ואחרי אשר יעמדו יום או יומים בהברכה יצאו דרך
צנור ויפלו להים.

חום המים מיד בצאתם מהמעין הוא C. 62⁰ רק אחר
אשר יצטננו בהברכה משך שתיים עשרה שעות יוכלו לרחוץ
בהם, והם אוצרים בקרבם גפרית וכלורמגנזיום, טעמם מר
ומלוח וריח גפרית חזק נודף מהם, והם טובים ומסוגלים
למחלות רבות וביחוד לריטאטיז האברים ומחלת העור.
מראשית ימי האביב עד חצי סיון ינהרו המונים המונים מיושבי
ארץ ישראל וסוריה לרחוץ בהם ולנהות מזור למחלתם.

מלבד המעין הזה יש בקרבתו עוד מעינות רותחים
אחדים אשר מימיהם ילכו הימה מבלי כל תועלת, והמה
ישאירו על פני הסלעים אשר יעברו רושם ירוק. בימי הרעש
בשנת תקצ"ז הקרו המעינות הרותחים האלה מימיהם בשפע
יותר רב, וגם חומם היה חזק הרבה יתר מהרגלם.

מעינות החמים האלו וסגולתם נודעו כבר בימי הבית
השני, חז"ל קראו להם "דמוסיי טבריה" והתירו לרחוץ בהם
בשבת, ובימיהם עמדה בהמקום הזה, עיר קטנה אשר נקראה
חמת או חמתון והיא היתה רחוקה מטבריה מיל, אך אח"כ
נתקרבה יותר עד כי כמעט לעיר אחת נחשבה.

צעדים אחדים אחרי המרחץ העתיק עומד בצלע ההר
קבר ר' מאיר בעל הנם⁶³.

63 במאמרנו "קברי ארץ הצבי" בהירושלים" ש"א צד 103 בהערה

השם בעל הנס הנלווה לר' מאיר הקבור בהמקום הזה
הסב לו כבוד ויקר, הרבה יתר מכל התנאים והאמוראים
הספונים והטמונים בעיר הזאת ובשאר מקומות באה"ק, והשם
הזה הועיל הרבה בימים האחרונים למשוך את לבות אחינו

אספנו כל המקומות אשר בהם נזכר קברו של ר' מאיר (ע"ש), ותוצאת הקירנתנו
היתה כי ר' מאיר התנא נקבר בחייל כדבריו הירושלמי (סוף בלאים) וכעדות
המסכת ר"ם אשר ראה את קברו בעיר מילי (אצל נהרדעי) על נהר סרתי.
וסה קבור איש אחר בשם ר' מאיר אשר נסטר בסוף אלף החמשי בערך, ובעת
נוכל להוסיף כי ברשימת הקברים של הרב ר' יעקב שלוח נאמן לוישיבת הרב
ר' יחיאל מפארין נקרא ר' מאיר זה בשם ר' מאיר קצין, והתיאר
"בעל הנס" להתנא ר' מאיר נזכר ראשונה בהמאה הרביעית
להאלף הנזכרי מאת בעל הספר "איגרת מספרת יחוסתא דצדוקיא", וממנו
העתיקו רושמי הקפטים אשר היו אחריו, ועל היסוד הזה בנה גם הרב בעל
מדרש תלפיות את קבלתו "כי האיש אשר נאמר ממנו איזה דבר ידור שמן
זית לעילוי נשמת ר' מאיר בה"ג וימצא אבדתו", ומה נתפישט המנהג נתינת
צדקה לשם רמב"מ, ולפנים לא ידעו דבר מזה כאשר האריך בזה הרב הנאמן
שי"ר וליה בהישורון ש"ו ח"א צד 35.

בארצות הצפון להחזיק במעוז אחיהם היושבים לפני ה' בארץ אבותינו. ולכן לא לחנם יענדו יושבי העיר הזאת כבוד ויקר להשם הזה ולר' מאיר הקבור פה, בידעם כי השם המושך הזה ימשוך גם אל עירם הקטנה את כל אחינו בני הארצות הרחוקות הבאים לבקר את ארה"ק. — זה כחמשה ושלשים שנה נבנה על הקבר הזה שני בתי כנסיות גדולים ויפים, האחד להאשכנזים והשני להספרדים, ובכל אחד מהם אצל הכותל המפסיק ביניהם עומד ציון הקבר מכוסה ביריעת צמר, וסביבו דולקים נרות גדולים, והציון מוקף בשכבת ברזל. יושבי העיר הזאת בראותם כי גדל כח בעל הנס ובקנאתם לאחיהם יושבי צפת, אישר עדת הספרדים בהעיר הזאת תאסוף כסף רב שנה שנה מההדלקה וההלולא אשר יחוגו על קבר הרשב"י, גמרו אמר לעשות גם הם הדלקה והלולא על הקבר הזה שלשת ימים עוד לפני ה'הלולא דרשב"י, ובליל י"ד איר יעשו הלולא והדלקה באגנות הקבועים על עמודי אבן גבוהים באמצע החצר ועל גג ביהכ"נ, וההדלקה תמכר לכל המרבה במחירה, הכל כסדר וכהלכת הדלקת רשב"י במירון, אך מאשר כי ההדלקה הזאת חדשה היא וגם האשכנזים יחוגו את ההלולא לבדם והספרדים לבדם, לכן אך כדמות המאור הקטן לעומת המאור הגדול תדמה ההלולא הזאת להלולא דרשב"י.

בחצר בהכ"נ אשר לעדת האשכנזים בנויים חדרים מרוחים אשר בהם יגורו חנם החולים העניים אשר יבואו לבקש רפאות תעלה בחמי טבריה, והדבר הזה הוא המוכה

והתועלת האחת אשר ההדלקה הביאה בכנפיה לעניי ארה"ק.

ים כנרת (בַּחַר טַבְּרִיָּה).

הים הזה רחב בראשיתו ואח"כ הולך ומתקצר, ותמונתו דומה מעט לתמונת הכנור, ולכן קראו לו העברים פְּנֵת (במדבר ל"ד י"א) או פְּנֵרוֹת (יהושע י"א ב'). בימי הכית השני קראו לו ים גניסר על שם בקעת גניסר המגבלת אותו בפאת מזרחו, ואחרי אשר נבנתה טבריה נקרא גם הים הזה בפי חז"ל ים טבריה, וכן יקראו לו הערבים בַּחַר טַבְּרִיָּה.

הים הזה נמוך ²⁰⁸ מ. טפני ים התיכון. ארכו היותר גדול 21 קלומטר, ורחבו היותר גדול יגיע לתשעה וחצי קלומטר. עמקו על הרוב מחמישים עד שבעים מטר, ובמקומות אחרים מחלקו הצפוני הוא עמוק עוד יותר ממאתים וחמישים מטר, אך עמקו ורחבו ישתנה לפי מצב עתות השנה, וקרקעיתו מכוסה במקומות אחרים באבני בשן. הים הזה הוא על הרוב שקט ושלו, ורק לפעמים רחוקות, לרגלי רוח שאינו מצויה, ירמו וינשאו גליו. טעם מי הים איננו נעים מאד אך הם טובים לבריאות, ויושבי טבריה ככל יתר יושבי החוף ישתו את מימיו לתאווה אחרי אשר יעמדו כל הלילה בכד מצנן; גם הרחיצה בים טובה ונעימה מאד. בימים מקדם שמו אניות רבות על פני הים הזה, אך כעת רק סרות דוגה אחדות תעבורנה בו, כי דגים רבים וישונים ידגו בו ובהם מינים אשר ימצאו רק בארצות אזור החם, והם נמכרים

בזול בעיר הזאת, ובימי החורף יומלחו וישולחו לירושלם,
 דמשק ושאר הערים אשר אין בהם דגים חיים. גם עופות
 המים כהאז, בר האז, החסידה והשלך ועוד מינים שונים
 יקיננו על חופו. מפאת החום הגדול השורר בהמקום הזה
 יגדלו בו כל צמחי ארצות אזור החם, ובימי האביב מחופים
 חופי הים מזה ומזה נצני הוד ופרחי חמד המרהיבים עין.
 מטבריה לצפת מחלך שש שעות. משך חצי שעה
 תלך האורחה אצל החוקי הגבוה מתשעה עד שנים עשר
 ממר ממי הים. ואח"כ תעבור על פני מעין היוצא מההר
 אשר בו נמצאים מערות קברים, והוא נקרא עין בְּרִיָּה,
 ומימיו פושרים ומלוחים מעט, וכעבור חצי שעה תבוא
 להכפר מגדל העומד אולי במקום העיר מגדל א ל
 (יהושע י"ט), ובימי הבית השני נקראה בשם מגדל א
 או מגדל דצבעי א, והיא נזכרת הרבה פעמים
 בתלמוד ומדרשו. במרחק חצי שעה לשמאל הדרך, יראה
 הנוסע חורבות מכצר קלעת אָן מעין העומד על הר סלע
 הגבוה 860 מ. ובהמכצר הזה נמצאים מערות ונקיקים
 רבים המאוחזים איש את אחיו. בהמקום הבודד הזה שכנו
 בימי הבית השני חבר שודדים אשר גזלו וחמסו כל עובה,
 ויפילו חתיתם על כל ארץ הגליל, והמלך הורדוס בער
 אותם אחרי עמל ויגיעה רבה (מלחמות, א' ט"ז). מול
 המכצר החרב הזה עומד הכפר אַרְבִּי, העומד במקום העיר
 העתיקה ארבל, עיר מולדת נתאי הארבלים. בהכפר
 נמצא חורבת ביהכ"ג עתיק אשר בו יראו עד היום את

קבר נתאי, ר' זירא ודינה בת יעקב⁶³. אדמת הכפר דשנה ופוריה ועוד לפני עשרה שנים קנו אחדים מאחינו בני ר"פ חלק גדול ממנו, אך בא כחם לא ידע את שפת הארץ, דרכי יושביה ועלילותיהם, ולכן עלה לכל עמלו וגם כסף הערבון בתוהו.

מהכפר מגדל והלאה תשתרע בקעה גדולה הנקראת אֶלְהוּפְעָר; ארכה מהלך שעה ורחבה מהלך 20 רגעים. אדמתה דשנה ופוריה והיא בקעת גניס ר, הנודעה והמהוללה בימים מקדם, אך כעת היא שוממה ועזובה למרות המעינות והנחלים הרבים והגדולים היוצאים בה, ורק על שפת הים ואצל הנחלים יגדלו עצי אמד ודפלה (Oleander). המעין היותר גדול בהבקעה הזאת הוא עין מוֹדְנָה (המעין העגול) הרחוק 25 רגעים מכפר מגדל. מימיו זכים וערבים והם יקוו באגן עגול אשר ארך קוטרו

63 שני הקברים הראשונים נזכרים בס' הרמב"ן על התורה (וישלה) וז"ל: "עצמותיה (של דינה) הועלו לא"י עם עצמות שאר השבטים וקברה ידוע בארבל אצל נתאי הארבל" ומובא גם בס' ספרים ס"י. וכן העתיקו כל מציני הקברים אשר היו אחריהם. אולם במכתב הריש בר שמשון (תתק"ע) כתיב כי בארבל נמצא רק קבר נתאי הארבל וקבר דינה בת יעקב הוא במקום אחר רחוק בשתי פרסאית מכפר חטים. ולעומת זה יזכיר הרב הנ"ל את קבר ר' זירא ובזמנו לא היה כל ציון על הקבר. וכן יזכורה מציני הקברים אשר היו אחריו. אולם דברי הספרן 'אשר הספיד את ר' זירא' הנ"ל בבבלי 'מנילה ו' אי"ק כ"ה ב'... אוי נא לה אמיה ר' קת כי אמרה כלי חמדתה יגדולה מסורה הזאת, אם לא כי נאמר כי ר' זירא אשר עלה לבלות שארית ימיו בטבריה הלך לפני מותו להעיר הזאת ושם שבה רוחו אל על.

הוא 30 מ. ועומק מימיו יגיע לששים סנטימ. והוא מחוסה בקני גומא רבים. אחרי רבע שעה תבוא האורחה לנחל רופדיה ואחרי ארבעים רגעים תבוא לחאן מְנִיָּה. המלון הזה אשר הוא כעת חרבו, נבנה מאת השולטן סלח אדין למלון להעוברים ושבים בהדרך הזה. מפה תלך האורחה משך שתי שעות בדרך מישור אשר הרים קמנים יפסיקו אותו לפעמים, ואח"כ תעלה על הררי גליל העליון ואחרי עבור שתי שעות תבוא להמעין הנקרא עי קָחַל⁶⁴, היוצא בקרבת הר סלע גבוה מאד. פה תגוח האורחה כחצי שעה, ואחרי שעה תבוא להעיר

צ פ ת.

בתי אכסניא : שפיענעלמאן (אצל הבאר "פוזיקא").
מיכל פרידמאן.

רב עדת הספרדים : הרב המוסלא וכ"ו האכים,
והוא בא כח חכם באשי.

רב עדת האשכנזים : הרב רפאל דומ"ץ.

רופא העדה והמושבות : דוקטור בלידען.

בה מושב קאים-מקאם העומד תחת סקודת פחת
עכו ובית סקודת טלגרף כללי.

⁶⁴ בהמשניות הנדפסות בהקדמת ספר "עמק המלך" (אשר על דברת מחבר הספר כתבום שמור הלוי, חזקיה, צדקיה, חגי וזכריה) משנה י' כתוב : "ואלו הם שקלי הכסף הננויים בעין כחל ע"י ברוך וצדקיה", ויושבו ארץ הגליל מאמינות כי על ההר הזה ירמוז דברי מחברי המשנה הזאת.

סימן מועצות ציר אוסטריא, Miklosewicz
גרשון כהן ענ"מי, פרס, " " "
יצחק מרדכי עכו, צרפת, " " "
שולחני, מאיר מאשאף.

זכרו נות — העיר צפת אשר לפנינו העומדת על אחד מהררי
שטלי איננה נזכרת בכה"ק, ולפי הנראה נבנתה כאמצע ימי הבית השני, ועל
שם תכונתה נקראה צפת כי צו"ס היא למרחוק, ובהשם הזה נזכרת
היא בירושלמי ר"ה סרק ב' ה"ז ואולי היא העיר אשר יוסף הכהן יקרא לה
צו"ף. מקורותיה וזכרונותיה בימי הבית לא נודע לנו מאומה, רק כי היא היתה
על דברת הקליר, עיר המשמר, ונס קורותיה במשך האלף שנה אחר
החורבן כמו בצעף ערסל. נושאי הצלב הראשונים לכרו את העיר הזאת ויאחזו
בה, ויבנו סביב לה מבצר חזק, ותשאר תחת ידם עד ימי השולטן סלח אדין,
אשר לכד את העיר אחרו עמל רבו, אך המבצר נשאר על עמדו עוד שלש
וארבעים שנה, אשר אז הרסוהו המושלמים במקודת שולטן דמשק, לבלי יוכלו
הנוצרים להתבצר בו שנית. אך אחרי עבור זמן מה בזהו אכירי "אנודת ההיכל"
מחדש, ובשנת כ"ו לאלף הניכחי פסרוהו צבא המשמר בשלוש ידי השולטן
גיבארס אשר הבטיח להם כי לא יעשה להם כל רע, אך הוא לא שמר
את הבטחתו וזהרנו את כל חיל הצבא אשר נמצאו שם.

ישנו החדש של היהודים בהעיר הזאת החל בשנת ר"ן לאלף הנזכר
(כערך), והישוב התקדם בימים מעטים במאד כי זמן מה אחרי התיסדותו עלן
אליה הרבה ממגורשי ספרד אשר נאחזו בארץ תזנמא וביניהם היו גם רבנים
והאונים אשר נתנו מהודם על הישוב החדש הזה, ואחרי עבור שלשים שנה
להתיסדותו היו בה כבר כשליש מאות משפחות מאחינו, ושמה יצאה לשם
ולתלה בכל הארץ, והר"י ב"ר רבי אשר ישב על כסא ההוראה, בצירוף
שאר חכמי העיר, אבה לחדש דבר גדול ונכבד באחדות ישראל, הוא דבר
הסמיכה, והוא נסמך ראשונה, ואח"כ סמך חמשה מנדולי הרבנים, אך
החדוש הזה אשר היה יקר במאד בעיני חז"ר צפת לא נתקבל בכל

תפוצות ישראל. מטאת התנגדות ראש רבני ירושלם הר' אבהו -
המאה הרביעית גם היא האירה סניה להישוב הצעיר הזה וילך הלך
וגדול, ובה חבר הרב ר' יוסף קארו את "שלתן העורך", אשר על פיו ילכו כל
בית ישראל, וגם הרב המקובל הנודע ר' יצחק לוריא אישכנזי וליה תקע אהליו
בהעיר הזאת, ואל דגלו נהרו תלמידים רבים, והיא הורה להם את חכמת הקבלה
ומסתרי ריזה. שם הרב הזה, ספורי נסלאותיו והחכמה הנסתרה הזאת עשה לו שם
בכל תפוצות ישראל, ומקורב ומרחוק בקשו העתקות מאמריו והדושיהו, עד כי ידו כל
סופרי העיר היו מלאות עבודה, ומלבד החכמים נאחזו בה גם אנשים בעלי הן
זבעלי כשרון ושבע עשרה בתי כנסיות היו בה. גם בית דפוס הוקם בה, אשר
עמד על תלו יותר מיובל שנה וספרים יקרי הערך נדפסו בה ומצב העיר
עלה כסודרת בכל משך המאה הזאת, אולם בהמאה החמשית הלך מצב העיר
הלך ודל כי גם עליהם עבר כוס, ומושלי העיר החלו להמיט עליהם כפעם
כפעם מסים כבדים מנשוא, ויאלצו לשלוח שלוחים לערי חו"ל, לעורר עליהם
את רחמי וחמלת אחיהם, אך כל העמל והתלאה אשר באה עליהם בהמאה
הזאת כאין וכאפס היה מול הצרות והתלאות אשר מצאתם בהמאה הבאה היא
המאה הששית להאלף הנוכחי.

בשנת תקי"ח רעשה כל ארץ הגליל והעיר צפת נהרסה כמעט עד
היסוד, וכמאה וארבעים נפשות מאחינו נהרגו ויתרם נמלטו לשאר ערי הארץ,
כי לא מצאו בית לשבת, ולא גשארן בה כי אם שבע משפחות, אך לא עמדו
עשרה שנים והרבה מאחינו האשכנזים החלו לעלות אליה, והמה חדשו והאדירו
את ישובה, והעליה הלכה וגדלה משך חמש עשרה שנה, אך ימי שלותם
לא ארכו גם הפעם וכשנת תקע"ב פיצה מנסה גדולה בכל ארץ הגליל, וימותו
רבים מיושביה, ומהם נפו לעירק ירושלם ולשאר ערי הארץ, ולא נשאר בה
אף החלק החמשי מיושביה, כאשר נעצרה המנסה שבו הרבה מהנמלטים אליה
עוד הפעם ויהיו שלומם ושקטום כל הימים אשר הריח פרחי היה סוכן פחת
עמו, וגם אח"כ מהעת אשר לבד אברהים פחת את הארץ, בשנת תקצ"ד מרדו
האכרים כממשלת אברהים ויתפצו פתאום הרבה מהדרוזים שוכני הרי הלכנו,
הבדוים ויושבי הכפרים אל תוך העיר ויתנסלו על היהודים וישללו את כל הונם
ורבושם ויהרסו גם את בתיהם ואת כל החפצים אשר לא יכלו לקחת להם שבר

ונסעו לרומים, ויחרבו גם את בתי הכנסיות, ואת ספרי התורה וכלי הקדש קרעו לקרעים ויחללו, וגם נמשות רבות נסעו ונהרגו ביום המר והנמחר הזה, והרבה מהיהודים נמלטו להכפרים אשר בסביבות העיר לבקש מקלט אצל הערבים מכוריהם ושם שכנו תחת בפת השמים ערומים ויחסים מבלי כסות ומכסה ובלהם יבש נקודים אשר הושיטו להם האכרים, החיו את נפשם משך שנים וארבעים יום, והשודדים העמידו אורכים על הרבים לבלי יוכל איש לברוח ולהודיע הרב לאברהים פחה, ורק בדרך שלא צלח בידי ראשי העדה להודיע את דבר השוד לצירי הממשלות בעכו, חיפה ובארות, והמה לא אחרו מלצוות על אברהים פחה כי ימהר לעזרת האימללים, ומאשר כי הוא היה מרוד להשביח שאון המורדים בירושלם בקש מאת אמיר הדרוזים כי ילך הוא בראש חילו להעניש קשה את המתקוממים, והוא מלא אחרו דברו, ויבוא צפתה ויראם את נחת וזועה את ראשי המורדים הגור לפי הרב, ועל כל איש אשר נמתח עליו קו השוד כי ירו היתה עם השודדים, הושיב בכלא עד אשר השיב את אשר שללו, וכל אשר הוציאו מדי השודדים השיבו להיהודים, אשר לא עלה אף להחלק העשירי מאשר נזלו מהם.

כשלושה שנים אח"כ רעשה עיר צפת שנית רעש גדול ונורא אשר כמוהו לא היה (כ"ד טבת תקצ"ז), עד כי נהרסו ונפלו כל בתי העיר וכאלף וחמש מאות נפש מאחינו נהרגו, והרבה מהיהודים ברחו ירושלימה בסחרם מלהשאר בה, כי אחרי הרעש הגדול רעשה הארץ עוד פעמים אחרות, ולמלאות קאת צרתם מרדו בשנה הבאה הדרוזים בממשלת אברהים פחה, ויעלו כשואה שנית על העיר הזאת, וגם ידי הישמעאלים יושבי העיר היתה עמם, וישללו יבחו את כל רכוש היהודים ויכסו ויסעעו סעעים אנושים למען ינידו להם אימה החביאו את אוצרות כספם וזהבם, אך בחמלת ה' לא נהרג איש ואחרי שני ימים עזבו הדרוזים את העיר ופקידי אברהים פחה סעו את השודדים משבע וחצי למאה, אך ככ"ז לא אבו יתר הפלטה לעווב את העיר, ומהעת הזאת הם יושבים שלום ושקטם תחת ממשלת השולטן יריה.

העיר הזאת עומדת על אחד מהרי הגליל היותר גבוהים (838 מ. מעל פני הים). שלשה רובעים בה :

רובע היהודים הספרדים, בנוי על פני מורד ההר ; רובע
האישכנזים על ראש ההר, ולמזרחו רובע המושלמים,
הגפוד כליל משני הרובעים הקודמים ע"י ה ש ו ק. אגודה
זך ומבריא, ומעינות רבים יסובו מכל עבריה, ולכן גם
מצב הבריאות בה טוב הרבה יתר מבשאר ערי ארה"ק.
רחובותיה צרים ועקומים ובעת האחרונה הורצפו באבנים.
בתיה בנוים מאבני חול וגנותיהם מקורים בעץ ומכוסים
בעפר, ולכן יפלו הרבה מהם כאשר ירדו גשמי זעף
תכופים, ובה מתענין על רבוי הגשמים.

מספר יושבי העיר הזאת הוא 19120 נפש ובהם
יהודים 6120 (אישכנזים 4376 ספרדים 1750), מושלמים
12000, נוצרים 1000.

הנוסע הבא לצפת דרך טבריה יבוא ראשונה לשכונת
הישמעאלים, ודרך הלוכו יוכל בסקירה אחת לשים עינו על
תכונתה כי כל דבר הראוי להתבונן עליו אין בה, ואחרי אשר

יצוה מעט בבית מלוגו ילך ראשונה לשכונת הספרדים.
 אחרי לכתו הרך רחובות אחדים יבוא לפני בהכ"ג של ר'
 יוסף הבנאי, וההמון יקרא לו פְּנִיסַת צְדִיק. בהכ"ג הזה גדול
 ובכל יום יתפללו בו ובצדו המזרחי הדר קטן אשר בו עומד
 ציון קבר ר' יוסף הגז, והוא מכוסה בפרוכת יקרה, ומוקף
 בלוחות עץ, ומעליו דולקת מגורת שמן זית תמיד, וביום
 א' של פסח ילכו כל יושבי צפת ללמוד ולהשתמח על
 הקבר הזה, וידליקו נרות רבות לעלוי נשמתו, והמון
 האשכנזים יקראו לו "צדיק הלבן". מפה ירד במורד ההר
 ואחרי רגעים אחדים יבוא לפני חצר ביהכ"ג של האר"י זל"ה,
 אשר במעלות רבות נרד אליה. בהכ"ג גדול ויפה ומרוצף
 באבני שיש גדולים, ובהאולם יראו את המקום אשר שם
 למד האר"י עם תלמידיו, והוא אחד מבהכ"ג הקדומים בהעיר
 הזאת, וההמון יקראו לו פְּנִיסַת אֱלִמְגַרְבָּה (בהכ"ג של
 המערבים), וביום ה' אב (יום פטירתו) יבואו גם האשכנזים
 יושבי צפת להתפלל בבהכ"ג הזה. מפה יעלה וילך בנתיבות
 מעוקלים עדי בואו לבית הספר לנערים, הנוסד מאת
 הנדיב הגדוע ברוך אדמונד די רומשילד.

בית הספר הזה נוסד זה בשלש שנים ותועלתו
 גדולה מאד בעיר הזאת, אשר אין בה בית ת"ת לאחת
 מהעדות. בו לומדים כעת 200 תלמידים אשכנזים וספרדים
 עברית (ובכללה גם תלמוד), ערבית, צרפתית וראשי הידיעות
 היסודיות. מפי שמונה מורים, ובראשו עומד המנהל ה' ל.
 לוי. — מול בית הספר לנערים עומד בית הספר לנערות.

ביה"ס הזה נוסד בשנה הזאת בהשתדלות הגברת ד"ר בלידען וכו' נמצאים כשמונים נערות, בנות העדות השונות, והנה תלמודנה שפת עברית, צרפתית, ראשי הידיעות ומלאכת יד, והמורה הראשי ה' עפשטיין משתדל ביחוד ללמד את התלמידות שפת עברית ולהרגילם בדבורה, ותועלת הבית גדולה במאד. — מפה ישוב על עקבו מעט עדי בואו לבהכ"נ מהר"י אבוהב.

ביהכ"נ הזה גדול ויפה וכו' נמצא ס"ת של מהר"י אבוהב, ⁶⁵ והוא קדוש ונכבד במאד בעיני יושבי העיר, ורק שלש פעמים בשנה בחג השבועות, ראש השנה ויוה"כ יקראו בו, ואז יבואו גם הרבה מכני האשכנזים להתפלל בביהכ"נ הזה. ביהכ"נ הזה נחרב בימי הרעש, ולא נשאר ממנו כי אם הכותל הדרומי אשר בו עמד ספר התורה הגזי, ויוליכוחו לבהכ"נ הגדולה, ואחרי עבור שנים אחדות תקנוהו ויחזירו אליו את הס"ת, ויושבי צפת יספרו הגדות ונסים אשר קרו לספר התורה הזה. — סמוך לבהכ"נ הזה בהכ"נ של הרב יוסף קארו ז"ל, וההמון יקראו לו בהכ"נ סטאמבולי. הלאה מעט יעבור לפני מעין מים הנקרא עין אלשוק אשר מקורו בשכונת

65 הרב ר' יצחק אבוהב מחבר ספר "מנורת המאור" נספר בסורטונאל בשנת רנ"ג (כשנתים אחרי התיסדות השובב), ומעולם לא היה בצפת, והנה כאשר מזכיר הלאה נמצאה סמוך לביה"ק של העיר הזאת מצבת ר' דוד אבוהב, ולפי זה יוכל היות כי הרד"א, אשר בליט ממשפחת הרב הגזי הביא עמו ספר יורה של הרב מהו' יצחק אבוהב, ויקרישה מתנה לאחד מבתי הכנסות.

הישמעאלים ודרך צנורות יבואו המים הנה, ומטול המעין
עומד באחד החצרות ישיבת הרב בית יוסף
ז"ל, וכה אוצר ספרים גדול.

האישכנזים בעיר הזאת הם כולם מעדת החסידים,
מרביתם מארץ רו"פ ויתרם מארץ אוסטריא ורומניה, ולהם
כארבעים בתי כנסיות קמנים, אישר ככל אחד מהם
יתפללו בני כתה מיוחדת, ורק ביהכ"ג אחד כללי להם
הוא ביהכ"ג האר"י ז"ל, על כי לפי המסורה התפלל פעם
אחת בערב ישבת האר"י עם תלמידיו את תפלת המנחה,
ויקבלו את השבת במקום הזה (אשר היה אז מחוץ לעיר).

ת"ת ובתי חסד וחברות לצדקה וחסד אין בהעיר הזאת
ורק לא רחוק מבהכ"ג הג"ז יש חצר אחד גדול הנבנה ונקדש
מאת הגביר ה' טולצינסקי לשם בית חולים, ובו נמצאים
חדרים מרוחים ומאחוריו גן יפה, אך מפאת הפרוד השורר
בין ראשי העדות השונות ורפיון ידם, מצב הבית ברע מאד,
ורופא קבוע לא יבקר את החולים, ואין מכלכל
מחלתם, עד כי רק בשם "הקדש" יוכל להקרא. — הנדיב
הנודע המצוין באהבתו ובחסדו לערי ארץ אבותינו קנה
עוד לפני שנתים ככרת ארץ גדולה מחוץ לעיר לשם
בית חולים, ולפי הנשמע יגשו עוד בהחל השנה הבאה
אל המלאכה.

מצב העיר הזאת הורם והוטב הרבה בהשנים
האחרונות, בעקב המוסדות הטובות אשר נוסדו בה מאת
הנדיב, ולרגלי המושבות אשר נתכוננו בקרבתה. כל צרכי

המושבות ובניניהם וצרכי יושביהם יוכנו ויקנו בה, וגם הרבה מצעירה אשר היו רעבים ללחם באפס עבודה ומלאכה, ימצאו חית ידם בכבוד וברוח (כי ההוצאה בה בזול) בעבודתם כשכירי יום במושבות הנדיב.

מפה ילך הנוסע הלאה מחוץ לעיר ואחרי רבע שעה יבוא לחורבת מבצר עתיק, אשר בו נמצאים בורות גדולים רבים, ובו נחבאו היהודים ביום הזעם בשנת תקצ"ח. מראש המבצר יחזה הנוסע מחזה יפה ונהדרה במאד מכל ההרים והעמקים הסובבים את העיר הזאת, וגם ערבות הירדן וים כנרת יגלו לעיניו, והאשכנזים יושבי צפת ילכו ביום א' דראש השנה להמבצר לאמר תשליך, ויושבי צפת קוראים לו במעות "מבצר יודפת". בקצה שכונת המושלמים תראה מסורה קדומה את קבר ר' דוסא בן הרכינס⁶⁶ ותלמידיו, הקבור במערה אשר בה יש עשרה כוכין, וגם הישמעאלים מכבדים ומעריצים במאד את המערה הזאת וידליקו שם נרות, ומסורה מאוחרה אשר מהאר"י ותלמידיו מוצאה, תראה בקרבת השכונה הזאת את קברי עדיני העצני, יהודע הכהן, יוסי בן יעזר, יוסי בן יוחנן, בנימן בר יפת, בנימן הצדיק וחוצפית המתורגמן, ושמשו העדה יראום לכל החפץ להתבונן ולהשתטח עליהם.

⁶⁶ המסורה הזאת נזכרת במכתב הר"ש ברי שמשון וברשה"ק של ר'

יעקב ש"ח מסאריזו (בספר אלה המסעות) ונראה אין כל ספק באמתתה.

אחרי הצהרים ילך הנוסע דרך שכונת האשכנזים,
וירד מההר, ואחרי רבע שעה יבוא למעין מים גדול הנקרא
עין זיתון, ואצל המעין עומד בית מסגד, אשר לפי
המסורה היה לפנים בהכנ"ס של הרב ר' משה בן מכיר
בעל סדר היום. סמוך להמעין עומד הכפר עין זיתון,
בהמאה הרביעית להאלף הנוכחי ישבו בו יהודים רבים
ובו הדפים הר"מ די לונזאנו את ספר "מדרש אגור"
בדפוס הר"א אשכנזי. מאחורי הכפר יראו את קבר ר"י
הלבן מבעלי התוספות וקרוב לו מערה אשר בה קבור
לפי המסורה ר' כרוספדאי, ובצלע ההר אשר ממולו קבר
ר' יהודא ב"ר עילאי⁶⁷, וביום י"ד איר ילכו כל יושבי צפת
להשתטח על הקברים האלו.

מפה ישוב על עקבו עדי בואו להעיר ויעבור דרך
שכונת הספרדים ובכלותה יראה לרגלי ההר בית
הקברות אשר להיהודים.

ככל בתי הקברות בארץ כן גם בית הקברות הזה
איננו מוקף בגדר, והמצבות מונחות על גבי בנין הקברים.
מהקברים המצוינים אשר בו (של הישוב החדש) הם:
ר' יצחק לוריא, ר' משה קורדובירו, הרב ר' יוסף קארו,
הרב ר' משה אלשיך (במערה), הרב ר' יעקב בי רבי, הרב

67 הראשון נזכר במכתב הר"ש בר שמשון, והשני נזכר במכתב ר"י
שליח מסאריו (אך הוא מזכיר במקום ר' כרוספדאי את ר' הנינא בן דוסא)
ובמכתב הנוסע מליורנא (ר"מ א) וזם בס"ס ישעה הכלנוליס.

ר' דוד בן זמרא (הרדב"ז), ר' משה מטראני (המבי"ט).
 על כולם מונחות אבני מצבות גדולות לאורך כל הציון,
 ונשי צפת מהדרות ללכת בכל יום ער"ח לסיד את הקברים
 האלו בסיד. מלבד קברי רבני וגאונים האלף הזה עומד
 בראש בה"ק חדר מרובע וכפתו עגולה ובהמעה אשר
 בכותלו הצפוני תראה המסורה קבר ר' יהושע בן חנניה,
 והחמון יקראו לו (במעות) קבר הנביא הושע בן בארי⁶⁸.
 ועוד יוסיפו להראות בהמעה אשר בפאת דרום את קבר
 בארי אביו, וביום אסרו חג ישל שבועות ילכו כל יושבי
 צפת להשתטח ולהתפלל על הקבר הזה, ונרות רבות
 ידליקו לעילוי נשמתו, וממול הקבר הזה נמצאים עוד
 קברים רבים, וזה קרוב לארבעים שנה מצאו בעומק האדמה
 אבן גדולה אשר עליה היה חרות: החכם וכו' ר' דוד
 אבוהב. סמוך להקבר הזה תראה המסורה את קבר

68 מסורת קבר הושע נזכרת במהניז מליורנא, והוא יוסיף עוד לספר
 כי הבית אשר על הקבר נבנה מאת סקיד הקראים אשר בדמשק, וכן אסף את
 המסורה הזאת בעל נלילות ארץ ישראל, והסדר הדורות בשם שלשלת הקבלה
 מביא כי את המסורה הזאת יוסיף עוד לספר מה שקבל מוקני סאליניק, כי
 ארזנו של הושע בן בארי בא דרך נס מכבל לצפת, והנה באמת מת ונקבר
 הושע בארץ אשור כמביאר בילקוט שמעוני (הושע), וכן אמנם נילה האר"י כי
 במקום הזה קבור התנא יהושע (סתם) ומחבר ספר "אהבת ציון" מוסיף לאמר
 כי הוא ר' יהושע בן חנניה, והמסורה הזאת מתקבלת על הלכ יען כי גם יתה
 הלמודי הריב"ז קבויים נ"כ בסביבות העיר הזאת.

ר' שמעון בן הלפתא ואביו⁶⁹ ואין כל ציון עליו.

המושבות בארץ הגליל.

ארבע מושבות נמצאות בארץ הגליל, שלש מהן עומדות כבר על תלן, והאחת עומדת להבנות, והן: ראש פנה, מחנים, יסוד המעלה, משמר הירדן. — עד המושבה הראשונה אין דרך סלולה והנוסע גאלץ לרכוב על הסוס או החמור, אך ממנה להמושבות האחרות תעבורנה עגלות. הנוסע ילך מצפת בעלות השחר, ואחרי חצי שעה יבוא להכפר בְּרִיָה, הוא כפר בירי הנזכר בב"מ (פ"ד ב'). בהמאה הרביעית להאלף הנוכחי ישבו בו יהודים, והרב ר' יוסף קארו השלים בו אחד מחלקי השו"ע, וגם זמן מצער עמד בו בית הדפוס של הר"א אשכנזי הנז', ובו תראה המסורה את קבר בניהו בן יהוידע, ועליו גל אבנים. אחרי שעה יבוא להמושבה

ראש פנה (ג'ינ'י).

אדמת המושבה תכיל 500 הקטאר (כל הקטאר $11 \frac{1}{2}$ דונם) אדמת זרע, וכמאה הקטאר אדמת סלע. בה נטוע כרם גדול הנחלק לתשע ושלישים חלקים ובכל חלק נטוע 5000 גפנים, מלבד גן גדול לגידול נטיעות, ושלוש עשרה

69 נזכרים במכתב הרי"ש בר שמשון, אילם במהניו נזכר כי קברו בכפר

ע גן. הרחוק מהלך יום מצפת, אך שם כתוב בטעות ר' אבא הלפתא.

הקטאר שתולים עצי ישטה ופרחים שונים, ואצלם הצוב כאר גדולה אשר מימיה יעלו בכח הבהמה להשקות את הגנות. כארבע וחמשים משפחות יושבות בהמושבה הזאת אישר מספר נפשותיהם יעלה לשלש מאות, ובה נמצאים חמשה וארבעים בתי אבן. בה בית ספר לנערים ונערות, בית רפואות, והרופא ד"ר בלידען יבקר את המושבה שלש פעמים בשבוע. מנהל המושבה הוא ה' א. אסאוויצקי, איש אשר כבר תכן את רוח יושבי הארץ הזאת, וחלק גדול מאדמת המושבות בארץ אבותינו נקנו על ידו. מצב המושבה התקדם הרבה מעת בואה תחת הנהגתו, ויושביה גם הם שבעים רצון ממנו.

המושבה הזאת נקנתה ראשונה מאת אחדים מאחינו יושבי צפת בשנת תרמ"ב, ולהם נלוו בראשית תנועת הישוב, אחדים מאחינו במאנעשמי אשר ברומניה, ומאשר כי אדמתה דשנה ופוריה לכן קוו בראשונה כי אחרי עבור שנים מספר יוציאו לחמם מאדמתם ולא יצטרכו לתמיכת זולתם, אך אחרי שלש שנים תם הכסף אשר הביאו עמם ורפה ידם וכמעט אמרו הרבה מהם לעזוב את הארץ, אז הואל הנדיב הנודע לקבלם תחת חסותו, ותהי פעולתו הראשונה להרחיב את שטח אדמתם, ולכנות בתים בעד המשפחות אשר לא היה להם עוד בתים טובים למעונם, ומעת הזאת הולכת המושבה מעלה מעלה, והיא כעת אחת המושבות הטובות בארצנו, ולא יארכו הימים ויושביה לא יצטרכו עוד לתמיכה.

אחרי שתי שעות יעבור על פני אדמת זיתון,
אשר הוסב שמה "מחנים". אדמת זיתון תכיל ערך עשרת
אלפים דונם והאדמה אדמת מישור יפה ונחמד במאד,
והיא נקנתה מאת אחדים מאחינו במסקווא ובקרוב יבוא
פקיד החברה לסיר את האדמה ולהחל בעבודה. כעבור
שתי שעות יבוא להמושבה

יסוד המעלה.

המושבה הזאת עומדת על שפת "מי מרום". שטח
אדמתה הוא כשתי מאות הקטאר, והיא טובה גם למזרע
תבואה, ויושביה יעסקו כמעט אך בתבואת האדמה, ובשנה
החולפת כונן בה הנדיב גן גדול אשר בחלק גדול ממנו נטועים
פרחי חמד מסיקי ריח, אשר מהם יוציאו שמנים מריחים,
ובהחלק הנשאר יגדלו נטיעות בעד המושבה הזאת ויתר
המושבות. ארבעה עשר בתי אבן בניים בהמושבה, ובהם יגורו
ארבע עשרה משפחות. בה בית רפואות והרופא ד"ר
בלידען יבקר גם אותה כעברו לראש פנה, ומלמד אשר
ילמד את נערי המושבה תורה, והיא עומדת תחת פקודת
ה' אסאוויצקי. אניית תורן קטנה תעבור על פני מי מרום
להביא קנים וזבל מעברו השני להמושבה, ועל גס התורן
כתוב בעברית מעבר האחד "יסוד המעלה" ומעבר השני
"מי מרום".

המושבה הזאת נוסדה מאת אחדים מיושבי
מעזריטש (בסילין) בשנת תרמ"ג, אך המה מהרו לעלות

ולאחזו באדמתם במרם כנו להם בתים וישבו בבתים
רעועים ורעים של הפלחים, ועי"ז נחלו במחלות ישונות ;
גם הם חשבו בראשונה כבני המושבה הקודמת להנזר
מכל תמיכה ויסבלו תלאות מרבה להכיל, וכאשר לא יכלו
עוד נשוא, תמכה אותם חכרת חו"צ פעמים אחדות
בסכומים קטנים, אשר על ידם לא יכלו עוד להחליץ
מהמצר, וכה היה מצבם רופף מאד עד שנת תרמ"ט אשר
אז הואל הנדיב ברחמיו וחסדיו הגדולים להושיט יד
עזרה גם להם, ויצו על פקידו ה' אסאויצקי לבנות להם בתים
טובים למעונם וגם גן גדול נטע בו, ויושבי המושבה
יעבדו בו (בעת אשר הם פנוים מעבודת שדותיהם), ומה
לחמם נמצא.

במשך חצי שעה יבוא הנוסע להמושב הצעירה.

משמר הירדן.

המושבה הזאת עומדת על יד הירדן אצל הנשר
הנקרא ג'י'ר בנאף יעקוב, שטח אדמתה הוא 200 הקמאר
וארבעה חמשיות ממנה טוב גם לתבואה, אך בעליה
החליטו לעשותה כולה למטעי גפנים ושאר עצי פרי.
אדמת המושבה נחלקת לחמשה ועשרים חלקים והרכה
מחבריה הם ילידי עיה"ק צפת, אשר עבדו מלפנים בתור
שכירי יום במושבות הנדיב. לע"ע כבר נמזעו בה 70000
גפנים וגם עצי פרי שונים במספר לא כביר. עישרה בתים
בנוים כבר על תלם בהמושבה, שישה מהם בתי אבן,

והנשארים בתי לכנים וגנותיהם מצופים פח.

המושבה הזאת נוסדה זה כשנתיים באמצעות ה' לוכארסקי אשר קנה את האדמה הזאת, וימכור אותה לחלקים קטנים, ומנהל המושבה הוא ה' משה דוד שו"ב. וחבריה החליטו בעת התיסדותה לכלי קבל תמיכה מכל איש או חברה מלבד צרכי הכלל, ומי יתן כי חפצם זה יצליח בידם, והיו למופת לשאר המושבות.

מצפת לעכו וחיפה.

מצפת לחיפה מהלך 12 שעות, והנוסע נאלץ לרכוב עד עכו על גב הפרדה או הסוס. מחיר המסע הוא 1 מג'ידי וחצי, והנוסע יתנה עם החמר ללכת עמו על פני מירון ולעמוד שם.

מצפת למירון מהלך שתי שעות, באמצע הדרך יראה גל אבנים אשר לפי המסורה קבור תחתיו ר' יוסי דמן יוקרת ובנו ⁷⁰, ואחרי שעה יבוא לפני החצר המקיף את קבר ר' שמעון בן יוחאי ובנו ⁷¹ אשר בכפר מירון.

70 במהג"ו כתיב כי במקום הזה נקבר אך בנו לבדו אולם בס"ס שעה"ג כתיב כי "במקום הזה נקבר גם ר' יוסי והוא כמו שאומרים העולם".

71 באמתת זמני הקברים האלה אין כל ספק כי במד"ר קהלת (ססוק חן חלק לשבעה) כתיב מסורש כי ר"א ברשב"י מת בנוש חלבי, ובא ר"ש אביו בחלום לבני מירון ויאמר להם: "עין ימין אחד יש לי ומדוע לא תביאו אותו אצלי" מיד הלכו בני מירון להביאו ולקברו אצל אביו, אך בני נוש

החצר גדול ורחב ידים, בעברו הדרומי והצפוני
בנוים חדרים קטנים למעון לנכבדי האורחים אשר יבואו
לחוג את חג הלולא דרשב"י, ובעברו המערבי
עומד ביהכ"ג הבנוי על מערת הקברים. בו שני חדרים
מרווחים, בהחצון עומד ציון קבר ר' אלעזר (בן רשב"י),
ובהפנימי עומד ציון הרשב"י, והם מכונים מעל הקברים
אשר בהמערה.

הרשב"י אשר אליו מיוחס ספר הזוהר ושאר ספרי
הקבלה הראשונים נערץ ונקדש במאד בעיני אחינו אשר
בארץ הקדם, ומקרוב ומרחוק ינהרו המונים המונים אנשים
נשים וטף להתפלל ולהשתטח על קברו ביום פטירתו
הוא יום ח"י איר (ל"ג בעומר), והרבה מהם יכתתו רגלם
ללכת רגלי בהדרך הרחוקה הזאת, וכמעט כל איש מיושבי
ארץ הקדם מתאמץ לעלות למצער פעם אחת בימי חייו,
ביום ל"ג בעומר, למירון, ויש אשר יבואו בכל שנה או
שנתיים, ולהשתטחות הזאת יקראו "הלולא דרשב"י"⁷²,
וכשמה כן היא כי הלולא וחגגי ילוו להתפלה והלמוד
ביום הזה.

חלב יצאו לקראתם ויגרשומו, ורק בעוהב"ם עלה בידי בני מירון לקחת נזית ר"א
משם ולקברו אצל אביו, והספור הזה מובא (בשנויים) בבבלי בבא מציעא פ"ד
כ"י ושם כתוב במקום נוש חלב עכברא והשלוחים אשר הלכו להביאו
היו בני בירי, (אולם בכר"ם פ"י"א כתיב הנרסא שדרו רבנן לבני מירון)
וכן נזכרת המסורה אצל כל מציני הקברים.

⁷² יום פטירתו נזכר בוהר פ' שמיני ופ' האוינו ופעם החלולא היא

על כי ביום הזה, לפני מותו נלה לתלמידיו את האדרות (רבא ווטא).

וזה סדר ההלולא וההדלקה: ימים אחדים עוד לפני
 ליל ההדלקה מלאים חדרי החצר והחצר כולו המון אנשים
 ונשים העומדים צפופים עד כי אין מקום לעבור. בביהמ"ד
 פנימה תלויים מנורות רבות במאד ועליהן מדובקות פתקאות
 מכל שמות התנאים והאמוראים הנזכרים בתלמוד ובזוהר.
 על גג ביהכ"ג עומד אנן אבן גדול על גב עמוד גבוה,
 וכל האורחים הכאים ישפכו בה שמן זית וישליכו אל
 תוכה מטפחות משי, צעיפים ומגבעות, ומהם מרוקמים
 בחוטי זהב וכסף, והדלקת הקערה וכן הדלקת המנורות
 אשר בביהכ"ג ימכרו לכל המרבה במחירן. מיד בהתקדש
 ליל ל"ג בעומר יודלקו המנורות אשר בביהכ"ג, וכשליש
 שעות בלילה ידליק האיש, אשר זכה לקנות את ההדלקה,
 בנר דונג את החפצים אשר בהאגן, והשלהבת ללהב
 תצא ועישן חזק ימלא את כל החצר עד בי יושבי צפת
 יראו לפניהם את כל הכפר הזה כמדורת אש. — מיד
 אחרי ההדלקה יחל ההמון הרב, אשר דממת קדש שכן
 עליו במשך עת ההדלקה לחתנענע. החכמים והזקנים
 ישובו לביהכ"ג פנימה לתורתם ותפלתם, והצעירים ועמי
 הארץ יתגודדו לאגודות וכתות על פני כל מרחב החצר,
 ובקול המולה ושאון נורא ירקדו ויזמרו, יפזזו ויכרכרו,
 יצהלו ויריעו, וגם קול התוף, הנבל והחליל לא יעדר, מהם
 ישירו שירי שבח והודיה, ומהם ישבו באחת הפנות לככות
 ולתנות על קשי יומם ועל צרת בת עמם, וההלולא הזאת
 תמשך עד חצות הלילה, והמהדרים לא יראו שנה בעיניהם

כל הלילה. ביום המחרת מיד אחרי כלות התפלה יקפו את החצר שבע פעמים בספר תורה פתוח, ואח"כ תשוב החניגה לאתנה עוד ביתר שאת ויתר עז מבלילה הקודם, ולה ילות עוד חניגת הנחת פאות הראש (בפעם הראשונה אצל הילדים) או חג התספורת (חאלאקא) אשר גם היא תוחג בקול תרועה וצהלה, בישרים ובמחולות, וכל קרובי ומכירי אבות הילדים, יקחו חבל בהחניגה הזאת. — הרכה מהנאספים ילכו אח"כ לבקר ולהשתטח על קברי התנאים הקבורים בהר הזה ובהר אשר ממולו, והנשארים יתעכבו שם עד נשות היום ומהם אשר ילינו שם הלילה, לראות בהדלקה אשר יעשו האשכנזים יושבי צפת.

מלבד יום ההלולא ילכו הרכה מיושבי צפת בכל ימי חדש אלול להשתטח ולהתפלל על הקבר הזה.

סמוך לחצר קבר הרשב"י עומד ציון קבר ר' יוחנן הסנדלר⁷³ ובו פתח קטן למערת הקבר אשר אי אפשר להכנס בה. לא רחוק מהמערה הזאת, בצלע ההר הצובה מערה גדולה ויפה אשר בה שלשים ושש כוכין, ועל דכרת המסורה קבור בה הלל הזקן ותלמידיו, ובהר אשר ממולו תראה המסורה את קבר ישמאי⁷⁴ ואשתו במערה

73 נזכר בספר כפ"ס ס"א .

74 שתי המערות האלו נזכרות במכתב הר"ש בר שמשין ובמכתב הר"ן לטיף ובמכתב הנוסע מליוורנא ובשאר ספרי המסעות ומציני הקב"מים והנוסעים הנזכרים יספרו ספריו נסלאות על אדות המערה הזאת והבארות אשר היו בה (ראה מאמרנו קברו ארץ הצבי ירושלים ש"א) .

אחת, ויושבי צפת יראו בהרר אישר ממולו עוד מערות
קברים שונים.

בעבור שעה יבוא הנוסע לעין פנדה, העומד בעמק,
ואחרי ארבעה שעות להכפר מגדל כרום, ואחרי שלש
שעות יבוא להעיר

ע ב ו

בהעיר הזאת יושב פחה וממלא מקום צירי ממשלות
אחדות ובית סקודת פוסט ומלגרף כללי.
בית אכסניא של ר' יצחק שו"ב.

זכרו נות. — העיר הזאת עומדת בחלק אשרי, והמה לא הורישו את
יושביה ויושבי בקרבם, ובכל ימי הבית הראשון ישבו בה היהודים והנצנים
יחד. גם בימי הבית השני לא עשתה לה העיר הזאת שם בדכרי ימי
הארץ. היונים קראו לה Ptolemais, אך השם הזה נשכח מהר ע"י הערבים
אשר לכדוה ושמה העתיק הושב לה. נושאי הצלב (בשנת 1104) לכדו את העיר
הזאת ויחוקקה ויבצרוה. היא היתה מהוללת בחוסה הטוב, ואניות כל הארצות
השונות עמדו בה. סלח ארין לכד גם את העיר הזאת, אך זמן מה אח"כ
צרו עליה נושאי הצלב (השנים) עוד הפעם וילכדוה, ואחרי אשר שבה ירושלם
לידי המושלמים היה בה מושב מלכי הנוצרים ובה התאחו גם כל ראשי וחברי
האנודות השונות של הנוצרים ויקראוה בשם St. Jean d'aere, ובשנת ג"א
לאסף הנוכחי לכד אותה השולטן מלך אלאשקאף ויהריבה עד היסוד, או בא
הקץ לממשלת הנוצרים גם בעיר האחרונה הזאת. בשנת ת"ס אזה השיך דאהיר
אלאמהאר את העיר הזאת למושב לנו, והוא בצר ויחוק את חומותיה, ובימיו
עלתה העיר כפורחת, ונזאר פחה אשר ישב על כסאו אחרי חוק את ממשלתו
על כל חבל הארץ הזאת סביב ויכן בה ארמונות ומבצרים רבים, ובימיו עלה
נסולין הראשון (תקנ"ט) ויצר על העיר וזר עליה, אך כל עמלו היה ללא הועיל.

בשנת תקצ"ב עלה עליה אנדרתים פחה וזלכדה בסערת מלחמה ויהרוס את בתיה ויושביה היו לשלל ולבוה. ובשנת ת"ר שבה עוד הפעם לממשלת השולט בעור מלכי אירופא.

יהודים לא נאחו בה במספר רב מימות החורבן והלאה עד התחלת המאה החולפת. בשנת ת"ר נמצאו בה כארבעים יהודים.

העיר הזאת מוקפת חומה בצורה אשר לה רק שער אחד בפאת מזרח. מספר יושביה הוא 9800 נפש, ובהם 6600 מושלמים, 3000 נוצרים, 200 יהודים.

סחר העיר הזאת רב, כי כל האכרים אשר סביבותיה והבדוים היושבים בהרי הורן יביאו את יבול אדמתם אליה למכור. חופה מלא חול ולכן אך לעתים רחוקות תעמודנה אניות קטור בחופה, וסוחריה נאלצים לשלוח את מרכולתם באניות רוח אשר לימי הלוכן אין קצב, ולכן מהעת אשר אנית הקטור לחברת הלויד החלה לעמוד פעם בשבועים בחיפה ישלחו את סחורתם להעיר הקרובה הזאת, ומשם ישולחו באנית הקטור לכל הארצות. — שרידי עתיקות לא נשארו בה זולת בית המסגד העומד בצפון העיר הנבנה מאת ג'זר פחה, משרידי הבנינים העתיקים אשר היו בקרבתה, וביחוד מהורבות קסריה.

מעכו לחיפה מהלך שתי ישעות וחצי, ועגלות תלכנה בהדרך הזה רצוא ושוב על פני חוף הים, מחיר המסע 6 גרוש, הדרך כולו מלא חול ואופני המרכבה ינהגו ככבדות, אך בכ"ז המסע ערבה ונעימה. אחרי עשרת רגעים יראה אצל החוף חורבות מבצר ישן הנבנה מאת

נושאי הצלב, ואחרי עשרים רגעים לימינו הגבעה אשר עליה שפך נפוליון הראשון סוללותיו כחצותו על עכו ואחרי רגעים אחדים יבוא להנהר הנקרא כעת נהר נעמן, והיונים קראו לו בילוס, ואותו יעברו (מלבד בימי הגשמים) ברגל. בהנהר הזה ובסביבותיו ימצא גם עד היום קליפת תולעת החלזון (*Murex brandaris*) אשר בימים מקדם הוציאו ממנו טיץ יקר האצור בכלי גרונו לצבוע הארגמן והתכלת, ועד היום יקראו ילידי הארץ לאחד הנחלים אשר בקרבת הנהר הזה "ואדי חלזון". החול אשר בסביבות הנהר ובכל הכפר הזה יפה וטוב מאד למעשי הזכוכית, ולפי עדות פליניוס לקחוהו הצורים להכנת הזכוכית אשר המציאו. — כל חבל הארץ הזה נקרא ארד אלג'דרא, ושטח של 40000 דונם ויותר קם בשנה הזאת למקנה לאחינו, ובקרוב יוסרו שמה מושבות חדשות. אחרי שעה וחצי יבוא הנוסע לנהר הנקרא נהר אלמנקמא והוא נחל קישון.

הנחל הזה יוצא מהרי הגלבוע ומהר תבור, ומשם ילפוט ארחות דרכו חלקו העליון יבש ויחרב בימי הקיץ ורק עין סעדיה ושאר המעינות הנופלים אל תוכו (בהדרך מנצרת לחיפה) ישגוהו וירחיבוהו עד כי יהיה לנחל שוטף העובר בהמולה וברעשו. וכימי הגשמים יגרוף אל תוכו כל אשר בסביבו, ושפתו מכוסה בקני גומא ובעצי דפלה דכים. תוצאותיו יהיו להים אצל חיפה ולכן יקראוהו הערבים גם נהר חיפה, ופה הוא רחב כשישה מטרים, וגם

בימי הקיץ לא יוכלו לעבור אותו ברגל, ובכל עת נמצאת
 אניה קמנה מוכנת אשר תוכל את העוברים לישפתו
 השנית (מחיר העברה ³ גרוש), והנוסעים במרכבה ימצאו
 בעברו השנית מרכבה אחרת מוכנת אשר תביאם במשך
 עשרים רגעים להעיר

חיפה (חִיפָא).

בה יושב קאים-מקאם וממלאי מקום צירי ממשלות
 אוסטריא, אמריקא, אישכנו: ברטניא, צרפת ורוסיא.
 בית פקודת פוסט ומלגרא כללי.
 בתי אכסניא: פינה הורויץ. — יהושע שוחט.

זכור ונת. — העיר הזאת איננה נזכרת במחיקי דק בתלמוד ומדרשים
 והיא העיר אשר יוסף הכהן יקרא לה נבע (מלחמית נ"ג א') והיונים קראו
 לה Purpurium על שם החלזון אשר צדו בחוף הים הסמוך לה. בסוף ימי הבית
 השני נתישבו בה הרבה מחיל הרוכבים של המלך הורדוס אחרי אשר כלו חוק
 עבודתם, ומראה ישבו בה גם יהודים רבים, והיא היתה עיר מולדת הרבה חכמים
 כמו ר' אבדימי ועוד. נישאי הצלב הראשונים תחת סקודת מנקרוד לכדו את
 העיר הזאת בסערת מלחמה ותשאר תחת ידם עד ימי השולטן סלח אדין.
 בשנת תקכ"א הרס אותה השייך דאהיר אל אמטאר הנזכר וילכדה.

העיר הזאת יושכנת על חוף הים לרגלי הר הכרמל,
 ותכונתה זאת תשכלל את יפיה. בעת האחרונה נתרחבה
 ונתגדלה הרבה מחוץ להחומה העתיקה. בה בתי מלאכה
 לכורית רבים. סחרה גדול, ואניות הקטור אשר יעמדו
 בחופה (רחוק מהחוף, כי החוף לא טוב) יוציאו ממנה

חמה, דורה, שומשמין ושמן למכביר. התקדמות העיר הזאת
החלה ביחוד זה כשתים ועשרים שנה מהעת אשר
האשכנזים בני ההיכל תקעו יתדם בה, ויבנו להם מושבה
חדשה, אשר בתיה בנוים בשוב טעם, וחלק גדול מהר
הכרמל, אשר היה נעזב ושומם, נהפך על ידם לכרם
חמד. אחינו בני ר"פ אשר עלו להאחו בה, והמושבה
זכרון יעקב אשר בקרבתה, עזרו גם הם להתקדמותה
ולחטבת מצבה.

מספר נפשות יושבי העיר הזאת הוא 8140 ובהם
1640 יהודים (1400 ספרדים 240 אשכנזים), 3000 מושלמים,
3500 נוצרים.

עדת הספרדים היא העתיקה בעיר הזאת ולה שני
בתי כנסיות, ובית ספר לנערים, הנוסד מאת חברת
כ"ח, ותלמידי הבית רואים ברכה בלמודם כי המנהל
ה' אנג'יל הוא איש אשר המשרה הזאת הולמתו. — עדת
האשכנזים היא צעירה לימים ועוד אין לה כל צרכי עדה
בישראל, ורק בשנה הזאת קנו חצר בעל חדרים אחדים
לאחזה להעדה, לשלם מחירו מעט מעט.

סמוך לכ"ה"ק של העיר הזאת תראה המסורה את
קבר ר' אבדימי (דמן חיפה), ובשפולי ההר מערת אליהו
הנביא, ויושבי הארץ יקדישו אותה ויאמינו כי בכחה
וסגולתה לרפאות מוכי מחלת השגעון והנכספה, ומכל ערי
הארץ יוליכו חולים כאלה להמערה אשר שם ילינו לילה אחד
לבדם, וכח ההתפעלות והאמונה יפעל לפעמים על החולים.

הר הכרמל. — חהר הזה העומד על גבול הדרומי של חלק אשר, בודד ונפרד משאר הרי שומרון, והוא משתרע לפאת צפונית מערבית מול הים. אדמתו אדמת גיר דשנה ופוריה, וכמעט בכל ימות השנה הנהו מעולף במעטה ירוק ונצני הוד, כי מי הים המלחים את רגליו ושפעת המל היוורד עליו ירווהו דשן. ראשו היותר גבוה, אצל הכפר אַסְפֵּיָה גבוה 552 מ. מעל פני הים. מול הים הנהו יורד ומשפע, ובחלקו המערבי נמצאות מערות ומנהרות רבות העשיות בידי הטבע.

מחיפה ליפו

דרך זכרון יעקב ופתח תקוה.

הנוסע ילך בעגלת האכרים בני המושבה זכרון יעקב מחיפה עד המושבה ומשם עד יפו, והנוסע יתנה עם העגלן ללכת עמו דרך מנמורה, קסריה ונהר אלעוג'ה. אחרי שלש שעות יבוא הנוסע להכפר אַמְלִישׁ.

זכרון ת. — להכפר הזה יד ושם רק בקורות נושאי הצלב כי בו נאחו אנודת ההיכל ויעשוהו למקום מרכז אנודתם, ויבצרו את המקום הזה בחומה נכונה ובצורה, ומסביב לה תעלה אשר נמלאה בעת הצרך מימי הים. בשנת ד"א תתק"ם (1220) צר עליה אלמועזם מלך מצרים, אך כל עמלו היה ללא הועיל, ורק אחרי שבעים שנה נפלה בידו המושלמים, והשולטן מלך אלאשראף הרס אותה עד היסוד. וגם בעת יראו בה שרידי המבצר והחומה הבנוים מאבנים גדולות ומקוצעות, והרבה מאבני ועמודי בניניה הוכלו לעכו ע"י יזאר סהה. כהחורבות האלו יושבות כעת כחמישים משפחות מושלמיות.

אחרי שתי שעות יבוא הנוסע להכפר מְנַמֹּר העומד על שפת הים במקום העיר העתיקה דאר (יהושע י"ז י"א).

זכרונות. העיר הזאת היתה עיר מושב מלך דאר, והיא נפלה
לנחלה לשבט מנשה, והמה לא הורישו את הבנענים וישבו עמם. המלך שלמה
הושיב בה את בן אבינדב אחד מנציביו. בה נאחזו הצורים והם עסקו בצידת
תולעת החלזון, אשר נמצא לרוב בסעיפי הסלעים אשר על חוּסֶה. נבינוס בנה
את העיר הזאת מחדש.

כעת נמצאת בה עוד חורבות העיר העתיקה מבצורה ומנדליה ושרידי
החוף העתיקי, וכל הרמה המשתרעת לפאת צפון מלאה חורבות ושרידי העיר
הישנה. אנויות תין קטנות תכאנה אליה להוציא ממנה את תוצאות אדמת
כל המחוז, וממיל חוסה נמצאים ארבעה איים קטנים. כעת ימצאו בה 1500
נפש כלם מושלמים ושתי משפחות מאחינו, היושבות באדמת הנדיב הנודע.

מפה תסור הדרך מהחוף ותסוב ההרה ואחרי שתי
שעות יבוא הנוסע להמושבה

זכרון יעקב (סאמרין).

המושבה הזאת היא הגדולה בכל המושבות אשר
בארץ ישראל, ולה שלש בנות והן: טנמור (הנ"ז), אָם
אֶלְגִ'מָאל ושׁוּי.

שטח אדמת המושבה הוא 16000 דונם, ורק חלק
השלשי ממנו מוכשר למזרע תבואה.

כשמונים משפחות יושבות בהמושבה ומספר
נפשותיהם יגיע לארבעה מאות. באמצעו בנוי בהכ"נ יפה
ונהדר במאד ולמולו בית הספר לנערים ונערות, והמה ילמדן
עברית, ערבית וצרפתית, והבנות גם מלאכת התפירה והרקמה.
בתוך המושבה נמצא גן גדול לגדול נסיעות וטיול,
וחוצה לה שני גנות השלחין הנמועים עצי פרי שונים. בה
שלש בארות, אשר מימיהן יעלו בכח הקטמור להשקות את
הגנות, ואחת מהנה תזיל את מימיה דרך צנורות להברכות
העשויות בפנים המושבה. בישנה הזאת החלו לחצוב בה

יקב גדול במאה, אשר יהיה ערוך ומסודר על פי תכנית
היקכים בארץ צרפת, להכנת היין ושמירתו.
מלבד השמונים משפחות היושבים בזכרון יעקב
יושבים 17 משפחות באדמת אם אלג'מאל ושלוש עשרה
בשווי, והמה עבדו לפנים בתור שכירי יום בהמושבה, ומלבד
המשפחות אשר כבר נתקבלו לאכרים יעבדו עוד כמאתים
פועלים ויותר מאחינו, ואלה אשר יצמינו בכשרונם
ושקידתם ימנו אחרי מלאות שנות המודם לאכרים.
מנהל המושבה הוא ה' ש' בן שימול.
רב המושבה הוא הרב המופלג וכו' כמח'ו אסאועצקי,
ורופא המושבה הוא ה' ד"ר קליין.

המושבה הזאת נקנתה בשנת תרמ"ב מאת הועד הכללי ליושב ארץ
ישראל בנאלאין, והועד מהר לשלוח כשבעים משפחות להאחו בהמושבה
מבלי שום לב כי שעה האדמה לא יספיק למלאות שבר רעבון המשפחות האלו.
נוסף לזה לא היה להם רשיון מהממשלה לבנות להם בתים, ולכן נאלצו להשאיר
את נשיהם ובניהם בחיפה, ועיזו רבתה הוצאות ביתם, והועד בנאלאין חדל
מתמוך בידם כי הם הכסף מקיפחה, ויהיו ברעה ובצרה גדולה מאד. קרוב
לשנתים התאבקו את המקרים והפנעים אשר עטרום מכל עברים וכמעט נישאו
עוד מתקוה, ויחלו לבקש מאחינו בחו"ל כי למצער יעזרו בידם כי יוכלו לעזוב
את ארצ'ם ולשוב לאירופא או לאמריקא, או נלה עליהם כמלאך מושיע צור
הנדיב, ויודיע להם כי הנדיב יקבלם תחת חסותו, והוא יכלכלם בכל צרכיהם,
ומאשר כי הרשיון לבנות בתים עוד טרם נתן להם הבין בעדם בתי עין למושבה,
אולם עוד טרם שכחו יושבי המושבה את תלאותיהם והנה שיאה חדשה באה
עליהם, כי בעת ההיא נודע להממשלה כי ה' לעבעל, אשר על שמו נכתב שמו
המקנה אשר להמושבה, מת ובנים אין לו, ולפי חוקי ממשלתנו יסלו נכסים
כאלה לאוצר ההקדשו, וכבר יצאה הפקודה למכור את אדמת סאמארין וכן
אשר בה, וימחר צור הנדיב ללכת לבירת ממשלתנו ולהראות לפני שרי הממשלה
כי המושבה הזאת לא קנין כספו של ה' לעבעל היתה, וכי רק על שמו נכתבה,
ובישע ה' ובצדקת שרי ממשלתנו יצאה מנונה צדקם, והמושבה נכתבה מחדש
על שם ממלא מקום הנדיב, ואז עלה גם בידי ה' שייד להשיג רשיון לבנות בתים
ומדעת ההיא חלך המושבה הזאת הלך וישוב.

מפה יסע הנוסע לפאת דרומית מזרחית, ואחרי
 שעה יבוא לפני הכפר מֵאֲמַאס. על פני כל הדרך
 מסוורים ישרידי עמודים רבים וגם עקבות התעלה אשר
 הוליכה מים לקסריה יראו עוד. אצל כפר מיאמאס יעברו
 את הגשר הבנוי על פני נהר זֶרְקָה (נהר התכלת), הוא
 הנהר אשר היונים קראו לו נהר התנינים (Crocodilon),
 ומאשר כי תכונת ומוג המקום הזה, המלא בצות, דומה
 למוג הדֶלְתָא (נילוס), לכן יוכל היות כי בימים מקדם
 נמצא בו החיה הזאת, וסופרים רבים מהאלף החולף ומראשית
 האלף הנוכחי מספרים כי ראו בהנחל הזה תנינים, ולפי
 הגדת הערבים השוכנים בסביבותיו, הם צאצאי שני תנינים
 אשר הובאו ממצרים. בשנת תרל"ז הרגו אחדים מאכרי
 האשכנזים, היושבים בחיפה, תנין נקבה אחת בהנהר הזה.
 אחרי שעה וחצי יבוא הנוסע להעיר העתיקה קסריה.

זכרונות. העיר הזאת נבנתה מאז הורדוס לכבוד הקסר אנוסטוס.
 ועל שמו נקראה "קסריה", ויבן בה ארמנות והיכלי חמד גדולים ומסוורים.
 וכשלוש ושמינים שנה לפני החורבן, הוחזק השלמת בנינה ברוב נאון והדר.
 ומהעת הזאת כבר החלה להיות מצורה לישראל כי בה נאחזו הדרבה רומאים.
 ובה היה מושב נציבי ארץ יהודה, ועוד לפני המלחמה האחרונה נשפך בה דם
 לרוב. מיד אחרי החורבן נהיתה לעיר המרכז להדת החדשה והיא עלתה
 במעלתה על ירושלים, ותשאר תחת ידי הנוצרים עד אשר נמסרה לידי המושלמים.
 אשר צרו עליה שבע שנים. נושאי הצלב לכדו את העיר הזאת פעם ושתיים.
 ובכל פעם כצרוה וזחוקה במאד, ובאחרונה נפלה בידי השולטן ביבארס אשר
 הרסה עד היסוד. בשנת תרמ"ד נתן השולטן יר"ה את כל חבל הארץ אשר
 בסביבה מתנה להמשים משפחות מושלמיות מבני בוסניה אשר עזבו את ארץ
 מולדתם, בעת בואה תחת מחסה ממשלה נוצרות, והם נאחזו בחורבותיה, ויבנו
 מהם בתים למעונם. שרידו ארמנות והבלי העיר הזאת לוקחו כבר ועוד
 ימכרו יום יום להבנינים החדשים אך בכ"ז יראה הנוסע שרידו עמודים יפים
 ואבנים גדולות מסוורות על פני כל הדרך, ועקבות בית התיאטרון הגדול (אשר
 בו היה מקום לעשרים אלף איש), מסלת המרוץ ועוד.

אחרי 40 מ. יעבור על פני נהר אֶלְחִיָּרָא. בקרבת המקום הזה קנו בשנה הזאת חברות ויחידים מאחינו ברו"פ שטח אדמה גדולה במדת 28000 דונם, וכבר החלו לעבדה ולנטוע בה כרמים. אחרי שעה ורביע יבוא לנהר אֶבּוּ זַבּוּרָא ואחרי שתי שעות לנהר אֶלְפֶּאֲלִיק, אשר בימי האביב יסובכוהו בצות גדולות, אשר בהם גדלים עלי הניר (Papyrus). אחרי שעה וחצי יבוא לחורבות ארסוף, העומדת במקום העיר אפולוניה העתיקה. אחרי 15 רגעים יבוא לכפר סִידְנָא עָלֵי, ואחרי שעה יעבור את פני הגשר העובר על פני נהר אֶלְעֻזְבֵּה או נחל הירקון. הנהר הזה יוצא מרגלי רמה קטנה הנקרא ראס אֶלְעִין, (ראש העין), ואל תוכו ישפכו עוד נחלים ומעינות רבים עד כי יהיה לנחל שוטף ההולך בעקלתון ויפול אל תוך הים. הנחל הזה הוא אחד הנחלים הגדולים בארץ, ובכח מימיו הוא מסבב בתי רחים אחדים וגם דגים קטנים ידגו בו, ומפאת מרוצתו החזקה והבצות אשר בקרקעיתו יגרפו מימיו רפש ומיט, ועי"ז הם מזיקים לברואות. מפה והלאה תחל להשתרע אדמת המושבה

פתח תקוה (אֶמְלֶבֶשׁ).

שטח אדמת המושבה הוא 13078 דונם, והיא נחלקת למאה ושלושים ושלוש חלקים, כל חלק 74 דונם. מספר משפחות המושבה הוא 94 (ולהן 446 נפשות) אשר ערך החצי מהם יעסקו בעבודת האדמה והנשארים הם

אומנים, סוחרים ופקידים. 73 בתים בנויים בהמושבה ומאחוריהם רפתים לבהמות, וערך 100000 גפנים נמועים בה. שטח אדמה המכיל 5552 דונם בהמושבה הזאת הוא אחוזת הנדיב הנודע, אשר תעבד ע"י פועלים שכירי יום, ושטח של 900 דונם הוא אחוזת ה' לאכמאן בהמבורג, אשר עליה נמועים כבר 80000 גפנים, ובית גדול בנוי עליה, והנהגתה מסורה בידי הרא"ל פרומקין.

זכרונות. — המושבה הזאת היא הראשונה בכל המושבות אשר בארץ ישראל, והיא נוסדה לראשונה מאת יושבי ירושלא אשר מכרו אח"כ חלקים אחדים ממנה לאחינו בני רוס, והם נתאחו בשפלת המושבה אצל נהר הירקון, וישתו את מימיו המזיקים לבריאות, למרות התדאק ועצת מיסדי המושבה, ולכן נחלו רבים ומהם מתו והנשארים עזבו את המושבה. אך אחרי עבוד שלשה שנים כאשר החלה תנועת העליה בארץ רוסיא, נתישבה המושבה שנית במקום נבחר, וחברת ה"צ מורה לתמוך בידם לבנות בתי אבן טובים ולכלכלת ביתם, אך החברה לא עצרה כח לתמוך בידם תמיכה קבועה ומסודרת, ולכן היה מצבם רע מאד, עד אשר הואל הנדוב הנודע לקבל אותם תחת חסותו בשנת תרמ"ה, אך רק שנתיים זכו ליהנות מטיבו, מפאת סבות שונות, ומשנת תר"ן שבו עוד הפעם לקבל תמיכה מאת החברה, והנדיב נתן כ"ל צ"ר כ"ל ל.

מפה ילך הנוסע ליפו דרך המושבה יהוד. המושבה הזאת נוסדה למושב להאכרים אשר יעבדו את אדמת פ"ת, אחרי ראותם כי שפלת פתח תקוה מזקת לבריאת הגוף, בה נמצאים כעת שנים עשר בתים ובה"כ נ"קטן, ובה ילמדו אחדים מצעירי ירושלאם הנתמכים מאת חברת "הגל תורה", וגם הרב הנאון ר' מרדכי גימפל נ"י אב"ד דרוזינא, אוה את המעון השקט הזה למושב לו. אויר המקום טוב ונעים וכסביבותיו נמועים עצי זית רבים, ובשתי שעות יבוא הנוסע ליפו.

לוח הענינים בסדר א"ב.

209	בית הורון	147	אבן הטועין
174	בית לחם	179	אהל אברהם
219	בית שאן	52	אודיסא
141	בית החולים רומשולד	58	אזמיר
140	150 בית היתומים	265	אטליש
112	ביהמ"נ בית יעקב	192	אלוני ממרא
149	" הנורזים	59	אלכסנדריא
111	" ר' יהודן בן זכאי	84	אמעוס
247	" יוסף קארו	147	אנטוניא (מבצר)
246	" יוסף הבנאי	269	אפולוניא
247	" "מדר"י אבוהב	95	אקרא
150	ביהמ"נ המערבוס	238	ארבאל
236	" רמבה"נ	178	ארובות
250	" ר' משה בן מכיר	84	ראב אלואד
110	" לעדת הספרדים	210	באלאט
155	" לעדת הקראים	135	באר איוב
154	" תפארת ישראל	209	באר יעקב
110	בית המדרש דורש ציון	207	בארות (בריה)
112	בית המדרש שערי ציון	113	ביקור חולים
113	בית המדרש מנהם ציון	109	ביקור חולים משנב לדרך
142	בית הספר לבנות	252	בידו (בשר)
139	ביה"ס לחב"ח	208	בית אל
246	ביה"ס לנערים (צפת)	82	בית הגון
246	ביה"ס לנערות צפת	196	בית היני
142	ביה"ס למל	201	בית הנלה
217	בלמה	196	בית הדרו

139	הר עצה רעה	111	בתי גבול אלמנה
115	הר שסך הרשן	171	בתי משכנות שאננים
156	ךעד כל הבוללים	108	בתי המחסה
202	ואדי קטף	178	בית צור
207	ואדי סונה	130	בעל הצור
216	ואדי שעיר	95	בצעיתא
266	זכרון יעקב	178	בית צור
132	זכריה הנביא (קבר)	160	ברכת אמנדלין (חזקיה)
241	זרעין (יזרעאל)	148	" אשראין
111	זאן מניה	148	" בית חסדא
180	זכרון	147	" סטרוטיה
125	זני ומלאכי (קברי)	176	" שלמה
199	זרק	188	" שולמן
127	זולדא הנביאה (קבר)	207	זבעת בנימין
111	זורבת ריה"ח	289	זבעת פנחס
136	זויר (קברי הכהנים לבית)	74	זדרה
223	זמן	208	זיסנא
263	זיסה	84	זור
178	זלחול	132	זחון
209	זלקת השדה	219	זלביע (הר)
234	זמי טבריה	205	זלנל
235	זמת	175	זלה (בית ג'אלה)
143	זנויות	240	זניסר (בקעת)
225	זקוק (יאקוק)	213	זרזיים
219	זרמון הקטן (גיבול דאהי)	255	זשר בנאת יעקב
208	זקאיבה	124	זת שמנא
226	זטבריה	265	זזאר
123	זזור (זמר)	217	זזותן
217	זזבלעם	235	זזמוסיא דטבריה
128	זזיד אבשלום	109	זזכנסת אורחים
	זזיהוד	257	זזלולא דרשב"ו
218	זזירעאל	108	זזלני המלכה (ארמין)
202	זזים המלח	118	" (קבר)
288	זזים כנרת	134	זזנס (ניא בן)
254	זזיסוד המעלה	113	זזסיקוס (מנדל)
-61	זזיסו	123	זזהר הזיתים

194	נבי סמואל	203	ירדן
262	נהר נעמן	87	ירושלם
182	נחל אשכול	198	ירוחו
197	נחל כרית	269	מי הירקון
72	נחלת ראובן	111	ישיבת בית אל
203	סדום הרי	113	ישיבת חסד אל
21	סחרהו בית חפלת	248	ישיבת הרב בית יוסף
134	סלואן, כפר	209	יתמא
193	סנהדרי גדולה, קבר	84	כבאבו, קוב
121	סנהדרי קטנה, קבר	104	כותל מערבי
216	סנורי, שמיר	106	כלבא שבועי, מערת
206	סקופוס, נבעת	84	כפר טבא
214	עיבל	209	לבנה
177	עטם	77	לוד
207	עטרות אדר	86	לפתחו, נפתוח
217	עין נניסי, נינין	235	מאיר בעל הנסו, קבר
200	" דוק	249	מבצר יודפת
250	" זיתן	238	מגדל, מגדל אל
241	" כחל	113	מגדל דוד
176	" סלי	221	מגדו, מי
240	" מודורה	85	מוצא
197	" סרה	73	מוזרת בתיה
200	" שולטן	153	מושב זקנים
197	" שמש	254	מחנים
260	עכו	207	מכמש
95	עמק הטיראסעאן	254	מי מרום
130	עמק המלך, שוה	256	מירון
139	עמק רפאים	217	מסליה, כותל
60	פירט סעוד	264	מערת אליהו
269	סתה תקוה	183	מערת המכפלה
144	צדקיהו, מערת	195	מצפה
94	ציון, הר	79	מקוה ישראל
241	צפת	217	מרג' אלדרק
264	קבר ר' אבדומי דמן חיפה	94	מריהו, הר
139	" אבני בן נר	255	משמר הירדן
209	" אלעזר וסנחם	201	נבי מוסה

54	קונסטנטינופול	231	קבר ר' אמי ור' אמי
76	קוסטניא	252	" בניהו בן יהוידע
59	קיאם	251	" ר' דוד אבוהב
268	קסריא	249	" ר' דוסא בן הרכינס
85	קרית יעריסו, אבו נאש	240	" דינה בת יעקב
223	קרן השון	232	" רב הונא
201	קרנדיל, הר	259	" ר' הלל ושמאי
262	קשין, אלמוקטא	240	" ר' זיורא
153	קשת ראבינוואהן	225	" חבקוק הנביא
252	ראש סנה	232	" ר' חייא ובניו
69	ראשון לציון	250	" ר' יהודא ברי' עילאי
135	רוגלי עין	251	" ר' יהושע בן חנניה
72	רחבות	232	" ר' יוחנן
172	רחל אמנו, קבר	259	" ר' יוחנן הסנדלר
207	רמה	231	" יוחנן בן זכאי
82	רמלה	210	" יוסף הצדיק
227	רקת	256	" יוסי דמן יוקרת
222	רשיק אלהאן	232	" ר' ירמיה
199	שושנת יריחו	190	" ישי
210	שכס	224	" יתרו
218	שלה	232	" רב כהנא
132	שלה, מי	250	" ר' כרוספדאי
194	שמואל הנביא, קבר	236	" ר' מאיר קצין
256	ר' שמעון בן יוחאי ובניו, קבר	231	" נתאי הארכלי
119	שמעון הצדיק, קבר	178	" נתן הנביא ונד החוזה
214	שמרון	231	" רב ענן
211	השמרונים	190	" עתניאל בן קנו
147	שער טדי	223	" עקיבא
102	שערי רחמים	132	" ר' קלונימוס
222	תבור	190	" רות המאביה
208	תורמסיא	232	" ריש לקיש
221	תמרתא	232	" הרמב"ם ואביו
221	תענך	231	" השליה
110	ת"ת לעדת הספרדים	252	" ר' שמעון בן חלפתא
112	ת"ת וישיבת עין חיים	128	כדרון, נחל

חודעות

בתי מלון, בתי ספר וחסד,

בתי מלאכה וחרושת

בארץ ישראל.

भारत

संस्कृत

संस्कृत

संस्कृत

HOTEL PALESTINE, Jaffa.

Proprietaire

E. L. KAMINITZ.

האטעל פאלעסטינא

י פ ו

ט א ת

א. ל. קאמיניץ.

מקומו במושבת האשכנזים, כחמשה רגעים מהעיר.

בית המלון הזה עומד במקום גבוה, אשר אוירו זך ונעים, נשקף על פני הים, ובסביבו גנות ופרדסים מפיקים ריח טוב, וכיניהם גם הגן המהולל אשר להבאראן אום טינאף. חדריו מרוחים ומפוארים, מאכליו טובים וערכים, ובו מרחצאות ושאר תענוגי האדם, מתורגמני ומשרתי הבית עומדים חזק למלאות רצון וחספן הנוסעים בכל עת, ומרכבות תלכנה ממנו ישר לירושלם, וכן לכל מקום אשר הנוסע יחפוץ לנסוע. כל הנוסעים אשר התאכסנו בהבית הזה (כ"ב ושאי"ב) שבעו ממנו רצון ויהללוהו בקהל.

Z. LAPIN & Cie.

EXPORT & IMPORT HAUS

für sämtliche Waaren des In-u. Aus-
landes. Vertreter ausländischer
Häuser u. Spediteure.

בית סוכנות

לכל מיני סחורה וחפצים הנשלחים ובאים לארצה
לה' בצלאל לאפינ' ושותפיו ביפו.

נכון הנני למלאות רצון כל איש במשלוח והבאת
כל מיני סחורה וחפצים הבאים ליפו, להוציאם מבית
המכס ולשלחם במה למחוז הפצם, וכיחוד אישים עיני
על בעלי העגלות והגמלים כי לא יאבד ולא יתקלקל שום
דבר בדרך, והישולחים לי את פקודותיהם ידעו במה כי
הכל יבוא על מקומו בשלום, וישיגו השכון ברור מכל
פרטי ההוצאות. בית מסחרי עומד זה שנות מספר, וכל
אלה אשר באו בברית המסחר עמי יעידו ויגידו כי שבעו
רצון ממני.

האדרעססע :

Z. LAPIN & Cie. JAFFA PALESTINE.

Drogen-und Apotheker- Waaren-Handlung.

בית מסחר

לסמי מרפא, בשמים, תמרוקים וכל מיני צבעים.

אתכבד להודיע כי כוננתי פה עיה"ק יפו בית מסחר לכל מיני סמי מרפא, בשמים ותמרוקים לנוי וליופי (KOSMETIK) וכל שארי הדברים המתיחסים ונוגעים להמסחר הזה, הכל מאד נעלה מהמינים היותר טובים ומחודשים על פי שמת וסדרי הכימיא והרפואה החדשים.

כיד הי עלי הגדיל, אקבל את סחורתי מהמקורים הראשונים היותר גדולים ומפורסמים, וקונה אני אותה בכמות גדולה ובכסף מזומן ולכן אוכל למכרה במקח השווה גם לבתי הרפואה והמרקחת אשר הביאו עד היום את סחורתם מאירופא, ולערוב ערובה על שלמות וטוב הדברים אשר אמכור.

בית מסחרי זה אשר הוא הראשון בכל ארץ פלישת יביא טובה רבה לבתי הרפואה בארץ הזאת כי לא יאלצו עוד להביא את סחורתם מארצות רחוקות ולחכות עליהם

עדן ועדנים ולסבול היוק ע"י מלמול הדרך. וכן אקוה
כי כל העוסקים בסחורות האלו ימהרו לבוא עמי בכרית
המסחר ובטוח אני כי ישבעו רצון, ויחדשו את ברית
מסחרם עמדי כפעם בפעם.

חיים עפשטיין.

Drogen und Apotheker-Waren-Handlung.

Grosse Auswahl in Gummi-Ware, chirurgische-Instrumente, Verbandstoffe, und hygienische Apparate etc.

Haupt-Niederlage aller Sorten naturl. Mineral-Wässer.

Fabrication von Künstlichn Mineral-Wasser und verschiedene Limonaden-Gase.

Reich-assortirtes Lager in cosmetische-Waaren.

Grosse Auswahl in Anilin-Mineral und Oelfarben.

Aufträge von grösseren Quantitäten in Colonial-Waaren besorgt das Haus aufs prompteste, und solideste Bedienung.

 Ch. Epstein Jaffa : הארעסטע

Mechanische Werkstelle

von Eisen-und Gelbgiesserei

von L. STEIN.

להודיע לכל באי שערי אה"ק, כי הוכן פה בית
חרשת להתכת ברזל ועשיית כל מיני מכונות ישונות מכל
מיני מתכות.

מדרגות, מעקות, תנורי חורף, סבכות, מכשירים, כל
אשר מברזל מוצק וכו', כל מכונות הקטור והרוח, וכל
השייכות לעבודת אדמה ולפלי מלאכה וכו'.

הבית הזה יקבל גם מכונות לתקון, וכן תקנה
מכונות שלא יצלחו למלאכה.

כל מכונה ישתצא מהבית תשא עליה אחריות בעל
בית החרשת, כי נעשתה בתקון היותר טוב כהמכונות
'וצאי מבתי החרשת המפורסמות באיראפא, ולא יופסדו
ולא יתקלקלו כי אם בשבור אותם בידים.

כל מכונה תשא עליה חותם הפאבריק.

האדרעססע :

L. STEIN

Mecanicien Constructeur,

Jaffa, Palaestina.

חברת "עזרת נשים"

נוסדה בירח טבת שנת תרנ"א ביפו.

בהשתדלות הרב וכו' כמו"ה אייזיק בן טובים נ"י.
מטרת החברה הזאת היא: להיות מעוז לדל ומחסה לאביון
וביחוד תשתדל החברה ליסד בית תמחוי לעניים, ולתמוך
בידי יתומים ללמדם מלאכה אשר תחיה את בעליה.
ולכלכל צרכי יולדות עניות.

כברית החברה הזאת כבר באו כל הנשים הנכבדות
אשר בעיר הזאת, ובראש החברה עומדת הגבירה הכבודה
מרת חייציפה פינס, וראויה היא לתמיכה מכל חובבי ארצה'ק.

דער צוועק דיעזעס ניטצליכען פֿעריין איז דיא
אונטערשטיצונג פֿון קראנקע, ארמע וועכנעריגען וויא אויך
דיא גרינדונג איינער פֿאלקסקיכע ווא דיא ארמע האנד-
ווערקער אונד טאגלעהנער זאלען בעקאמען בילליג
געזונטע אונד גוטע שפיזע, אונד ערציעהונג פֿון וויזענ-
קינדער. זאלאנג אבער דיא מיטטעל דעס פֿעריינס וועניג
זינד, מיססען זיך דיא פֿארשימעהעריגען בעגגיגען מיט
דיא אוספֿיהרונג דער 2 ערסטען צוועקען, דיעזער
פֿעריין איז דאהער ווירדיג צור אונטערשטיצונג פֿון אללע
ציוניספֿריינדע.

דיא פֿרעזידענטין איז פֿרוי חיי ציפה פינס.

 Madame Zipe Pines, Jaffa : אדרעססע

HOTEL JERUSALEM, Jerusalem.

Proprietaire

E. L. KAMINITZ.

בית אשל ירושלים

ירושלים

מ א ת

א. ל. קאמיניץ

עומד על דרך יפו, במקום גבוה ונעים.
בבית המלון הזה חדרים מרוחים ומפוארים, מאכלים
טובים וערבים, מרחץ, וגן גדול לסיוול, ומרכבות מיוחדות
להוליך את האורחים למחוז חפצם. מתורגמני ומשרתי הבית
עומדים הכן למלאות רצון וחפץ הנוסעים בכל עת, הכל כסדר
ומשפט בתי המלון הגדולים באירופא, דבר לא נעדר.
שרים ורוזנים מאחינו ושלא מאחינו, מתאכסנים
בבית המלון הזה, והוא מסיק רצון מכולם, כאשר יעידו
תעודותיהם אשר בספר האורחים אשר להבית וכמביע.

HOTEL HEBRON, Hebron.

Proprietaire

E. L. KAMINITZ

בית אשל אברהם

חברון

מאת

א. ל. קאמיניץ

עומד על דרך ירושלים, כחמשה רגעים מהעיר.

בו חדרים גדולים ומרווחים, ואויר המקום
צח ומשיב נפש, וגן גדול בו לטיול, ובו שלשה
מעיינות המפכים מים חיים להשיב נפש, מאכליו
בריאים ונעימים, ודבר לא יחסר בו מכל סדרי
ומשפטי בתי המלון באירופא.

ירושלים

ספר שנת

לחקירת ארה"ק, מצבה, קורותיה וכל הנוגע לה
בשכבר הימים וכימינו אלה, בישפת עברית ואשכנזית.

מ א ת

אברהם משה לונץ.

בעזרת סופרים מצוינים בארץ ובחו"ל.

מחירו (חפשי) 2 ר"ב — 6 פראנק — 1 דאללאר.

מהספר הזה המקדש כולו אך לחקירת ארה"ק
ומדעיה כבר יצאו לאור שלשה כרכים, והם קנו להם
ישם טוב בעולם הספרות. כמעט כל מכה"ע אישד לאחינו
ללשונותם והרבה מכ"ע הכללים הביעו תהלתו וחכמים
רבים הנודעים לשם לקחו ממנו חמר ואבנים לבנין
מאמריהם בחקירת ארה"ק.

הכרך הרביעי הוא תחת מכבש הדפוס ויצא לאור
בקרוב, ומתכרכים הראשונים נמצאים רק עקזעמפלוארים
מספר וכל הקודם זכה.

החפץ בספר הזה בארץ רוסיא ישלח מחירו 2 ר"ב

במכתב כסף וישיג את הספר בטוח (רעקאמאנדירט), כי
כבר יצא בשלום דרך בית הבקורת.
האדרעסע להמ"ל :

A. M. Luncz, Jerusalem.

החבצלת

מכ"ע יוצא לאור בכל שבוע זה עשרים ושתים
שנה, נקרא בתוגרמה, מצרים, אישכנז, צרפת, בריטניא,
רוסיא, אמעריקא והודו. מחירו עשרים פראנק לשנה.
אדרעסע להמ"ל

I. B. Frumkin in Jerusalem.

ס פ ר י ם

מדפוסים חדשים וגם ישנים וכת"י עתיקים נמצאים
לטכור בבית ר' צבי סלאנסקי אצל חורבת ר"י
החסיד.

H. Salant, Jerusalem (Palästina) : אדרעסע

האור

(לפנים "הצבי")

העורך

א' בן יהודה.

גליון יוצא פעם בשבוע בירושלם, יאיר אור בהיר
ואמתי על כל עניני היהודים בארץ ישראל, יביא ידיעות
נאמנות על כל עניני הישוב והמושבות בפרט, והדיעות
הנוגעות לעם ישראל בכל ארצות גלותו, חדשות בעניני
המדינות, חדשות העולם בכלל, מאמרים בספרות והכמה,
ספורים ובקרת ספרים, באופן שקוראי האור ידעו כל
הנעשה בעולם הגדול בכלל ובעולם ישראל בפרט.

מחיר "האור" לשנה בירושלם שתי מגידיות, וגליון
אחד גרוש אחד. ביתר ערי ארצנו : לשנה שתי מגידיות
וחצי, וגליון אחד ארבעה עשר רי"ת. בחו"ל לשנה
חמישה עשר פרנק. בדוסיה חמישה רי"ב.

האדרס :

BEN JEHUDA

Redacteur des HAOR

Jérusalem, Palestine.

בית ספר התורה והמלאכה בירושלם.

אחת המוסדות היותר נכבדות וראויות למשוך עליהן את עיני תרי ארה"ק הוא "בית הספר אשר לחברת כל ישראל חברים" (מוסדת לינויל די רוטשילד). הבית עומד על דרך יפו, תחת ההנהגה הראשית של המנהל ה' גסים בכר, ותחת השגחתו נמצאים מאה נערים אשר יחונכו בחנוך טוב ונעלה, בידיעת שפות עברית, (בכללה גם תלמוד וש"ע) צרפתית, תורקית וערבית, וכל המדעים הנחוצים; ומאה ועשרים נערים אחרים יאמנו את ידיהם בלמוד מלאכות שונות, כמו חרשי עץ (לבל סעיפיה השונים), חרשי ברזל ונחושת, רודרי פחים, סנדלרים, חימים, יוצרי פסילים ומכניקים. — בית הרושת המכונות ערוך על פי השטה והסדרים החדשים הנהוגים בבתי החרושת הגדולים באירופא, ובית החרושת ליצירת פסילים ומעשי צעצועים הוא הראשון והמהולל בהעיר הזאת. אין בית מלאכה בירושלם אשר בו יוכלו למצוא כל מיני כלים עשויים בתכלית השלמות והיופי כבהמקום הזה.

פעולות המוסדה הזאת גדולה ונכבדה מאד על השכלת והטבת מצב הארץ הזאת ויושביה. — בבית

הספר והמלאכה הזה יושבים נערים מכל ערי ארץ הקדם
ובני עמים ואמונות שונות על ספסל אחד איש בצד רעהו
להקשיב בלמודים ולחנך את ידיהם במלאכה. מספר
נכון מהתלמידים עוובים בכל שנה את הבית והמה עתידים
להיות נושאי דגל ההשכלה והדעת ללחום נגד החשך
והבערות, ולהיות למופת לבני גילם כי יחזיקו גם הם
בעץ הדעת והמלאכה למען יוכלו להביא לחמם בעמל
כפם ובפרי תבונתם.

The Technical School at Jerusalem.

One of the most interesting Establishments that one can visit at Jerusalem is the **School of the Alliance Israelite**, Foundation Lionel de Rothschild, situated on the Jaffa road, and about half a mile from the Jaffa gate. The director is M. Nissim Béhar under whose superintendence 100 lads receive a sound commercial & scientific education, in French, Turkish, Arabic, Hebrew etc., while at the same time,

120 others are engaged in the practice of trade in the Carpenters, cabinet-makers, coppersmiths, tinsmiths, shoemakers, tailors, sculptors & mechanics shops of the School. The mechanic's shop is installed in quite European style, and the sculptor's shop is, in its way, the first & best in the town. Nowhere in Jerusalem can be found articles so remarkable for variety, beauty & high finish.

The influence of this Establishment for the regeneration of the country & its inhabitants is immense. Here children from all the towns of the East & of all religions may be seen working or studyng, side by side. Every year a good number of these young people leave this School to go — champions of civilization — to fight against the ignorance & misery of their surroundings some in spreading in their turn education and the others in teaching their compatriots to gain their living by the sweat of their brow.

בית המדרש

דוריש ציון (Blumenthal-Schule)

בית המדרש הזה נוסד זה כששה ועשרים שנה מאת הגביר המנוח הרב ר' יוסף בלומענטהאל זצ"ל, בעזרת חברת דורשי שלום ירושלים, ומאז ועד היום ילמדו בו צעירי עי"ק תורה ודרך או"ץ יחד ותלמידים למאות כבר יצאו ממנו חכמים, מורים וסופרים, ומהם סוחרים המרויחים לחם חוקם בכבוד, והנה בשנים האחרונות נתמעטו מאד הכנסות הבית, ומנהליה נאלצו ללוות כפעם בפעם כסף להחזקת הבית, ובכל זאת לא ירפה ידם ועוד ישתדלו להגדיל ולהאדיר את כבוד הבית בכל אשר יוכלו, ובשנה האחרונה הגדילו את מספר התלמידים הלומדים בבית המדרש הזה, עד כי מספרם עולה למאה ושלוש עשרה, בני כל העדות השונות, והרבה מהם יתומים ועזובים. ובחג השבועות הרנ"א כאשר ראו מנהלי הבית כי הילדים העניים הולכים בבגדים קרועים ערומים ויחפים התאמצו להלביש את כל הנערים הנצרכים בגדים טובים וחדשים, וההלכה נעשתה בפני כל רבני וחכמי עירנו ובפני כל רבי וגדולי הממשלה ובעת מצוא הזאת בחנו כל הנאספים את הנערים בן בלמודי קדש, וכן בלמוד שפת ערבית ויפיקו

רצון מהם באופן מאד נעלה בעדות תעודותיהם
הכתובים בספר הבית. לכן לכל חובבי ארץ אבותינו
ותומכיה נקרא, כי ימהרו להחזיק במעוז בית
המדרש הזה, אשר נחיצתו ותועלתו רבה במאד,
למען יוכל עמודי ומנהליו יוכלו עוד להרחיבו לפי
מצב העת, כי הבית צר מהכיל את כל התלמידים
הדופקים יום יום על דלתותיו, ובשנה האחרונה קנו
המנהלים כר נרחב הנשען אל הבית וחפצם לבנות
עליו בתים אחדים, אשר בהם יהיה ישיבה בעד
הנערים אשר גמרו חוק למודם בבהמ"ד ובה ישתלמו
להיות למורי הוראה בישראל, ובתי למוד מלאכה
להנערים אשר אין להם כשרון להשתלם בתורה"ק.
ולכן כל איש החפץ לבנות בית על שמו ישלח
סך אלפים פראנק, ואז יקרא הבית על שמו.

הקותנו חזקה כי אחינו חובבי ציון ישימו לב
לקול הקורא הזה, היוצא מעמקי לבב המנהלים,
וימהרו לשלוח את נדבותיהם אם ישר לירושלם
על האדרעסע של המנהל הראשי

Rabb. I. Prager, für Blumenthal-Schule

Jerusalem (Palästina).

או לידי הרה"ג וכו' כמה"ו צדוק הכהן הי"ו.
רב הכולל על כל ארץ צרפת יע"א, או לידי הרבנים
פקוא"מ דאה"ק בעי"ת אמשטרדם יע"א.

בית החולים אשר לחברת

משגב לדך

(נוסדה בישנת תרל"ח).

התקדמות החברה הזאת הוא העד היותר נאמן על תועלתה, נחיצתה וסדריה הטובים. בראשית זמן התיסדותה היה חוב פעולתה אך מצער ובהשתדלות גבאיה ומנהליה עלה בידה לרכוש לה בהשנים האחרונות בית גדול ורחב ידים (אשר היה לפניו ביה"ח של שרי בית רוטשילד) לבית חולים, ועשרים מטות קבועות בו, ובו יקובלו כל חולי בני עירנו מבלי הבדל בין עדה לעדה ומבלי קבלת שכר. אולם הכנסות קבועות אין להחברה הזאת ורק לגימתי נדבות אחינו בכל ארצות פזוריהם עיניה נשואות, והוצאת החברה תרבינה משנה לשנה מפאת החולים הרבים הדופקים על דלתות ביה"ח והכנסת הבית נתמעט, ולכן על כל איש חובב ארצנו הקדושה וחפץ בטובה לבוא לעזרת החברה היקרה הזאת אשר רבות וגדולות פעלה כבר, וידי מנהליה נטויות עוד להגדיל ולהאדיר את בית החולים דמען לא יאלצו להשיב לפעמים את החולים העניים ריקם החברה תפרסם בכל שנה וישנה (בירח ניסן) את הישכון הוצאותיה והכנסותיה ועניני פעולותיה.

האדרעסע לסוכן החברה :

MENAHEM S. T. COHEN Tresorier de la Société
„Misgab Ladach“ à Jérusalem.

בית הרושת עצי זית

היותר גדול אשר להיהודים.

אתכבד להודיע כי בבית מלאכתי יש למכור כלים שונים מעצי זית, עצי ירדן ועצי חברון כמו מנורות, תיקי מגלות ותיקי מזוזות, קערות של פסח, לוחות לספירת העומר וארוני קדש קטנים ועוד כלים מכלים שונים, וגם תכניות ותבניות ממקומות הקדושים וציורים מבנינים עתיקים, הכל בתכלית היופי וההדור ובמקח הזול.

חיים יעקב

אצל שער יפו.

Haïm Jacob, près de la porte de
Jaffa, à Jérusalem.

מי שרוצה לקנות שופרות של איל כשרים
ומהודרים וקלים לתקוע בהם, יפנה אלי הח"מ
והזריז נשכר.

שמחה יאניווער

מחוקק אבנים בעיה"ק ירושלם תו"ב.
Simcha Janewer, Jerusalem.

ספרי תורה, תפלין, מזוזות ומגלות בכתיבת
אשכנז וספרד במלאכה כשרה מהורה ומהודרה
עד מאד. וכן מזוזות ומגלות בתיקים יפים של עצי
זית. וכן כתיבת ידות עתיקים על גויל ועל נייר.
יקבל כל דורש מידי חפשי לתוך ביתו. דוגמאות
ממלאכתי ישולח לכל דורש על שמו חנם אין כסף.

געציל הכהן

סופר בירושלם.

Getzil Sofer Thoraschreiber
in Jerusalem (Palästina)

M. SUSNITZKI, DENTISTE.

מנחם סוסניטצקי, רופא שנים.

ביתו בחצר ר' יואל משה סאלאמאן,

בנחלת שבעה.

כל החפיץ בכלי עצי זית יפים
ומהודרים, במקוה השוה יפנה אל האומן
המפורסם

יחיאל צבי צימרינסקי.

J. Zimrinski, Jerusalem (Palästina). אדרעסע

אנכי הח'מ בעל בית מעשה ומסחר גדול מייג
וייש כשר לפסח, הנני מתכבד להודיע לאחב'י כי אוכל
לשלוח כל מיני ייג וייש לארצות תבל במקחים
המבוארים בהקאטאלאג שלי, וכפי המבוארים הלאה בקיצור
בלע"ז. ואני מקבל עלי אחריות כל המשקאות שלא
יתקלקלו בדרך ושלא יחסר ממשקלם עדי יגיעו למקומם.
ומבטיח אני כי כל מיני הייג שלי יעמדו ימים רבים.
עיני נשואות לכל חובבי ציון וירושלם להעלות
את ירושלם על ראש שמחתם ולהנות מיינה, ובה
ירימו כבוד ויקר לארץ צבי נחלת אבותינו.

ליב ליפשיץ.

Dem Geehrten Publikum empfehle Ich
meinen Wein. Roth & Weissweine aller
Sorten zu Billigster Preisen nach allen
Welttheilen Exportirt. Meine Weine sind
ausschliesslich aus Trauben von besten lagen
Jerusalems und Hebron etc., alle sind
כשר גם לפסח עצהו"ט בלי שום חשש ופקטוק.

Worüber ich הכשר von hisigen Ober-
rabbinat auf Wunsch stets beilege.

Die Preise von meine Weine sind :

Weisswein herber Kräftiger Tischwein	per 100 Liter frs. 60
Dieselbe Süssweine	„ „ „ „ „ „ 80
Rothweine herber	„ „ „ „ „ „ 60
Dieselbe Süsslich Stärkungswein	„ „ 80
dito frühstücks & des- sert Rotweine (Süss)	„ „ „ „ „ „ 100

N. B. Preise verstehen sich frei Triest
Marseille.

Für streng reine und gute Waare,
sowie für sorgfältigste Ausführung aller
Werthen Orders Leiste ich Garantie.

Hochachtungsvoll

Leib Lipschitz.

אדרעססע LEIB LIPSCHITZ, Weinhandlung
Jerusalem Palästine.

בחנות ר' מרדכי קעלער (על דרך יפו) מפתח
ויוצר פסילים ימצאו כלים וחפצים בעצי זית ובאבן ועוד, אשר
עליהם מפותחים זכרונות קדושים בפתוח נאה ובטקח הזול.
M. Keler, Jerusalem (Palästina). אדרעססע

בית הדפוס של אברהם משה לונץ.

כל איש מיושבי עירנו וכן מיתר ערי ארה"ק וגם מחו"ל החפץ להדפיס ספרים ושאר דברים, כמו מכתבים חשבונות, כרטיסים, שמרי המחאה וכו', בעברית, ערבית ובכל שפות אירופא, ישיג מבוקשו בביה"ד הזה, כי אותיות רבים ושונים, וכן כל שאר מכשירי ביה"ד ימצאו בו, ובעליו מתאמץ ככל כחו להוציא הכל בתכלית היותר בהגהה מדויקת ובמקח הזול, וכבר נדפסו בביה"ד הזה ספרים רבים ממחברים ומח"ל בחו"ל, והם הפיקו רצון מאת רואיהם.

 בית הדפוס הוא בשכונת נחלת שבעה בבתי הרי"ץ שלאנק על דרך יפו.

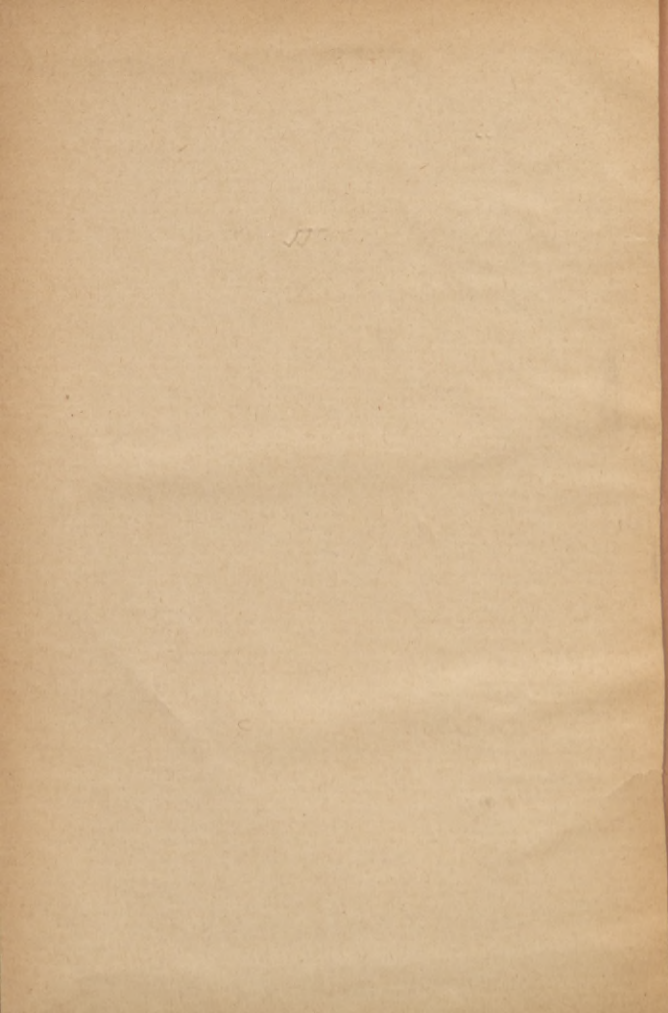
בבית הדפוס הנז' יוכל כל איש להשיג

פרחי ארץ ישראל.

פרחים טבעיים הצומחים במקומות הקרושים והנודעים בקורות הארץ הזאת. הפרחים מסודרים (על לוח) בציורים ותמונות יפים ונהדרים הנאותים למקום גידולם ומרהיבים עין רואיהם.

לוחות הפרחים האלו נמצאים למכירה נפרדים וכן באלבומים (בעלי י"ב לוחות) המכורכים.

A. M. Lunz, Jerusalem (Palästina), אדרעססע

22

B

451.

